

Ekonomia

Zależność gospodarki Ukrainy od stanu relacji energetycznych z Federacją Rosyjską

Tomasz Motowidlak



Zależność gospodarki Ukrainy od stanu relacji energetycznych z Federacją Rosyjską



WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Ekonomia

Zależność gospodarki Ukrainy od stanu relacji energetycznych z Federacją Rosyjską

Tomasz Motowidlak

Tomasz Motowidlak – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Instytut Gospodarki Międzynarodowej, Katedra Biznesu i Handlu Międzynarodowego
90-255 Łódź, ul. POW 3/5

RECENZENT

Andrzej Szablewski

REDAKTOR INICJUJĄCY

Beata Koźniewska

REDAKCJA

Mateusz Malicki

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

Michał Olewnik

PROJEKT OKŁADKI

AGENT PR

Michał Olewnik

© Copyright by Tomasz Motowidlak, Łódź–Kraków 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź–Kraków 2021

© Copyright for this edition by AGENT PR, Łódź–Kraków 2021

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10040.20.0.M

Ark. wyd. 11,0, ark. druk. 10,875

ISBN 978-83-8220-409-4

e-ISBN 978-83-8220-410-0

ISBN AGENT PR 978-83-64462-65-8

<https://doi.org/10.18778/8220-409-4>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 665 58 63

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	11
1. Energetyczne uwarunkowania funkcjonowania gospodarki Ukrainy	15
1.1. Istota i znaczenie współzależności w stosunkach międzynarodowych	15
1.2. Przyczyny wrażliwości gospodarki Ukrainy na energetyczny nacisk Federacji Rosyjskiej	24
1.2.1. Produkt krajowy brutto Ukrainy i jego główne determinanty	25
1.2.2. Bilans płatniczy Ukrainy i jego zasadnicze elementy	32
1.2.3. Kształtowanie się budżetu Ukrainy	34
1.2.4. Stan zadłużenia Ukrainy	35
1.3. Rola sektora energetycznego w gospodarce Ukrainy	37
1.3.1. Sektorowa struktura wartości dodanej brutto na Ukrainie	38
1.3.2. Energochłonność gospodarki Ukrainy	40
1.3.3. Wytwarzanie i import energii na Ukrainie	42
1.3.4. Paliwowa struktura podaży energii na Ukrainie	48
1.4. Główne wewnętrzne problemy energetyki Ukrainy	50
1.4.1. Oligarchizacja sektora energetycznego	50
1.4.2. Ułomności funkcjonowania rynków gazu i energii elektrycznej	54
1.4.3. Niska dynamika wzrostu krajowego wydobycia gazu	56
2. Instrumenty energetycznego oddziaływania Federacji Rosyjskiej na gospodarkę Ukrainy	59
2.1. Rola polityki energetycznej Federacji Rosyjskiej w kształtowaniu relacji zewnętrznych	59
2.2. Powodowanie sytuacji kryzysowych w energetyce i gospodarce Ukrainy	62
2.2.1. Wywoływanie kryzysów gazowych	62
2.2.2. Możliwość kreowania niedoborów paliw płynnych	66
2.2.3. Wykorzystywanie zależności Ukrainy od dostaw antracytu i koksu	71
2.2.4. Możliwość wpływania na funkcjonowanie energetyki jądrowej	72
2.2.5. Cyberataki na systemy energetyczne	73
2.3. Utrwalanie zależności Ukrainy od dostaw surowców energetycznych i paliw z Federacji Rosyjskiej	74
2.3.1. Utrudnianie realizacji dostaw gazu ze źródeł alternatywnych	74
2.3.2. Ograniczanie produkcji paliw płynnych na Ukrainie	76
2.3.3. Próby przejęcia kontroli nad ukraińskim gazowym systemem przesyłowym	79
2.4. Ograniczanie roli Ukrainy jako państwa tranzytowego gazu	80
2.4.1. Znaczenie dochodów z tytułu tranzytu rosyjskiego gazu dla ukraińskiej gospodarki	80
2.4.2. Znaczenie ukraińskiego GTS w przesyłach rosyjskiego gazu	84
2.4.3. Budowa alternatywnych tras przesyłu gazu	86

2.5. Sprzyjanie destabilizacji funkcjonowania energetyki i gospodarki Ukrainy	91
2.5.1. Federacja Rosyjska wobec ukraińskich reform energetyki i gospodarki	91
2.5.2. Główne kierunki wykorzystywania ukraińskich struktur oligarchicznych	93
2.5.3. Działania na rzecz osłabienia bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy	99

3. Ukraińskie działania na rzecz ograniczania zakresu i skutków stosowania instrumentów energetycznego nacisku przez Federację Rosyjską

103

3.1. Istota i zasadnicze kategorie działań	103
3.2. Działania o charakterze krajowym	106
3.2.1. Główne kierunki reformowania sektora energetycznego	106
3.2.2. Dążenie do wzrostu krajowego wydobycia gazu	114
3.2.3. Ograniczenie zapotrzebowania na węgiel grup antracytowych	120
3.2.4. Rozwój odnawialnych źródeł energii	120
3.2.5. Poprawa efektywności energetycznej	123
3.3. Działania o charakterze krajowo-międzynarodowym	125
3.3.1. Zastąpienie importu gazu z Federacji Rosyjskiej	125
3.3.2. Ograniczenie dostaw paliwa jądrowego z Federacji Rosyjskiej	129
3.3.3. Integracja systemu elektroenergetycznego z systemem europejskim	130
3.3.4. Zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej kraju	132
3.4. Działania w wymiarze międzynarodowym	137
3.4.1. Zabieganie o wsparcie państw oraz organizacji i instytucji międzynarodowych	137
3.4.2. Działania na rzecz utrzymania statusu państwa tranzytowego	141
3.4.3. Ujawnianie niezgodnych z prawem praktyk Gazpromu	147
3.4.4. Korzystanie z orzecznictwa międzynarodowych organów arbitrażowych	151
Podsumowanie i wnioski	154
Bibliografia	157
Spis tabel	171
Spis rysunków	173

Wykaz skrótów

AMCU	Komitet Antymonopolowy Ukrainy (Antimonopoly Committee of Ukraine)
ARA	Porty Amsterdam, Rotterdam, Antwerpia
ATSOI	System elektroenergetyczny Irlandii (Assotiation of Transmission System Operators)
BALTSO	System elektroenergetyczny państw bałtyckich (Baltic Transmission System Operators)
BS	Gazociąg Błękitny Potok (Blue Stream)
CAATSA	Ustawa o przeciwdziałaniu adwersarzom Ameryki poprzez ustawę o sankcjach (Countering America's Adversaries Through Sanctions Act)
CDEGU	Koncepcja rozwoju wydobycia sektora gazu ziemnego Ukrainy (Concept of developing the extraction of the natural gas sector of Ukraine)
DTEK	Ukraińska spółka energetyczna należąca do R. Achmetowa (Donbasskaya Toplivno-Energeticheskaya Kompaniya)
EBI	Europejski Bank Inwestycyjny
EBOR	Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju
EC	Wspólnota Energetyczna (Energy Community)
ECT	Traktat Karty Energetycznej (Energy Charter Treaty)
ENTSO-E	Europejski system elektroenergetyczny (European Network of Transmission System Operators for Electricity)
ESCO	Przedsiębiorstwo usług energetycznych (Energy Service Company)
ESU	Strategia energetyczna Ukrainy do 2035 r. (Energy Strategy of Ukraine until 2035)
FDI	Bezpośrednie inwestycje zagraniczne (Foreign Direct Investment)
FR	Federacja Rosyjska
GDP	Produkt Krajowy Brutto (Gros Domestic Product)
GED	Zadłużenie zewnętrzne (Gross External Debt)
GHG	Gazy cieplarniane (Greenhouse Gases)
GIPL	Połączenie gazowe Polski z Litwą (Gas Interconnection Poland–Lithuania)
GTS	Gazowy system przesyłowy Ukrainy (Gas Transmission System Operator of Ukraine)
GVA	Wartość dodana brutto (Gross Value Added)

HAD	Scenariusz wysokiego popytu państw azjatyckich na LNG (High Asian LNG Demand)
ICSID	Międzynarodowe Centrum Rozstrzygania Sporów Inwestycyjnych (International Centre for Settlement of Investment Disputes)
IEA	Międzynarodowa Agencja Energetyczna (International Energy Agency)
IMF	Międzynarodowy Fundusz Walutowy (International Monetary Fund)
IPS/UPS	System elektroenergetyczny byłego ZSRR (Integrated Power System/Unified Power System)
LAD	Scenariusz niskiego popytu państw azjatyckich na LNG (Low Asian LNG Demand)
LNG	Gaz ziemny w ciekłym stanie skupienia (Liquefied Natural Gas)
LPG	Płynny gaz ropopochodny (Liquefied Petroleum Gas)
Mtoe	Milion ton oleju ekwiwalentnego (Million Tonnes of Oil Equivalent)
NATO	Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego (North Atlantic Treaty Organization)
NBU	Narodowy Bank Ukrainy (National Bank of Ukraine)
NEA	Agencja Energii Nuklearnej (Nuclear Energy Agency)
NEURC	Organ regulacji energetyki Ukrainy (National Energy and Utilities Regulatory Commission)
NORDEL	Północny system elektroenergetyczny (Nordic Electricity System)
NSI East Gas	Korytarz gazowy północ-południe (North-South Gas Interconnections in Central Eastern Europe)
NS I	Gazociąg Północny I (Nord Stream I)
NS II	Gazociąg Północny II (Nord Stream II)
OGTS	Operator GTS
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
OPAL	Gazociąg będący przedłużeniem NSI (Ostsee Pipe Anbindungs-Leitung)
OPMG	Operator Podziemnych Magazynów Gazu
OR	Operator Rynku
ORDLO	Okupowane przez separatystów rosyjskich tereny regionów Doniecka i Ługańska
OSD	Operator Systemu Dystrybucyjnego
OSP	Operator Systemu Przesyłowego
OZE	Odnawialne źródła energii
PEESA	Ustawa o ochronie bezpieczeństwa energetycznego Europy (Protecting Europe's Energy Security Act)
PSO	Mechanizm specjalnych zobowiązań (Public Service Obligation)
PWU	Sieć alternatywnych gazociągów omijających Ukrainę (Pipelines without Ukraine)
RDN	Rynek dnia następnego
RGK	Regionalna Kompania Gazowa, spółka D. Firtasza
RUE	Spółka RosUkrEnergo, pośrednicząca w handlu gazem
RWPG	Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej

SAEF	Państwowa Agencja ds. Efektywności Energetycznej i Oszczędzania Energii Ukrainy (State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine)
SCC	Instytut Arbitrażowy Izby Handlowej w Sztokholmie (Arbitration Institute of the Stockholm Chamber of Commerce)
SSDU	Strategia zrównoważonego rozwoju „Ukraina 2020” (Strategy for Sustainable Development „Ukraine – 2020”)
SSSU	Państwowa Służba Statystyki Ukrainy (State Statistics Service of Ukraine)
TFC	Końcowa konsumpcja energii pierwotnej (Total Final Consumption)
TPA	Zasada dostępu strony trzeciej (Third Party Access)
TPES	Globalna podaż energii pierwotnej (Total Primary Energy Supply)
TS	Gazociąg Turecki (Turkish Stream)
TSUE	Trybunał Sprawiedliwości UE
TWEL	Rosyjski producent paliwa jądrowego
TWh	Terawatogodzina energii elektrycznej
UKTSOA	System elektroenergetyczny Wielkiej Brytanii (United Kingdom Transmission System Operators Association)
UCTE	Unia Koordynująca Przesyłanie Energii Elektrycznej (Union for the Coordination of Electricity Transmission)
UAH	Hrywna ukraińska
UHW	Spółka Ukrhazwydobывання
UE	Unia Europejska
UESU	Zjednoczony System Elektroenergetyczny Ukrainy (United Energy System of Ukraine)
UOKiK	Urząd Ochrony Konsumentów i Konkurencji
USAID	Amerykańska Agencja ds. Rozwoju Międzynarodowego (United States Agency for International Development)
USD	Dolar amerykański
WNP	Wspólnota Niepodległych Państw
WTO	Światowa Organizacja Handlu (World Trade Organization)

Wstęp

Dla Ukrainy kwestie energetyczne są szczególnie istotną determinantą funkcjonowania gospodarki, w zasadniczy sposób wyznaczającą poziom życia społeczeństwa oraz pozycję polityczną kraju. Pozostaje on bowiem nie tylko jednym z największych w Europie producentów węglowodorów i energii, ale także strategicznym podmiotem w zakresie jej tranzytu. Atuty te tracą jednak dużą część swojej wartości wobec gospodarczych i politycznych następstw długoletniej przynależności państwowej do ZSRR.

Energetyka Ukrainy oparta jest nadal na funkcjonowaniu dużych państwowych przedsiębiorstw¹, w większości nieefektywnych. Wiele sprywatyzowanych przedsiębiorstw korzysta z pozycji monopolistycznej na rynku, nieuczciwych przywilejów i uprawia praktyki korupcyjne. Niska efektywność administracji państwowej, w tym sądownictwa, sprawia, że znaczna część firm energetycznych funkcjonuje w „szarej strefie”. Niewłaściwe zarządzanie przedsiębiorstwami państwowymi, w tym spółkami energetycznymi, przestarzałe technologie wytwarzania i konsumpcji energii oraz jej marnotrawstwo spowodowały, że Ukraina pozostaje państwem, z jedną z najbardziej energochłonnych gospodarek na świecie, zużywając trzykrotnie więcej energii na wytworzenie jednostki produktu krajowego brutto (GDP) w porównaniu do średniego poziomu zużycia państw OECD.

Szczególnym i niezwykle istotnym czynnikiem, negatywnie oddziałującym na energetykę i gospodarkę Ukrainy, jest ich duża i wieloaspektowa zależność od Federacji Rosyjskiej (FR). Przez wiele lat dostawy surowców energetycznych (głównie gazu ziemnego) i energii z FR były podstawą gospodarczego przetrwania Ukrainy. Większość ukraińskich domów jest ogrzewana gazem, a przemysł metalurgiczny i inne branże eksportowe są prawie całkowicie uzależnione od tego surowca. Nagłe przerwanie jego dostaw lub zaostrożenie polityki cenowej zrujnowałoby ukraiński przemysł i całą gospodarkę.

Zależności w sferze energetycznej od FR, mimo ich osłabienia w ostatnich latach w wyniku wysiłków Ukrainy, nadal w dużym stopniu determinują zaspakajanie wielu potrzeb energetycznych kraju. Co więcej, FR wykorzystuje te zależności do wywierania ukierunkowanego wpływu na energetykę i gospodarkę Ukrainy,

1 Małe i średnie przedsiębiorstwa wytwarzają 15% PKB Ukrainy (podczas gdy np. 40% w Polsce, a we Francji 70%) i tylko 3% z nich jest zorientowanych na eksport.

dążąc do utrzymania jej w zakresie swoich wpływów. Wywieranie tego wpływu jest kluczowym elementem świadomej, sformułowanej po rozpadzie ZSRR, strategii FR, której realizacji służy stosowanie szerokiego instrumentarium energetycznego nacisku. Dla Ukrainy stosowanie tego instrumentarium staje się bodźcem do aktywności, zmierzającej do zmniejszenia jego uciążliwości gospodarczej. Wzajemne oddziaływania tego typu są zasadniczą płaszczyzną kształtowania relacji energetycznych między oboma państwami w ciągu ostatnich 30 lat, przy czym ich skutki niejednokrotnie wykraczały poza bilateralny charakter tych relacji.

W kontekście wspomnianych problemów i zależności rysuje się główny oraz pomocniczy cel książki. Celem głównym jest identyfikacja wiodących instrumentów energetycznego nacisku FR na gospodarkę Ukrainy oraz wskazanie najbardziej istotnych działań, podejmowanych przez Ukrainę, mających na celu ograniczenie zakresu i skutków stosowania tych instrumentów. Cel pomocniczy zakłada określenie wpływu relacji energetycznych między oboma państwami, kształtujących się w wyniku wzajemnych interakcji, na gospodarkę Ukrainy. Realizacji tych celów została podporządkowana struktura pracy, która obejmuje trzy kluczowe rozdziały.

Badania, przeprowadzone w ramach rozdziału pierwszego, służą rozpoznaniu głównych energetycznych uwarunkowań funkcjonowania gospodarki Ukrainy. Jego treść dotyczy wpływu czynników energetycznych na kluczowe parametry jej efektywności, tj. produkt krajowy brutto, bilans handlowy, budżet oraz skalę zadłużenia. Same tylko opłaty z tytułu świadczenia usług tranzytu rosyjskiego gazu kształtują bowiem w istotnym stopniu te parametry. Rozpoznanie tych uwarunkowań obejmuje także rolę energetyki Ukrainy w kształtowaniu się tych parametrów oraz identyfikację podstawowych problemów jej funkcjonowania. Wyniki przeprowadzonych badań są istotne z punktu widzenia celu pomocniczego książki, ponieważ pozwalają na określenie wrażliwości gospodarki Ukrainy na czynniki energetyczne.

Rozdział drugi został poświęcony wskazaniu głównych kierunków, zakresów i zasadniczych gospodarczych i politycznych skutków stosowania przez FR instrumentów energetycznego nacisku wobec Ukrainy, których długoterminowym celem jest skłonienie jej do uznania interesów gospodarczych i politycznych FR. Odwołano się do genezy stosowania tych instrumentów oraz wyodrębniono kluczowe ich kategorie. Stosując kryterium strategicznego celu, do którego dąży FR, wyróżniono instrumenty obliczone na powodowanie sytuacji kryzysowych w energetyce i gospodarce Ukrainy, na utrwalanie zależności tego kraju od dostaw surowców energetycznych i paliw z FR, na ograniczanie roli Ukrainy jako państwa tranzytowego rosyjskiego gazu oraz na destabilizację funkcjonowania energetyki i gospodarki Ukrainy.

W rozdziale trzecim dokonano identyfikacji działań, za pomocą których Ukraina dąży do ograniczenia zakresu i skutków stosowania przez FR instrumentów energetycznego nacisku. Ich używanie służy bowiem co najmniej utrzymaniu

zależności Ukrainy od importu surowców energetycznych i energii z FR, a nadużywanie przez FR swojej dominującej pozycji we wzajemnych relacjach energetycznych szkodzi gospodarce Ukrainy i jej pozycji politycznej. W 30-letnim okresie stosowania tych instrumentów, Ukraina wypracowała zestaw działań, z których część pozwoliła na zmniejszenie asymetrii w tych relacjach. Zestaw ten obejmuje zarówno działania o charakterze krajowym (np. dążenie do wzrostu krajowego wydobycia gazu), krajowo-międzynarodowym (np. integracja krajowego systemu elektroenergetycznego z systemem europejskim), jak i międzynarodowym (np. zabieganie o wsparcie państw, organizacji i instytucji międzynarodowych).

1. Energetyczne uwarunkowania funkcjonowania gospodarki Ukrainy

1.1. Istota i znaczenie współzależności w stosunkach międzynarodowych

Żaden podmiot, zjawisko czy proces stosunków międzynarodowych nie jest całkowicie niezależny od innych. Każdy z nich, w większym lub mniejszym stopniu, jest zależny od pozostałych. Wszyscy uczestnicy stosunków międzynarodowych są więc w różnym stopniu współzależni, przy czym stopnie ich zależności wzajemnych są zróżnicowane i przejawiają się jako wysokie i rosnące lub jako niskie i obniżające się. W sensie rzeczowym koncentrują się one wokół najważniejszych interesów podmiotów stosunków międzynarodowych w danym czasie i okolicznościach oraz wykorzystywanych przez nie czynników rozwoju tych stosunków¹.

Państwa są najważniejszymi uczestnikami stosunków międzynarodowych, ponieważ mają przewagę nad konkurentami w zakresie atrybutów geopolitycznych, ekonomicznych, wojskowych i materialnych². Tylko one są w stanie zorganizować użycie przymusu na wielką skalę na wypadek wojny, zmobilizować opinię społeczną w duchu narodowej solidarności, jak również dokonywać redefinicji swojej suwerenności, np. poprzez afiliacje międzynarodowe. Dlatego też państwa odgrywają najbardziej dynamiczną rolę w systemach międzynarodowych³, a „stosunki

1 J. Kukułka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000.

2 S. Bieliń, *Tożsamość uczestników stosunków międzynarodowych*, [w:] *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, R. Zięba, S. Bieliń, J. Zając (red.), Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015, s. 164.

3 Według K. Waltza kategoria systemu międzynarodowego warunkuje zachowania państw i pozwala na interpretowanie problemów stosunków międzynarodowych przez pryzmat wybranych przez badacza zasad, za: T. Pawłuszko, *Kategoria systemu międzynarodowego*, [w:] *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, R. Zięba, S. Bieliń,

międzypaństwowe mają charakter nadrzędny wobec stosunków między pozostałymi uczestnikami życia międzynarodowego, stwarzają dla nich ramy prawne i uwarunkowania rzeczowe oraz stanowią punkty odniesienia dla stosunków państwowych⁴.

Wiele istniejących definicji zależności opiera się na pojęciu współzależności. Według A. Gwiazdy zależność to „stan absolutnie asymetrycznej współzależności”⁵. R.O. Koohane i J.S. Nye w pracy *Potęga i współzależność* wskazują, że zależność oznacza sytuację, „gdy nasz stan determinują lub warunkują czynniki zewnętrzne”⁶. Często w literaturze przedmiotu pojęcie zależności nie jest definiowane wprost, a postrzegane w potocznym rozumieniu tego słowa lub utożsamiane z takimi pojęciami jak „oddziaływanie” lub „zmiana”⁷. Według Z.J. Pietrasia „oddziaływanie” lub „wpływ” to zdolność państwa, uczestnika stosunków międzynarodowych, do nakłonienia innych państw do określonego zachowania. W tym ujęciu państwo wywierające wpływ dąży do zmiany polityki wewnętrznej lub zagranicznej innego państwa, które jest przedmiotem tego wpływu⁸. Wpływ ten może być wywierany zarówno na płaszczyźnie ekonomicznej, dyplomatycznej i ideologicznej, jak i wojskowej, a jego przedmiotem mogą być także wybrane elementy państwa, np. określone grupy społeczne, instytucje itd.

Znaczenie, formy i pojmowanie zależności w stosunkach międzynarodowych uległy znacznemu przeobrażeniu. W okresie przedwestfalskim⁹, cechującym się prymatem cesarza i papieża nad europejskimi władcami, istotną rolę odgrywały zależności zarówno na poziomie ponad-, jak i subpaństwowym. Wzrost znaczenia państw i ich interesów narodowych spowodował, że dążyły one do „całowładności i samowładności” na swoim terytorium¹⁰. Charakterystyczną cechą polityki państw europejskich w tym okresie stała się polityka kolonialna, rozumiana jako podbijanie, zabór, uzależnianie i eksploatacja krajów zamorskich¹¹. W okresie

J. Zajac (red.), Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015, s. 271.

4 J. Kukułka, *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978, s. 36.

5 A. Gwiazda, *Międzynarodowa współzależność ekonomiczna we współczesnym świecie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985, s. 12–13.

6 A. Szeptycki, *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 22.

7 D.A. Baldwin, *Interdependence and Power: A Conceptual Analysis*, „International Organization” 1980, vol. 34, no. 4, s. 476.

8 Z.J. Pietraś, *Polityka zagraniczna państwa*, [w:] *Współczesne stosunki międzynarodowe*, T. Łoś-Nowak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997, s. 62.

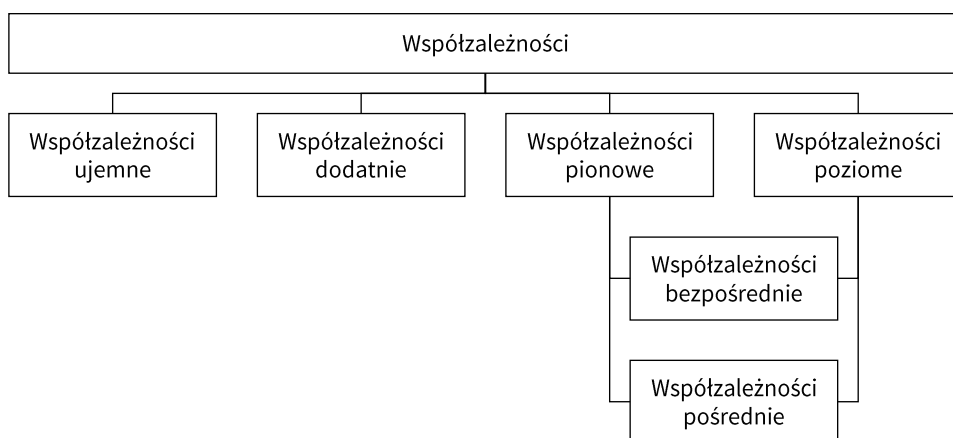
9 Okres przedwestfalski obejmuje czasy od starożytności do podpisania traktatu westfalskiego w 1648 r., kończącego wojnę trzydziestoletnią, wraz z którym pojawiła się idea suwerenności państw europejskich.

10 L. Ehrlich, *Prawo narodów*, Księgarnia Stefana Kamieńskiego, Kraków 1948, s. 104, za: A. Szeptycki, *op. cit.*, s. 27.

11 J. Kieniewicz, *Od ekspansji do dominacji. Próba teorii kolonializmu*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1986.

„zimnej wojny” formalną kontrolę posiadłości kolonialnych zastąpiły zależności o charakterze post- czy neokolonialnym¹². Rosnące znaczenie USA i ZSSR zapoczątkowało budowę zależności ogniskujących się wokół tych dwóch państw.

Rozpad struktur ładu bipolarnego, upowszechnianie się systemów demokratycznych oraz postępujące procesy globalizacji spowodowały, że współcześnie bardziej użyteczną kategorią analityczną od zależności stała się współzależność¹³. Według J. Kukułki współzależności można podzielić na ujemne, dodatnie oraz pionowe i poziome (rys. 1). Asymetryczna współzależność ujemna państwa w sferze materialnej sprawia, że jest ono bardziej wrażliwe na naciski i sankcje ekonomiczne, stosowane przez państwa, które cechuje asymetryczna współzależność dodatnia.



Rysunek 1. Zasadnicze typy współzależności w stosunkach międzynarodowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Kukułka, *Teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000, s. 238.

Współzależności pionowe bezpośrednie są typowe dla państw, których wzajemne relacje cechuje daleko idąca asymetria oraz tendencje do podporządkowania i dominacji. Pośredni charakter współzależności te przyjmują w warunkach wzrostu znaczenia organizacji i instytucji międzynarodowych i możliwości wywierania za ich pośrednictwem wpływu na państwa. Współzależności poziome bezpośrednie odnoszą się zazwyczaj do państw sąsiadujących ze sobą lub państw zlokalizowanych w tym samym regionie. Z kolei współzależności poziome pośrednie dotyczą powiązanych ze sobą zjawisk lub procesów, np. postępującej integracji jednych regionów i dezintegracji innych¹⁴.

12 M. Lasoń, *Dekolonizacja i Ruch Państw Niezaangażowanych*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, E. Cziomer (red.), Krakowska Szkoła Wyższa im. A.F. Modrzewskiego, Kraków 2008, s. 153.

13 A. Szeptycki, *op. cit.*, s. 35.

14 J. Kukułka, *Teoria stosunków...*, s. 238.

Relacje gospodarcze są, oprócz relacji politycznych, społecznych, kulturowo-ideologicznych oraz wojskowych, jedną z najistotniejszych determinant stosunków międzynarodowych. Relacje te odnoszą się do przepływu produktów, usług, technologii i środków finansowych między różnymi państwami lub grupami państw. Ich istota tkwi w tym, że coraz częściej interes narodowy państw definiowany jest w kategoriach interesów gospodarczych¹⁵. Sprawnie funkcjonująca gospodarka jest bowiem istotną determinantą ich bezpieczeństwa narodowego i przetrwania¹⁶.

Zależności gospodarcze między państwami można rozpatrywać w trzech zasadniczych płaszczyznach. W pierwszej z nich zależność wynika z ukształtowania gospodarki państwa uzależnionego przez państwo dominujące. Wobec produkcji monokulturowej (surowce, produkty rolne) tej gospodarki, państwu dominującemu łatwiej jest zaspokoić potrzeby rynku wewnętrznego, a przez to traktować go jako swoją strefę wpływów. Z powodu szeregu uwarunkowań wewnętrznych (np. słabość państwa, niemoc elit, brak odpowiednich środków finansowych) i zewnętrznych (presja państwa dominującego, popyt światowych rynków na towary w dużym stopniu przetworzone) państwo uzależnione godzi się na taki stan¹⁷. Gospodarka monokulturowa sprawia, że państwo uzależnione silnie odczuwa wahania cen na oferowane produkty na światowych rynkach. Jest także uzależnione od importu innych produktów, także tych, które mogłoby samodzielnie wytwarzać¹⁸.

Druga płaszczyzna zależności gospodarczej między państwami obejmuje współpracę inwestycyjną, a w szczególności bezpośrednie inwestycje zagraniczne dokonywane przez państwo dominujące w państwie uzależnionym. Państwo przyjmujące te inwestycje ma bowiem ograniczony wpływ na działalność przedsiębiorstw międzynarodowych¹⁹, prowadzących działalność gospodarczą na jego terytorium, co wynika z jego relatywnej słabości. Gospodarka tego państwa przestaje mieć wprawdzie charakter rolno-surowcowy, ale kierunek jej rozwoju jest zależny od inwestorów zagranicznych. Ponadto zyski z lokalnej produkcji są zazwyczaj transferowane za granicę lub reinwestowane w określoną gałąź gospodarki, co prowadzi do nierównomiernego rozwoju gospodarczego państwa²⁰.

Istotnym elementem zależności gospodarczej między państwami jest pomoc rozwojowa, która zazwyczaj utrwała tą zależność. Państwo dominujące wspiera

15 B. Molo, *Stosunki międzynarodowe – pojęcie, zakres oraz forma z perspektywy wybranych teorii i podejść badawczych*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2018, nr 3 (XV), s. 16.

16 J. Czaputowicz, *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 251.

17 A. Szeptycki, *op. cit.*, s. 67.

18 J. Biskup, L. Rosienik, *Międzynarodowy podział pracy*, [w:] *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, A. Budnikowski, E. Kawecka-Wyrzykowska (red.), Wydawnictwo PWE, Warszawa 1996, s. 51.

19 Dotyczy to zwłaszcza tych przedsiębiorstw, które mają swoją siedzibę w państwie dominującym.

20 F. Cardoso, E. Faletto, *Zależność a rozwój w Ameryce Łacińskiej. Próba interpretacji socjologicznej*, Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 32.

bowiem jedynie te projekty przemysłowe i infrastrukturalne, które są istotne z jego punktu widzenia. Pomoc rozwojowa często służy poprawie wizerunku państwa jej udzielającego na arenie międzynarodowej i uzyskaniu dostępu do rynku państwa ją przyjmującego. Dostęp ten nierzadko pozwala na utrzymanie miejsc pracy w państwie dawcy tej pomocy oraz pozbycie się przestarzałych dóbr i technologii. Często pomoc ta trafia w ręce władz państwa biorcy lub związanych z nią elit polityczno-gospodarczych. W tych okolicznościach pomoc finansowa może skutecznie zniechęcać do podejmowania reform gospodarczych, ponieważ stanowi ona pewniejsze i mniej bolesne źródło środków finansowych niż zyski, jakie te reformy mogłyby przynieść²¹.

Zależności w sferze gospodarczej są po części pochodną relacji politycznych. Nadrzędna rola międzynarodowych stosunków politycznych wobec innych rodzajów oddziaływań wynika z nadrzędności i pierwotności państw. Stosunki polityczne stwarzają bowiem nadal ramy organizacyjno-prawne dla rozwoju pozostałych rodzajów relacji między państwami²². Jednak znaczenie zależności gospodarczych dla kształtowania stosunków międzynarodowych istotnie wzrosło. Powszechne stało się bowiem przekonanie, że rywalizacja między państwami przeniosła się z poziomu politycznego i militarnego na ekonomiczny, co spowodowało spadek liczby konfliktów zbrojnych. Aktualnie współzależności ekonomiczne wpływają, w zdecydowanie większym niż kiedyś stopniu, na inne dziedziny współpracy między państwami i na ogół kontaktów międzynarodowych.

Dla zachowania równowagi w stosunkach międzynarodowych szczególnie pożądane są symetryczne zależności gospodarcze między państwami, tj. współzależności gospodarcze. Prawdziwości tezy o istnieniu związku między rozwojem gospodarczym a pokojem dowodzili już od czasów Odrodzenia de Saint-Pierre i W. Penn, później zaś I. Kant oraz J. Dymond i N. Angell, odpowiednio w XIX w. i na początku XX w. Ich argumentację usystematyzowali i poszerzyli teoretycy liberalni twierdząc, że państwa połączone siecią wzajemnych interesów gospodarczych są bardziej skłonne do stosowania umiarkowanych metod rozwiązywania konfliktów²³. Wzajemna zależność gospodarcza zniechęca bowiem do stosowania przemocy, czyniąc używanie siły militarnej narzędziem zbyt kosztowym, a więc nieopłacalnym. Podobny pogląd głosił R. Rosecrance²⁴, według którego

21 B. Crozier, *Neo-Colonialism*, The Bodley Head, London 1964, s. 18, za: A. Szeptycki, *op. cit.*, s. 69.

22 S. Bieler, *Polityka w stosunkach międzynarodowych*, Oficyna Wydawnicza Aspra, Warszawa 2010, s. 25.

23 I. Krzyżanowska, *Wpływ współzależności na konfliktowość stosunków międzynarodowych*, „Politeja” 2007, nr 8, s. 237.

24 Odmienne poglądy reprezentowali np. B. Buzan i R. Gilpin. W ich przekonaniu intensywność i zakres współpracy gospodarczej nie mają związku z liczbą konfliktów, za: B. Buzan, *Economic Structure and International Security: The Limits of the Liberal Case*, „Internal Organisation” 1984, Vol. 38, No. 4, s. 597–624.

zapotrzebowanie na używanie siły militarnej spada, gdy rośnie wymiana handlowa i inwestycje zagraniczne²⁵.

Współzależność ekonomiczna może znacznie zwiększyć zasoby państwa, jego możliwości rozwoju gospodarczego, umocnić pozycję na arenie międzynarodowej czy powiększyć dobrobyt społeczeństwa. Istotne przy tym jest, że z tej współzależności zyski czerpią zwykli obywatele, będąc świadom ich źródła. Rozwój współpracy gospodarczej prowadzi także do intensyfikacji kontaktów społecznych, co jest następstwem głównie ułatwień w komunikacji oraz nowych możliwości technologicznych. Co istotne, nowa sieć powiązań społecznych przyczynia się do budowy wzajemnego zaufania w stosunkach międzynarodowych²⁶.

Współzależności gospodarcze państw są jedną z najistotniejszych determinant funkcjonowania i rozwoju ich gospodarek. W szczególny sposób współzależności te kształtowane są przez relacje w sferze energetycznej. Relacje te wpływają bowiem na bezpieczeństwo energetyczne, stanowiące istotny element bezpieczeństwa ekonomicznego państwa. Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego jest zatem jednym z zasadniczych warunków niezakłóconego funkcjonowania gospodarki i wymaga podejmowania przez rządy państw decyzji, które w dużej mierze będą się odnosiły do formowania stosunków międzynarodowych²⁷. Większość państw nie jest bowiem w stanie bez nawiązywania tych stosunków osiągnąć trzech zasadniczych celów polityki energetycznej, tj. utrzymania cen energii na możliwie niskim poziomie, ograniczenia negatywnego wpływu sektora wytwarzania energii na środowisko oraz zapewnienia ciągłości dostaw energii. Dlatego też polityka energetyczna państw jest szczególnym instrumentem kształtowania stosunków międzynarodowych.

Wiele analiz relacji energetycznych między państwami uwzględnia założenia wynikające z dwóch głównych paradygmatów stosunków międzynarodowych, tj. realizmu i liberalizmu²⁸. Założenia te prowadzą do konkurujących ze sobą koncepcji analizy, które w literaturze światowej określane są jako podejście rynkowo-instytucjonalne (*markets and institutions approach*) i podejście regionalno-imperialistyczne (*regions and empires approach*). Pierwsze z nich podkreśla znaczenie prywatyzacji, liberalizacji i ekonomizacji współpracy międzynarodowej, zaś drugie przyjmuje, że pozycja każdego z państw zależy od jego argumentów ekonomicznych i pozycji geopolitycznej, a także od jego siły militarnej i sprawnej i skutecznej dyplomacji²⁹.

25 R. Rosecrance, *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*, Basic Books, New York 1987, za: I. Krzyżanowska, *op. cit.*, s. 235.

26 I. Krzyżanowska, *op. cit.*, s. 238.

27 A. Czech, *Polityczne aspekty bezpieczeństwa energetycznego kraju*, „Studia ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2011, nr 85, s. 75.

28 Realizm koncentruje się na suwerennym państwie, a w szczególności na wrodzonej jego tendencji do przetrwania, które ma być zapewnione „własnymi siłami”. Z kolei punktem oparcia dla liberalizmu są transgraniczne powiązania gospodarcze.

29 R. Riedel, *Supranacjonalizacja bezpieczeństwa energetycznego w Europie. Podejścia teoretyczne*, Centrum Europejskie Natolin, Warszawa 2010, s. 52–53.

Bezpieczeństwo energetyczne, determinowane w dużej mierze przez relacje energetyczne między państwami, stało się aktualnie kategorią polityczną. Jego zapewnienie coraz częściej kojarzy się bowiem z działaniami zmierzającymi do wyeliminowania lub ograniczenia presji politycznej państw i podmiotów, które są w posiadaniu znacznych zasobów surowców energetycznych³⁰. Stąd też pojęcie „bezpieczeństwo energetyczne”, stosunkowo rzadko używane do tej pory poza środowiskiem ekspertów i analityków branży energetycznej, zyskało szybko na znaczeniu wśród ekonomistów i politologów³¹.

W praktyce bezpieczeństwo energetyczne mogą zapewnić działania zmierzające do osiągnięcia stabilnego i pewnego dostępu do źródeł nośników energii poprzez ustanowienie prawidłowych relacji politycznych z państwami dysponującymi surowcami energetycznymi, a także z państwami, przez których terytoria odbywa się transport tych surowców. Dlatego państwo, jako główny podmiot bezpieczeństwa energetycznego, stara się zapobiegać ewentualnym próbom wykorzystania przez kraje trzecie posiadanych zasobów surowców energetycznych do realizacji nieprzyjaznych mu celów w stosunkach międzynarodowych³². Próby te państwo może udaremnić lub ograniczyć m.in. poprzez dywersyfikację źródeł dostaw energii, ratyfikowanie umów międzynarodowych regulujących zasady funkcjonowania ponadnarodowego systemu energetycznego oraz członkostwo w organizacjach międzynarodowych³³.

Dywersyfikacja jest pojęciem używanym zarówno w sferze ekonomicznej, jak i energetycznej i oznacza rozszerzenie poszczególnych sfery działania danej organizacji m.in. poprzez wprowadzanie nowych rodzajów wyrobów, nowych dostawców, nowych odbiorców czy też wdrażanie nowych metod³⁴. Jako element bezpieczeństwa energetycznego państwa, prowadzi do zróżnicowania źródeł energii, szlaków transportowych nośników energii oraz uniezależnienia się od monopolistycznych dostawców i pośredników. Pozwala uniezależnić się państwom od jednego dostawcy, za którym często stoi konkretne inne państwo. Należy przy tym zaznaczyć, że zwiększenie bezpieczeństwa energetycznego poprzez import niezbędnych surowców energetycznych może prowadzić do zmniejszenia samowystarczalności energetycznej państwa i zachwiania jego bilansu energetycznego. Główną przyczyną tego niekorzystnego efektu może być zła struktura

30 A. Gradziuk, W. Lach, E. Posel-Cześniak, K. Sochacka, *Co to jest bezpieczeństwo energetyczne państwa?*, [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, S. Dębski, B. Górka-Winter (red.), PISM, Warszawa 2003, s. 73.

31 J. Misiągiewicz, M. Pietraś (red.), *Bezpieczeństwo energetyczne we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Wyzwania, zagrożenia, perspektywy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017.

32 A. Czech, *op. cit.*, s. 76.

33 M. Domagała, *Bezpieczeństwo energetyczne*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 2008, s. 35.

34 A. Koźmiński, W. Piotrowski, *Zarządzanie teoria i praktyka*, Warszawa 2005, s. 757.

importu, nierzetelni dostawcy, niekorzystne ceny, wadliwe klauzule kontraktowe, jak również brak odpowiedniej infrastruktury³⁵.

Istotnym elementem procesu budowy bezpieczeństwa energetycznego są bilateralne umowy między państwami dotyczące głównie dostaw surowców energetycznych, świadczenia usług ich transportu, transferu technologii lub rozbudowy infrastruktury przesyłowej. Jednak wobec nierzadko zróżnicowanych priorytetów tego procesu, postanowienia tych umów mogą prowadzić do naruszenia interesów gospodarczych i politycznych stron trzecich³⁶. Dlatego też znacznie lepszym rozwiązaniem problemów związanych z kształtowaniem stabilności bezpieczeństwa energetycznego jest tworzenie wielostronnego porozumienia na płaszczyźnie międzynarodowej poprzez zawieranie wielostronnych umów międzynarodowych.

Traktat Karty Energetycznej (ECT) jest jednym z podstawowych aktów prawnych, sankcjonującym na płaszczyźnie ponadnarodowej budowanie wspólnej polityki bezpieczeństwa energetycznego³⁷. Ma on pierwszorzędne znaczenie dla działań związanych z przeciwdziałaniem zagrożeniom dostaw energii, gdyż jego głównym celem jest ustalenie prawnych ram rozwijania długofalowej współpracy w dziedzinie energii oraz zapewnienie niedyskryminacyjnych reguł funkcjonowania międzynarodowego rynku energii. Traktat ten zakłada również realizację działań związanych z usuwaniem administracyjnych barier w handlu materiałami i produktami energetycznymi oraz w transferze technologii i usług energetycznych. Dotyczy także przedsięwzięć związanych z poszukiwaniem i rozpoznawaniem złóż surowców energetycznych, zasad tranzytu tych surowców, promocji i ochrony inwestycji realizowanych na terenie państw-sygnatariuszy oraz suwerennego prawa państw do rozporządzania zasobami naturalnymi i poszanowania środowiska naturalnego (zob. też podrozdział 3.4.1). Warto podkreślić, że wśród organizacji międzynarodowych, które podejmują ważne przedsięwzięcia z dziedziny energetyki na szczególną uwagę zasługuje także Międzynarodowa Agencja Energetyczna (IEA) oraz Agencja Energii Nuklearnej (NEA)³⁸.

Skutki zagrożenia bezpieczeństwa energetycznego są bardzo dotkliwe nie tylko dla sektora gospodarczego. Przejawiają się one na wielu płaszczyznach funkcjonowania

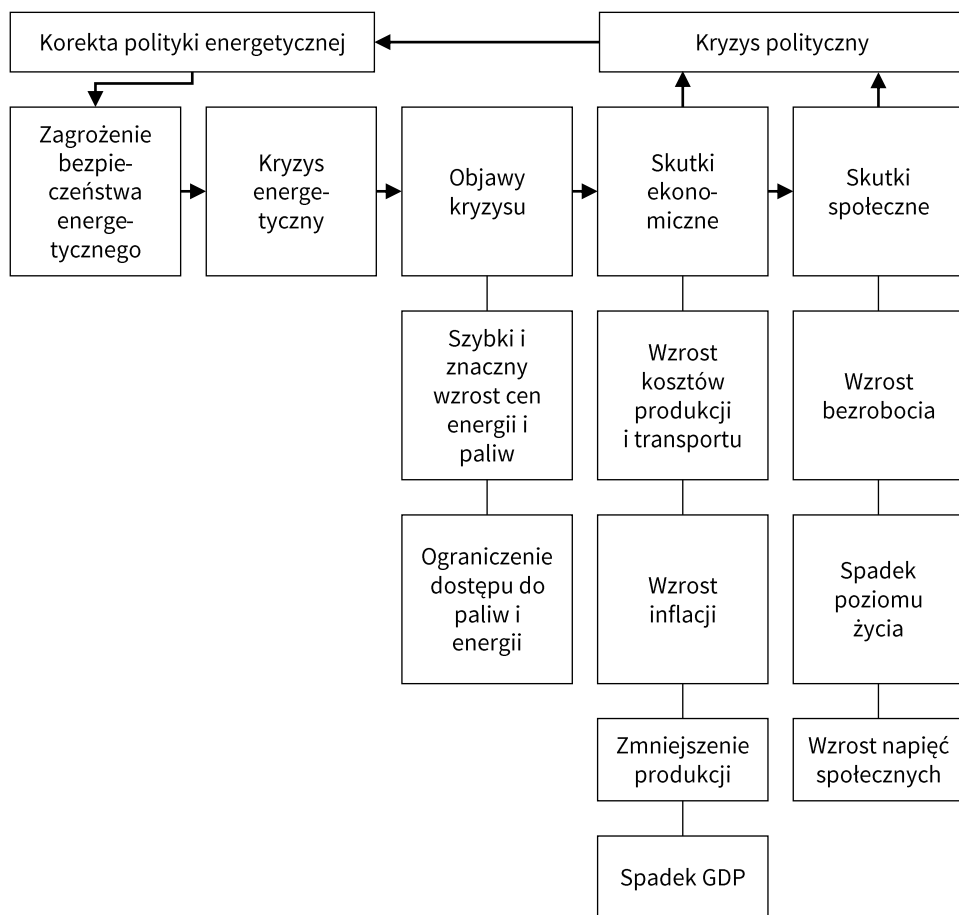
35 A. Bryc, *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 31.

36 E. Wyciszkievicz, *Wpływ rosyjsko-ukraińskiego sporu gazowego na budowę Gazociągu Północnego*, „Biuletyn PISM” 2009, nr 7 (539), s. 1977–1978.

37 Do ECT przeniesiono wiele fundamentalnych zasad GATT/WTO obowiązujących w międzynarodowym handlu towarami i usługami, które znajdują zastosowanie w handlu energią i produktami energetycznymi, za: A. Sanderski, *Reguły WTO w handlu energią*, „Biuletyn URE” 2003, nr 2, s. 1–2.

38 Głównym celem powołania IEA było stworzenie międzynarodowego systemu współpracy i wsparcia w sytuacjach kryzysowych na rynku naftowym. Do zadań IEA należą również rozwój i wprowadzanie na rynek nowych technologii związanych z energetyką oraz przedsięwzięcia związane z ochroną środowiska. Głównym celem NEA jest rozwijanie międzynarodowej współpracy w zakresie kształtowania podstaw naukowych, technologicznych i prawnych energii nuklearnej.

współczesnych państw. Dotykają każdego obywatela z osobna i całą populację³⁹. Bezpieczeństwo energetyczne warunkuje bowiem prawidłowy rozwój państwa, nie tylko gospodarczy. Budowanie silnego energetycznie państwa jest gwarantem jego bezpieczeństwa ekonomicznego, ale w dużym stopniu i militarnego. Pozwala zaspokoić potrzeby obywateli oraz stanowi gwarancję spokoju i porządku publicznego. Zagrożenie bezpieczeństwa energetycznego, przy współczesnym stopniu technicyzacji i rozwoju techniki, prowadzi do kryzysu energetycznego, którego typowymi objawami jest szybki i znaczny wzrost cen oraz ograniczenie dostępu do energii i paliw (rys. 2).



Rysunek 2. Główne skutki zagrożenia bezpieczeństwa energetycznego państwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Lorek, *Bezpieczeństwo energetyczne a bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Modern Management Review” 2017, vol. XXII, 24 (3), s. 100.

39 M. Lorek, *Bezpieczeństwo energetyczne a bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Modern Management Review” 2017, vol. XXII, 24 (3), s. 100.

Utrzymujące się objawy wywołują skutki ekonomiczne (głównie wzrost kosztów produkcji i transportu, wzrost inflacji, ograniczenie produkcji, spadek GDP) i społeczne (głównie wzrost bezrobocia, spadek poziomu życia, wzrost napięć społecznych)⁴⁰, prowadzące do kryzysu politycznego, stwarzającego ryzyko destabilizacji państwa i jednocześnie stania się obiektem niepożądanego wpływu ze strony innych państw. Likwidacja stanu zagrożenia energetycznego i zażegnanie kryzysu energetycznego wymagają odpowiedniej korekty polityki energetycznej państwa, w tym w szczególności przebudowy relacji energetycznych na arenie międzynarodowej.

1.2. Przyczyny wrażliwości gospodarki Ukrainy na energetyczny nacisk Federacji Rosyjskiej

W gospodarce Ukrainy, mimo prowadzonych reform, nadal dużą rolę ogrywają mechanizmy funkcjonujące w okresie, kiedy państwo to wchodziło w skład ZSRR. Zaraz po rosyjskiej, gospodarka Ukrainy stanowiła bowiem najważniejszy, z ekonomicznego punktu widzenia, komponent gospodarki ZSRR, z produkcją przewyższającą prawie czterokrotnie wyniki produkcyjne następnych w kolejności republik związkowych⁴¹.

Gospodarka Ukrainy była szczególnie istotnym ogniwem gospodarki ZSRR w zakresie produkcji rolnej i przemysłu ciężkiego, w tym głównie przemysłu metalurgicznego i zbrojeniowego. Pełniąc ściśle określoną rolę w gospodarce ZSRR, przedsiębiorstwa ukraińskie były związane porozumieniami kooperacyjnymi z dostarczającymi surowce, podzespoły i części zamienne, zakładami zlokalizowanymi na obszarze Rosji i innych republik radzieckich, mimo że podobne zakłady istniały lub można było je lokować na Ukrainie⁴². Porozumienia te znacząco ograniczały liczbę niezależnych powiązań przedsiębiorstw ukraińskich oraz wymianę zagraniczną Ukrainy z państwami spoza ZSRR.

Rozpad jednolitego systemu gospodarczego ZSRR spowodował wiele trudności tak dla FR, jak i dla Ukrainy. Wraz ze zmianą granic politycznych przestała bowiem obowiązywać pewna unifikacja ram prowadzenia działalności gospodarczej, jak również konieczność ograniczania niektórych rodzajów działalności gospodarczej

40 T. Motowidlak, *Kształtowanie się cen energii elektrycznej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019, s. 10.

41 M. Pietras, T. Kapuśniak, *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007, s. 134.

42 F. Zastawnyj, W. Kusiński, *Ukraina – Ludność – Gospodarka*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2003, s. 173.

do obszaru jednego państwa⁴³. Trudności te były znacznie dotkliwsze dla Ukrainy ze względu na silniejsze powiązania z partnerem. Wskutek przerwania powiązań kooperacyjnych, produkcja prawie wszystkich działów produkcyjnych tego kraju obniżyła się o ponad 50%. Niemal od razu ujawniła się wyraźna asymetria w stosunkach gospodarczych, wynikająca z dużego uzależnienia Ukrainy od strategicznych dostaw z FR i znacznie mniejszego uzależnienia FR od dostaw z Ukrainy.

Ukraina była początkowo zależna przede wszystkim pod względem surowcowym, będąc niejako skazana na import wielkich ilości gazu ziemnego (ponad 80% zużycia), ropy naftowej (ok. 90% zużycia), a także drewna i celulozy (odpowiednio ok. 60 i 80% zużycia) oraz całości paliwa jądrowego. Z drugiej strony dostawy z Ukrainy, oprócz artykułów żywnościowych i niektórych wyrobów metalurgicznych, nie miały dla FR charakteru strategicznego. Ponadto zamożniejsza, dzięki swym zasobom łatwo sprzedawalnych surowców, FR mogła też znacznie łatwiej znajdować zastępcze źródła dostaw, bądź we własnej gospodarce, bądź w świecie zewnętrznym⁴⁴.

Zaszczości historyczne powodują, że gospodarka Ukrainy nadal pod wieloma względami przypomina gospodarkę FR. Istotnymi problemami obu państw jest np. nadmierna rola państwa w gospodarce, korupcja czy istnienie „szarej strefy”. Na Ukrainie i w FR istnieją podobne warunki prowadzenia działalności gospodarczej i specyficzna kultura biznesu, które obiektywnie sprzyjają rozwojowi współpracy gospodarczej między tymi państwami, a utrudniają angażowanie się na ich terytorium przedsiębiorstw z państw trzecich⁴⁵. Uwarunkowania te sprawiły, że po rozpadzie ZSRR, nawiązanie normalnych stosunków międzypaństwowych między Ukrainą a FR było bardzo trudne⁴⁶.

1.2.1. Produkt krajowy brutto Ukrainy i jego główne determinanty

Asymetryczny charakter mają aktualne zależności gospodarcze Ukrainy i FR. Główne przejawy tych zależności obejmują relacje energetyczne, wymianę handlową oraz bezpośrednie inwestycje FR na Ukrainie⁴⁷. Wszystko to powoduje,

43 A. Budnikowski, *Ekonomia międzynarodowa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2017, s. 35.

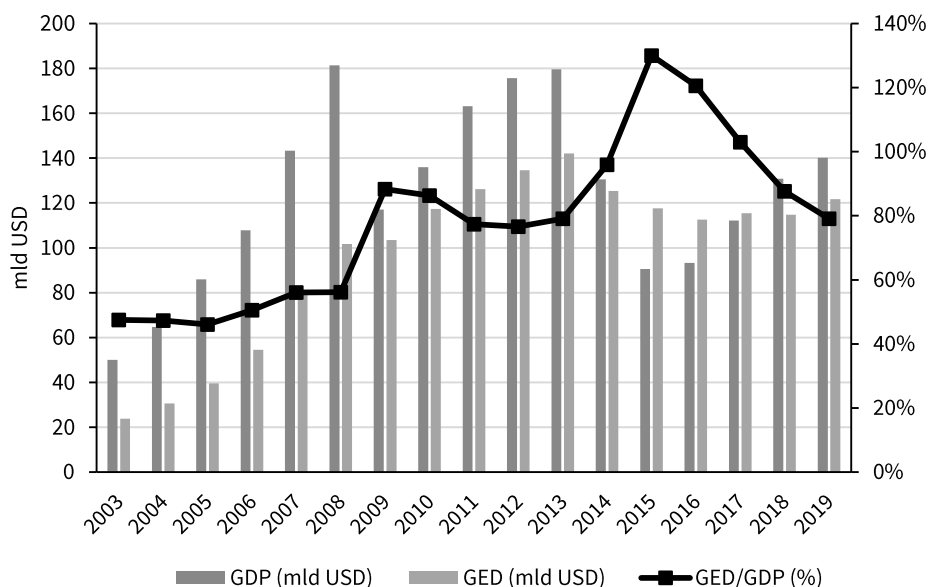
44 T.A. Olszański, *Ukraina wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2001, s. 8.

45 M.M. Balmaceda, *Ukraine's Persistent Energy Crisis*, „Problems of Post-Communism” 2004, Vol. 51, No. 4, s. 44.

46 Ostateczne uznanie niepodległości i granic Ukrainy przez FR nastąpiło dopiero w 1997 r. i to pod naciskiem wspólnoty międzynarodowej.

47 Według danych Państwowej Służby Statystyki Ukrainy w 2019 r. FR zajmowała trzecie miejsce na liście krajów, których firmy dokonały największych, bezpośrednich inwestycji w ukraińską gospodarkę. Wobec faktu, że pierwsze dwa miejsca zajmowały Cypr i Holandia, tj. ulubione jurysdykcje ukraińskich i rosyjskich oligarchów, FR jest w rzeczywistości największym zagranicznym inwestorem na Ukrainie, za: M. Kozak, *Ukraińska gospodarka bierze kurs na Wschód?*, „Forsal” 09.01.2020, <https://forsal.pl> (dostęp: 11.07.2020).

że istnieje silny związek między sytuacją ekonomiczną na Ukrainie i w FR, przy czym, ze względu na wspomniany charakter tych zależności, zmiany produktu krajowego brutto (GDP) Ukrainy następują później niż w FR i mają zazwyczaj bardziej znaczący wymiar⁴⁸. Jak wynika z analizy tych zmian, ich przyczyną były także, inicjowane przez FR, wydarzenia o charakterze politycznym, które zaburzyły funkcjonowanie gospodarki Ukrainy. W XXI w. załamały one dwukrotnie rosnący trend GDP Ukrainy (rys. 3). Pierwszy przypadek tego załamania wystąpił w 2009 r. i związany był z ograniczeniem, a następnie wstrzymaniem przez rosyjską spółkę Gazprom dostaw gazu na Ukrainę⁴⁹. Wydarzenie to przyczyniło się do gwałtownego spadku GDP z poziomu 181,3 mld USD w 2008 r. do 117,1 mld USD w 2009 r, tj. o 35,4%. Przerwało ono jednocześnie pierwszą, trwającą od 1995 r. i najbardziej dynamiczną, falę wzrostu GDP Ukrainy.



Rysunek 3. Produkt krajowy brutto i zadłużenie zewnętrzne Ukrainy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBU, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 14.04.2020).

⁴⁸ A. Szeptycki, *op. cit.*, s. 178.

⁴⁹ W konsekwencji ukraiński spółka Naftohaz zmuszona była ograniczyć dostawy gazu dla zakładów chemicznych i metalurgicznych. Działanie spółki Gazprom miało także wymiar międzynarodowy. Całkowicie ustały bowiem dostawy gazu, realizowane za pośrednictwem ukraińskiego systemu przesyłowego, dla Austrii, Słowacji, Węgier oraz większości państw Europy Południowo-Wschodniej. W znacznym stopniu poszkodowane zostały Włochy i Słowenia (w obu tych państwach dostawy gazu spadły o 90%), Czechy i Rumunia (spadek dostaw o 75%) oraz Polska i Francja (spadek dostaw o 50%).

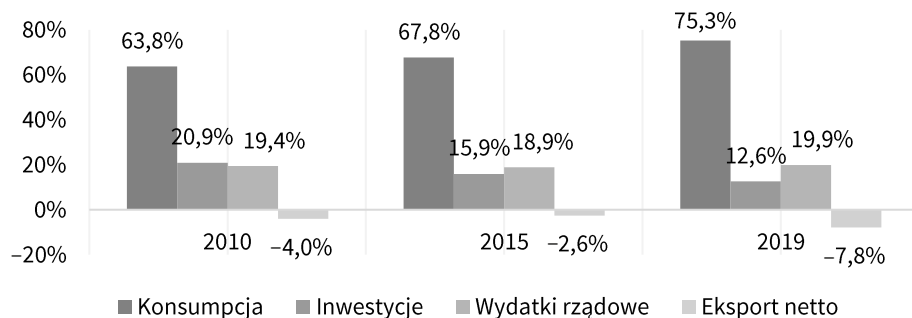
Porównywalną wartość, tj. 179,6 mld USD GDP Ukrainy osiągnął ponownie w 2013 r., tj. w wyniku drugiej fali jego wzrostu. Jej załamanie nastąpiło wskutek Rewolucji Godności i wojny w Donbasie. Wydarzenia te doprowadziły do spadku GDP Ukrainy w 2014 r. do poziomu 130,6 mld USD, tj. o 27,3% i do zaledwie 90,5 mld USD w 2015 r., tj. o kolejne 30,1%. Niewielkie odbicie, które nastąpiło w 2016 r. zapoczątkowało kolejną fazę wzrostu gospodarki Ukrainy. W okresie 2016–2019 GDP tego kraju wzrósł bowiem z 93,3 mld USD do 140,2 mld USD, tj. o 50,3%.

Zadłużenie zewnętrzne (GED) Ukrainy rosło nieprzerwanie w latach 2003–2013, co spowodowało jego wzrost z 23,8 mld USD do 142,1 mld USD. Trendu wzrostowego tego zadłużenia nie zmieniło zakończenie pierwszej fali wzrostowej GDP, chociaż w 2009 r. jego dynamika wyniosła tylko 1,7% (w stosunku do roku poprzedniego) i była znacznie niższa niż w pozostałych latach tego okresu. Zadłużenie zewnętrzne Ukrainy stało się bardziej wrażliwe na przerwanie drugiej fali wzrostowej GDP. Większa ostrożność kapitałodawców, związana z wybuchem wojny w Donbasie, spowodowała spadek długu zagranicznego Ukrainy do poziomu 125,3 mld USD w 2014 r. i 112,5 mld USD w 2016 r. oraz tylko niewielki jego wzrost w okresie 2017–2019.

Relacja GED i GDP Ukrainy osiągnęła najwyższą wartość wynoszącą 130,0% w 2015 r., która była wynikiem nierównomiernego trendu wzrostowego lat 2003–2014. Na koniec pierwszej fali wzrostowej GDP (2008 r.) wartość tej relacji wynosiła 56,1%, zaś 79,1% wraz z końcem drugiej z tych fal (2013 r.). Do stosunkowo wysokich wartości tych relacji w okresie 2015–2016 przyczynił się znaczny spadek GDP, spowodowany wojną w Donbasie. Wyższa dynamika wzrostu GDP niż GED zapoczątkowała wyraźny trend spadkowy tych relacji w okresie 2017–2019, prowadząc do wartości 79,1% w ostatnim roku tego okresu.

Najważniejszą składową GDP Ukrainy, rozpatrywanego od strony popytowej, jest konsumpcja, głównie gospodarstw domowych. Znaczenie tej składowej wzrosło w okresie 2010–2019 z 63,8 do 75,3% (rys. 4). Nieznacznie, tj. z 19,4 do 19,9%, w okresie tym wzrósł udział wydatków konsumpcyjnych państwa, jako źródła tworzenia GDP. Wyraźnie słabszy stał się za to wpływ wydatków inwestycyjnych na wysokość GDP Ukrainy. W 2010 r. wydatki te były bowiem źródłem 20,9% ukraińskiego GDP, zaś w 2019 r. tylko 12,6%. Składową o niekorzystnym oddziaływaniu na GDP Ukrainy był ujemny bilans handlowy. W okresie 2010–2019 relacja ujemnej wartości eksportu netto tego kraju i GDP, nie wykazując wyraźnego trendu, wzrosła z 4,0 do 7,8% GDP⁵⁰.

50 Najniższe wartości w tym okresie relacja ta osiągnęła w 2012, 2013 i 2018 r. (odpowiednio 8,7, 9,2 i –8,7%), zaś najwyższe w 2014 i 2015 r. (odpowiednio 3,5 i –2,6%).



Rysunek 4. Główne komponenty GDP Ukrainy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SSSU, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 04.05.2020).

Istota bilansu handlowego, jako składowej GDP Ukrainy, tkwi zarówno w niekorzystnym jego wpływie na GDP, jak również w tym, że w największym stopniu odzwierciedla on zależności gospodarki tego kraju od zagranicy. Za ujemną wartość eksportu netto tego kraju odpowiada bilans wymiany towarowej. Nie równoważy go bowiem dodatni bilans wymiany usług (tab. 1). W 2019 r. ujemne saldo wymiany towarowej Ukrainy sięgnęło 14 332 mln USD. Wobec dodatniego salda wymiany usług, które wyniosło 1 949 mln USD, przesądziło ono o nadwyżce importu nad eksportem o wartości 12 383 mln USD. Podobna sytuacja miała miejsce w 2011 r. i 2015 r., a także w pozostałych latach okresu 2011–2019.

Tabela 1. Regionalna struktura bilansu wymiany towarowej i bilansu wymiany usług Ukrainy

Kraj/region	Bilans wymiany towarowej (mln USD)			Bilans wymiany usług (mln USD)			Bilans handlowy (mln USD)		
	2011	2015	2019	2011	2015	2019	2011	2015	2019
Afryka	2 412	3 311	4 320	-102	-48	-277	2 310	3 263	4 043
Azja	5 280	5 637	-137	-678	131	-9	4 602	5 768	-146
Australia i Oc.	-143	-148	-60	125	91	54	-18	-57	-6
UE	-7 323	-2 805	-5 652	-1 107	-2 322	-3 463	-8 430	-5 127	-9 115
FR	-10 500	-3 220	-4 152	6 831	2 028	2 663	-3 669	-1 192	-1 489
USA	-1 303	-934	-2 208	444	406	1 822	-859	-528	-386
WNP	-2 624	-931	-1 970	543	237	215	-2 081	-694	-1 755
inne kraje	-3 830	-4 365	-4 473	1 830	570	944	-2 000	-3 795	-3 529
Razem	-18 031	-3 455	-14 332	7 886	1 093	1 949	-10 145	-2 362	-12 383

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBU, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 08.05.2020).

Na ujemny bilans wymiany towarowej Ukrainy największy wpływ wywiera wymiana realizowana z UE, FR i USA. Na przykład w 2019 r. ujemne saldo tego bilansu z tymi partnerami wyniosło odpowiednio 5 652 mln USD, 4 152 mln USD oraz

2 208 mln USD. Jedyną dodatnią składową bilansu wymiany towarowej Ukrainy była wymiana z państwami Afryki, której saldo w 2019 r. wyniosło 4 320 mln USD. We wcześniejszych latach okresu 2011–2019 podobną rolę spełniała wymiana towarowa, realizowana z państwami azjatyckimi.

Głównymi determinantami dodatniego bilansu wymiany usług Ukrainy są dodatnie salda tej wymiany realizowane z FR, USA i państwami WNP. Nadwyżka eksportu nad importem usług z tych państw wyniosła w 2019 r. odpowiednio 2 663 mln USD, 1 822 mln USD i 215 mln USD. Z kolei import usług przewyższa wyraźnie ich eksport do państw członkowskich UE oraz do państw afrykańskich. Powstałe w ten sposób ujemne salda wymiany usług wyniosły w 2019 r. odpowiednio 3 463 mln USD oraz 277 mln USD.

Ujemny bilans handlowy Ukrainy kształtuje się głównie pod wpływem wymiany handlowej z UE (ujemne są zarówno salda wymiany towarowej, jak i usług). W 2019 r. prawie trzy czwarte tego bilansu ukształtowało się wskutek tej wymiany. W istotny sposób do ujemnej wartości bilansu handlowego Ukrainy przyczyniają się salda wymiany handlowej z państwami WNP i FR, przy czym w obu tych przypadkach decydujące jest ujemne saldo wymiany towarowej. Istotny, korzystny wpływ na ten bilans wywiera wymiana handlowa z państwami afrykańskimi, której saldo w 2019 r. wyniosło 4 043 mln USD.

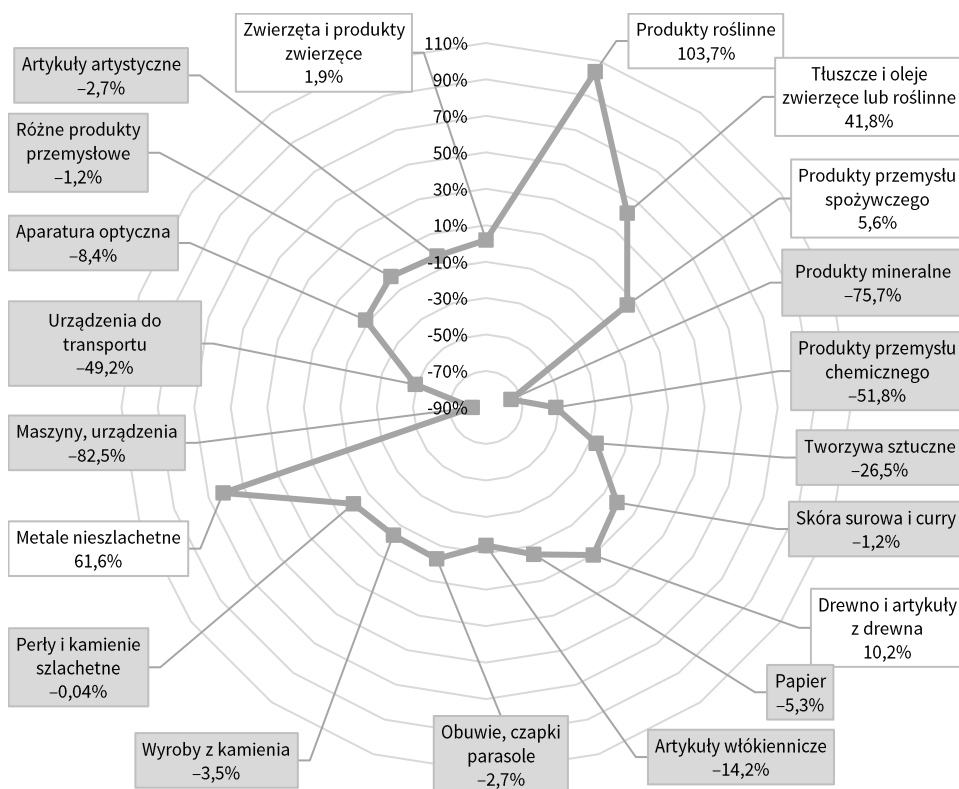
Znaczący i niekorzystny jest wpływ wymiany handlowej z FR na bilans handlowy Ukrainy, przy czym wpływ ten zmniejszył się on istotnie w okresie 2011–2019. Jeszcze w 2011 r. ujemne saldo tej wymiany wynosiło bowiem 3 669 mln USD, zaś w 2019 r. tylko 1 489 mln USD. Efekt ten Ukraina osiągnęła głównie w wyniku ograniczenia importu towarów z FR⁵¹, co pozwoliło na zmniejszenie ujemnego salda ich wymiany z 10 500 mln USD w 2011 r. do 4 152 USD w 2019 r. Mimo niekorzystnego trendu w zakresie wymiany usług z FR, Ukraina utrzymała ich dodatnie saldo z tym krajem. Saldo to zmniejszyło się jednak z 6 831 mln USD w 2011 r. do 2 663 mln USD w 2019 r., głównie wskutek spadku dochodów z tytułu świadczenia usług tranzytu rosyjskiego gazu do odbiorców europejskich⁵². Dochody te zmniejszyły się bowiem z 9 067 mln USD w 2011 r. do 3 690 mln USD w 2019 r. Ewentualny ich brak, bądź ich znaczne ograniczenie spowoduje, że nie tylko utrzymanie dodatniego salda wymiany usług z FR, ale także dodatniego salda wymiany usług ogółem stanie się niemożliwe.

Za ujemny bilans wymiany towarów Ukrainy odpowiada przede wszystkim handel maszynami, urządzeniami, mechanizmami i wyposażeniem elektrycznym i technicznym oraz produktami mineralnymi, obejmującymi głównie paliwa i surowce energetyczne. Ujemne salda, osiągane w handlu tymi rodzajami produktów są bowiem najwyższe. Na przykład w 2019 r. oznaczały one wkład w wysokości

51 W okresie 2011–2019 eksport towarów do FR zmniejszył się z 16 262 mln USD do 2 642 mln USD, przy jednoczesnym ograniczeniu ich importu z FR z 26 762 mln USD do 6 794 mln USD.

52 W okresie 2011–2019 eksport usług do FR zmniejszył się z 9 067 mln USD do 3 690 mln USD. W tym samym okresie w znacznie mniejszym stopniu zmniejszył się ich import, tj. z 2 236 mln USD w 2011 r. do 1 027 mln USD w 2019 r.

82,5 i 75,7% do ujemnego salda wymiany towarowej ogółem⁵³ (rys. 5). Warto odnotowania są także stosunkowo wysokie udziały ujemnych sald wymiany handlowej produktów chemicznych oraz urządzeń do transportu naziemnego, powietrznego i wodnego. Wyniosły one bowiem odpowiednio 51,8 i 49,2%, przyczyniając się do ujemnego salda wymiany towarowej ogółem Ukrainy. Z kolei czynnikami ograniczającymi ujemne saldo wymiany towarowej był handel produktami roślinnymi (głównie zbożem), metalami nieszlachetnymi oraz tłuszczami i olejami pochodzenia zwierzęcego i roślinnego. Dodatnie salda handlu tymi grupami asortymentów wyniosły odpowiednio 103,7, 61,6 i 41,8%.



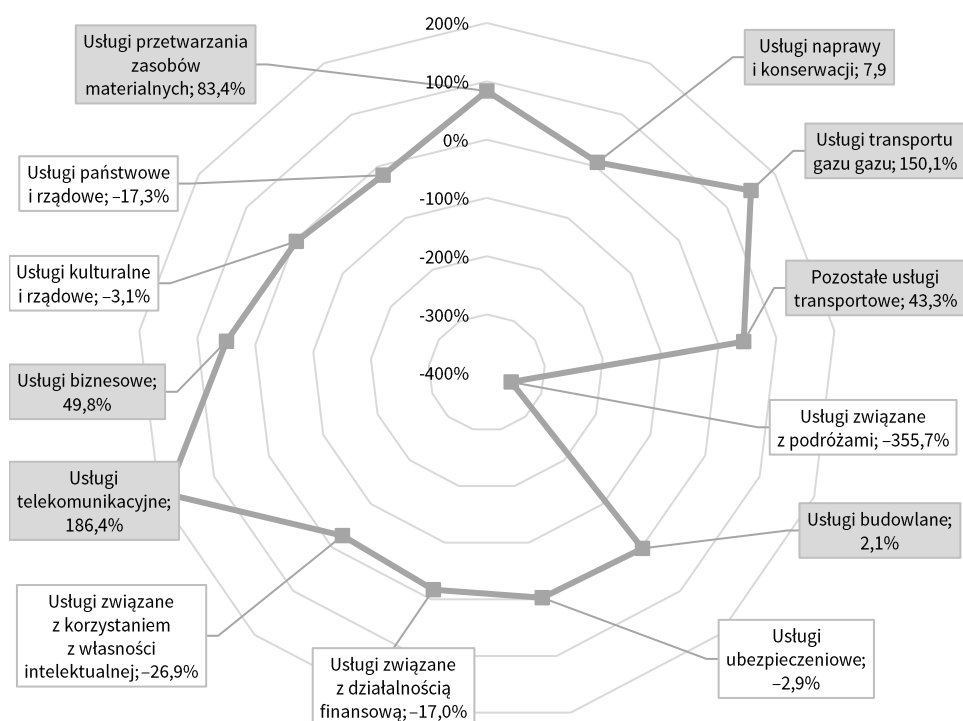
Rysunek 5. Salda wymiany towarowej Ukrainy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SSSU, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 14.04.2020).

Ukraina osiąga dodatni bilans wymiany usług głównie dzięki dodatniemu saldu wymiany usług transportowych, które jest składnikiem tego bilansu z wkładem

⁵³ Suma wkładów poszczególnych grup towarowych do tego salda wynosi minus 100%. Osiąga się ją w wyniku zestawienia ujemnych wkładów większości z tych grup z dodatnimi pozostałymi. W 2019 r. suma ujemnych wkładów wyniosła minus 324,8%, zaś dodatnich 224,8%.

w wysokości 193,4%⁵⁴ (rys. 6). Głównym elementem tego wkładu, tworzącym 150,1% tej wysokości, jest eksport usług tranzytu rosyjskiego gazu ziemnego. Za 43,3% tego wkładu odpowiada dodatnie saldo wymiany pozostałych usług transportowych, w tym głównie usług transportu powietrznego (29,4%). Do dodatniego bilansu wymiany usług Ukrainy przyczyniają się także dodatnie salda wymiany usług telekomunikacyjnych, komputerowych i informacyjnych (z wkładem w wysokości 186,4%) oraz usług przetwarzania zasobów materialnych (z wkładem w wysokości 83,4%). Ujemne salda wymiany usług Ukraina osiąga przede wszystkim w zakresie wymiany usług związanych z podróżami oraz usług związanych z korzystaniem z własności intelektualnej. Zmniejszają one dodatnie saldo wymiany usług ogółem, wnosząc ujemne wkłady w wysokości odpowiednio 355,7% oraz 26,9%.



Rysunek 6. Salda wymiany usług Ukrainy

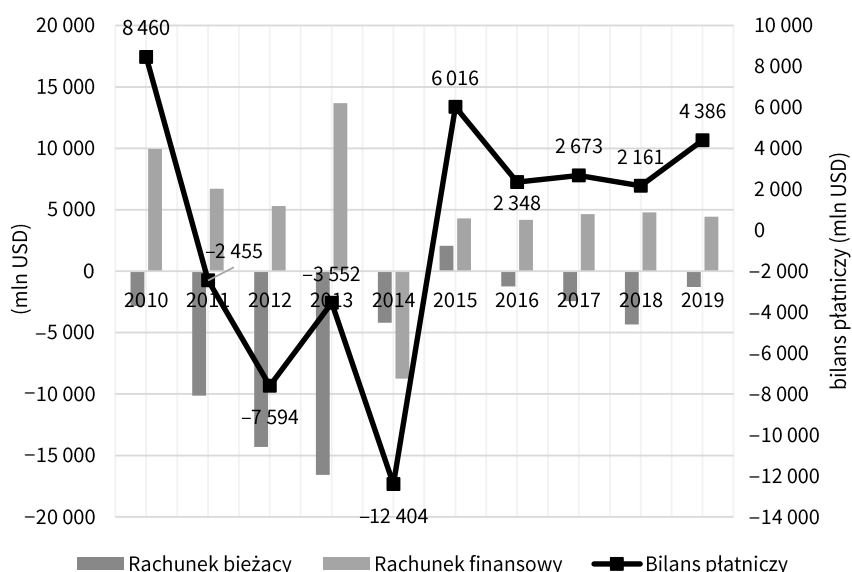
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SSSU, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 16.04.2020).

⁵⁴ Suma wkładów poszczególnych grup usług do tego bilansu wynosi 100%. Osiąga się ją w wyniku zestawienia dodatnich wkładów części tych grup z ujemnymi pozostałymi. W 2019 r. suma dodatnich wkładów wyniosła 522,9%, zaś ujemnych 422,9%.

1.2.2. Bilans płatniczy Ukrainy i jego zasadnicze elementy

Bilanse wymiany towarów i usług stanowią istotne pozycje bilansu płatniczego Ukrainy, który, stanowiąc usystematyzowane zestawienie wartości wszystkich transakcji ekonomicznych dokonanych w danym okresie między krajowymi i zagranicznymi podmiotami gospodarczymi, w sposób kompleksowy informuje o relacjach gospodarki ukraińskiej z zagranicą. Wyrażając bezpośrednio strukturę oraz poziom obrotów płatniczych z zagranicą, bilans płatniczy ukazuje charakter powiązań gospodarki Ukrainy z gospodarką światową oraz stopień jej otwarcia.

W okresach 2000–2008 i 2011–2014 salda bilansów płatniczych Ukrainy były ujemne. Deficyty rachunków obrotów bieżących⁵⁵ nie były bowiem w pełni równoważone dodatnimi saldami rachunków obrotów finansowych. W 2014 r. ujemne saldo bilansu płatniczego Ukrainy osiągnęło poziom 12 404 mln USD i było najwyższe w tych okresach (rys. 7). Osiągnęło ono jednocześnie 9,5% GDP⁵⁶ (rys. 8). Rok ten był szczególnie niekorzystny dla gospodarki Ukrainy, ponieważ deficyty wystąpiły zarówno na rachunku obrotów bieżących, jak i finansowych. Dodatnie salda bilansów płatniczych Ukrainy w okresie 2015–2019 były głównie wynikiem znacznego ograniczenia deficytów rachunków obrotów bieżących (zob. też rys. 8).



Rysunek 7. Bilanse płatnicze Ukrainy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBU, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 09.05.2020).

⁵⁵ W saldach rachunków obrotów bieżących uwzględniono saldo rachunków obrotów kapitałowych. Obroty kapitałowe nie odgrywały jednak istotnej roli w strukturze bilansów płatniczych Ukrainy.

⁵⁶ W 2005 r. relacja ujemnego salda bilansu płatniczego (saldo to wyniosło 10 400 mln USD) i GDP była wyższa i wynosiła 12,1%.

Salda wymiany usług odgrywają istotną rolę w kształtowaniu stanu rachunków obrotów bieżących Ukrainy, chociaż jeszcze np. w latach 2010–2011 rola ta była znacznie większa niż aktualnie (tab. 2). Salda te, w wysokości odpowiednio 5 615 mln USD i 7 886 mln USD, były głównym czynnikiem łagodzącym deficyty, które, w wyniku ujemnych sald wymiany towarowej, wystąpiły na tych rachunkach w tym okresie. W okresie 2018–2019 salda wymiany usług wynosiły odpowiednio 1 347 mln USD i 1 949 mln USD, w mniejszym stopniu amortyzując te deficyty. Do ograniczenia tych deficytów w tym okresie w większym zakresie przyczyniły się salda transferów bieżących (odpowiednio 3 652 mln USD i 6 308 mln USD) oraz salda dochodów majątkowych (odpowiednio 3 348 mln USD i 4 753 mln USD).

Tabela 2. Struktura sald rachunków obrotów bieżących Ukrainy

Główne pozycje rachunku obrotów bieżących (mln USD)	2010	2011	2014	2015	2018	2019
Saldo wymiany towarowej	-9 597	-18 031	-7 128	-3 455	-12 714	-14 332
Saldo wymiany usług	5 615	7 886	2 522	1 093	1 347	1 949
Saldo dochodów majątkowych	-2 009	-3 796	-1 531	375	3 348	4 753
Saldo transferów bieżących	2 975	3 708	1 541	3 603	3 652	6 308
Rachunek bieżący	-3 016	-10 233	-4 596	1 616	-4 367	-1 322

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBU, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 09.05.2020).

Istotnym czynnikiem kształtującym salda wymiany usług Ukrainy, a przez to stan rachunków obrotów bieżących, są dochody z tytułu świadczenia usług tranzytu rosyjskiego gazu. W okresie 2010–2018 dochody te były główną determinantą dodatnich wartości tych sald. Na przykład w 2011 r. saldo usług tranzytu gazu w wysokości 3 564 mln USD w wydatnym stopniu przyczyniło się do wypracowania dodatniego salda wymiany usług ogółem w wysokości 7 886 mln USD (tab. 3). Mimo spadku znaczenia tych dochodów, co wynika z dążeń FR do ograniczenia roli Ukrainy jako państwa tranzytowego rosyjskiego gazu, pozostają one ważnym parametrem, umożliwiającym utrzymanie dodatniego salda wymiany usług, które w 2019 r. wyniosło 1 949 mln USD. Oprócz sald wymiany usług telekomunikacyjnych i usług przetwarzania zasobów materialnych w wysokości odpowiednio 3 633 mln USD oraz 1 626 mln USD, dochody ze świadczenia usług tranzytu gazu w wysokości 2 925 mln USD były główną determinantą dodatniego salda wymiany usług (zob. też rys. 6).

Tabela 3. Rola usług tranzytu gazu w kształtowaniu salda wymiany usług Ukrainy (mln USD)

Typ usługi	2010	2011	2014	2015	2018	2019
Usługi przetwarzania zasobów materialnych	1 321	1 797	1 249	1 015	1 696	1 626
Usługi naprawy i konserwacji	416	614	192	106	159	153
Usługi transportu gazu	3 358	3 564	2 156	2 160	2 881	2 925
Pozostałe usługi transportowe	550	1 953	1 348	1 215	831	844
Usługi związane z podróżami	46	-167	-3 449	-4 019	-6 454	-6 932
Usługi budowlane	89	99	149	271	99	40
Usługi ubezpieczeniowe	-55	-43	-79	-53	-49	-56
Usługi związane z działalnością finansową	-611	-642	-580	-684	-370	-332
Usługi związane z korzystaniem z własności intelektualnej	-612	-639	-434	-273	-500	-524
Usługi telekomunikacyjne	350	603	1 460	1 478	2 855	3 633
Usługi biznesowe	796	861	968	675	644	970
Usługi kulturalne i rekreacyjne	-108	-141	-100	-74	-54	-61
Usługi państwowe i rządowe	75	27	-358	-724	-391	-337
Saldo wymiany usług	5 615	7 886	2 522	1 093	1 347	1 949

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBU, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 09.05.2020).

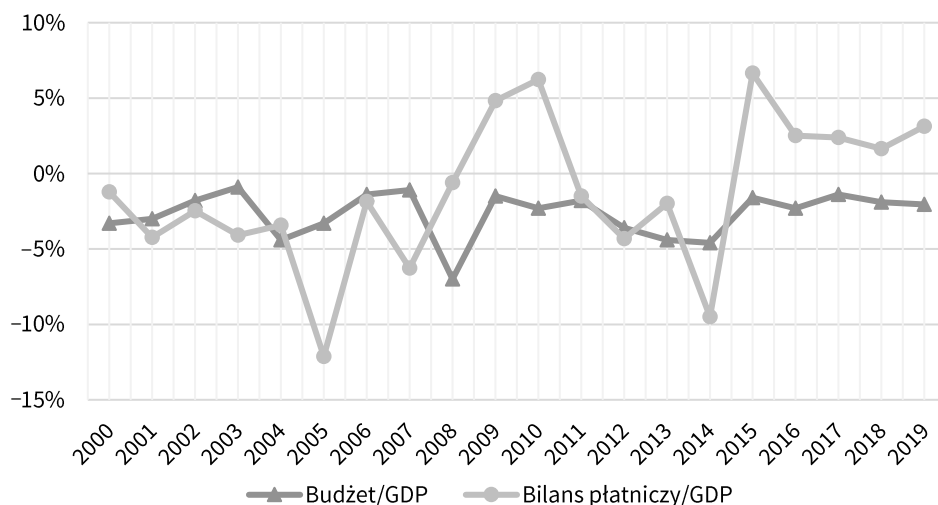
1.2.3. Kształtowanie się budżetu Ukrainy

Wielkość GDP oraz saldo bilansu płatniczego wpływają zarówno pośrednio, jak i bezpośrednio na stan budżetu państwa, który ma dla Ukrainy szczególne znaczenie. Wśród wydatków budżetowych tego państwa istotnymi pozycjami są bowiem m.in. wydatki na obsługę długu publicznego, jak i zadłużenia zagranicznego (w tym wobec IMF), które są stosunkowo wysokie. Stąd też dla władz Ukrainy utrzymanie deficytu budżetowego na jak najniższym poziomie jest istotne nie tylko ze względu na zapewnienie tej obsługi, co świadczy o stabilizacji gospodarczej i wiarygodności płatniczej państwa, ale także z powodu ograniczenia konieczności zaciągania nowych kredytów.

Ukraina generalnie utrzymuje deficyt budżetowy na bezpiecznym poziomie. W okresie 2000–2019 jedynie w 2000 r. oraz w latach 2004–2005 i 2012–2014 deficyt ten przekroczył 3% GDP, a tylko w 2008 r. był wyższy niż 5% GDP⁵⁷ (rys. 8). Ujemne relacje bilansu płatniczego do GDP z okresu 2000–2008 (najwyższa z tych

57 Deficyt budżetowy na poziomie nie przekraczającym 3% GDP jest jednym z kryteriów konwergencji, które stanowi warunek członkostwa państw w strefie euro.

relacji w tym okresie osiągnęła 12,1% GDP w 2005 r.), po okresie znacznych wahań w latach 2009–2015 (najwyższa relacja deficytu bilansu płatniczego do GDP w tym okresie osiągnęła 9,5% GDP w 2014 r., zaś najwyższa relacja nadwyżki tego bilansu do GDP wystąpiła w 2015 r. i wyniosła 6,6% GDP), osiągnęły w latach 2016–2019 względną stabilność na dodatnim poziomie. Nadwyżka bilansu płatniczego w tym ostatnim okresie wynosiła od 2,5 do 3,1% GDP (zob. też rys. 7).



Rysunek 8. Saldo budżetu i bilansu płatniczego Ukrainy w relacji do GDP

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBU, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 09.05.2020) oraz Trading Economics, <https://tradingeconomics.com> (dostęp: 09.05.2020).

Ukraiński budżet ponosi znaczne straty z tytułu funkcjonowania „szarej strefy” w gospodarce. Z analiz Instytutu Społeczno-Ekonomicznej Transformacji Ukrainy wynika, że najwięcej strat budżetowi wyrządza kontrabanda towarów, wyprowadzanie zysków do rajów podatkowych, wypłacanie pracownikom zarobków poza oficjalną ewidencją, nielegalne wydzierżawianie państwowej ziemi oraz nielegalna produkcja wyrobów akcyzowych. Wielkość tych strat wynosi od 151 do 273,5 mld UAH, czyli od 6 do 11 mld USD rocznie⁵⁸, co stanowi od 4 do 8% GDP Ukrainy⁵⁹.

1.2.4. Stan zadłużenia Ukrainy

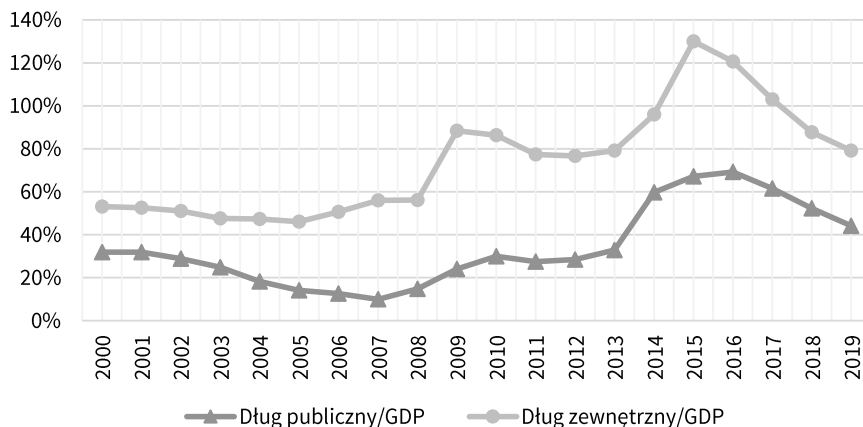
Poziomy zadłużenia publicznego i zewnętrznego nie stwarzały istotnego zagrożenia dla finansów publicznych Ukrainy poza latami 2015–2017⁶⁰. Zadłużenie

58 M. Kozak, *Ukraińska walka z dziurą budżetową – z armatą na wróble?*, „Forsal” 01.12.2019, <https://forsal.pl> (dostęp: 28.06.2020).

59 Biorąc za podstawę naliczania wartość GDP Ukrainy z 2019 r.

60 Przyczyną problemów gospodarczych Ukrainy w tym okresie były następstwa działań wojennych w Donbasie.

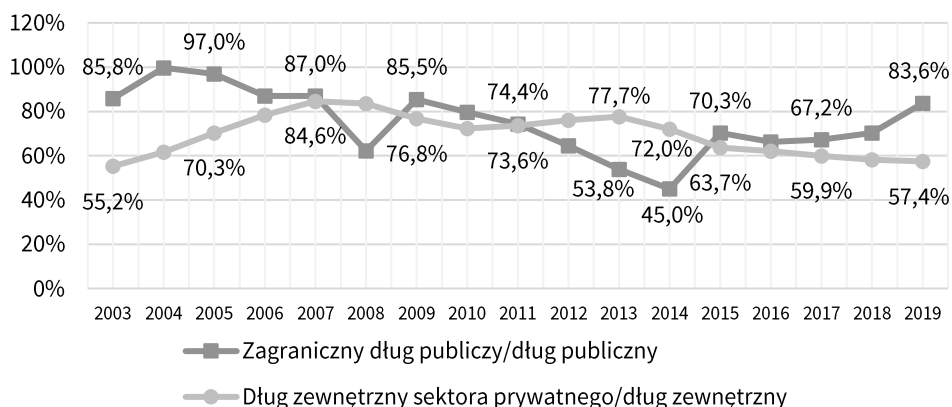
publiczne jedynie w tych latach przekroczyło bowiem 60% GDP⁶¹, zaś zadłużenie zagraniczne 100% GDP (rys. 9, zob. też rys. 3).



Rysunek 9. Dług publiczny i dług zewnętrzny Ukrainy w relacji do GDP

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBU, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 09.05.2020) oraz Trading Economics, <https://tradingeconomics.com> (dostęp: 09.05.2020).

Dług publiczny Ukrainy zaciągany jest głównie za granicą. Część krajowa tego długu zaczęła odgrywać większą rolę od 2008 r., kiedy przekroczyła 30% jego wartości. Najwyższe udziały tej części, przekraczające 50%, odnotowano w latach 2013–2014. W 2019 r. wartość długu publicznego Ukrainy wyniosła 61,9 mld USD, z czego 51,8 mld USD, tj. 83,6% zaciągnięto za granicą.



Rysunek 10. Podmiotowa struktura długu publicznego i zewnętrznego Ukrainy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBU, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 09.05.2020) oraz CEIC Data, <https://www.ceicdata.com> (dostęp: 09.05.2020).

61 Relacja długu publicznego do GDP nie przekraczająca 60% jest jednym z kryteriów konwergencji, które stanowi warunek członkostwa państw w strefie euro.

Zadłużenie zewnętrzne (GED) Ukrainy determinowane jest głównie przez podmioty sektora prywatnego (rys. 10, zob. też rys. 3). W okresie 2005–2014 podmioty te były bowiem odpowiedzialne za ponad 70% tego zadłużenia. Od 2014 r. rośnie udział długu podmiotów sektora publicznego w GED Ukrainy. W 2019 r. podmioty sektora prywatnego zaciągnęły bowiem u zagranicznych kapitałodawców dług o wartości 69,9 mld USD, co stanowiło 57,4% długu zewnętrznego ogółem tego kraju.

1.3. Rola sektora energetycznego w gospodarce Ukrainy

Dla każdego państwa wytwarzanie i dostarczanie energii jest gospodarczym krwioobiegiem, który obok systemu transportowego warunkuje sprawne funkcjonowanie i rozwój gospodarki. Prognozuje się, że do 2040 r. gospodarka światowa będzie rosła w średnim tempie 2,8% rocznie. Uwzględniając przewidywane stałe zwiększanie efektywności wytwarzania energii, wzrost globalnego sektora energetycznego będzie wyniósł 1,1% rocznie⁶².

Dla Ukrainy powiązanie wzrostu gospodarczego z zapewnieniem zaopatrzenia gospodarki w energię ma szczególne znaczenie. Osiągnięcie bowiem tego wzrostu na poziomie zbliżonym do przeciętnego w UE, będzie skutkowało wzrostem zużycia energii, pomimo działań, podejmowanych przez ten kraj, na rzecz poprawy efektywności energetycznej (zob. też podrozdział 3.2.5). Obok zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego, dla Ukrainy niemniej istotne jest zagwarantowanie konkurencyjności swojej gospodarki. Jedną z zasadniczych determinant tej konkurencyjności jest bowiem wydajność pozyskiwania surowca, która ma odzwierciedlenie w koszcie wytworzenia energii, a w konsekwencji w jej cenie. Koszt energii ukryty jest w każdym działaniu i w konsekwencji produkcie wytworzonym przez gospodarkę, dlatego ceny energii przekładają się na jej konkurencyjność.

Zapewnienie stabilnych dostaw energii w wymaganych ilościach, po akceptowalnych cenach i z zachowaniem wymogów ochrony środowiska, jest jednym z podstawowych warunków uniknięcia sektorowej bariery wzrostu gospodarczego. Istotny przy tym jest społeczny aspekt tej bariery. Wysokie ceny energii powodują bowiem problem ubóstwa energetycznego wśród odbiorców z gospodarstw domowych, dla których zaspokojenie potrzeb energetycznych jest niezbędne do utrzymania godnego poziomu życia.

62 Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych S.A., *Sektor energetyczny w Polsce*, www.paih.gov (dostęp: 13.06.2020), s. 1.

1.3.1. Sektorowa struktura wartości dodanej brutto na Ukrainie

Spojrzenie na GDP Ukrainy od strony produkcyjnej wskazuje, że w 2019 r. w największym stopniu do wartości dodanej brutto⁶³ (GVA) przyczynił się handel hurtowy i detaliczny. Te działalności gospodarcze były bowiem odpowiedzialne za 13,2% tej wartości (tab. 4). Istotnymi rodzajami działalności gospodarczej, z punktu widzenia tworzenia GVA, były także: produkcja przemysłowa (udział tej formy działalności gospodarczej w wytwarzaniu GVA wyniósł 10,3%), rolnictwo (9%), zaopatrywanie w energię (8,7%), transport⁶⁴ (6,8%) oraz usługi publiczne, obejmujące m.in. obronę narodową (6,7%). W okresie 2010–2019 wzrosło znaczenie usług publicznych (wzrost o 2,1 p.p.) oraz rolnictwa (1,6 p.p.) jako czynników GVA-twórczych, spadło natomiast produkcji przemysłowej (spadek o 2,4 p.p.), handlu hurtowego i detalicznego (1,2 p.p.) i transportu (0,9 p.p.).

Tabela 4. Sektorowa struktura wytwarzania wartości dodanej brutto Ukrainy

Typ działalności gospodarczej	2010 (%)	2015 (%)	2018 (%)	2019 (%)
Przemysł	13,2	11,9	11,6	10,8
Rolnictwo	7,4	12,1	10,1	9,0
Transport	7,7	6,8	6,4	6,8
Usługi publiczne	4,6	4,8	6,0	6,7
Zaopatrywanie w energię	8,7	7,5	9,2	8,7
Handel	14,4	13,8	13,3	13,2
Inne działalności*	44,0	43,2	43,5	44,8

*Inne działalności obejmują: zaopatrywanie w wodę, gospodarkę ściekami i odpadami, budownictwo, hotelarstwo i usługi gastronomiczne, działalność usługową w zakresie przekazywania informacji i komunikacji, działalność finansową i ubezpieczeniową, działalność związaną z nieruchomościami, działalność naukową, usługi administracyjne, edukację, ochronę zdrowia i działalność rozrywkową.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SSSU, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 17.06.2020).

Zaopatrywanie w energię, obejmujące produkcję, przesył, dystrybucję i handel energią, oprócz bezpośredniego wkładu w wytwarzanie GVA i GDP Ukrainy, odgrywa także nie mniej istotną, pośrednią rolę w tym wytwarzaniu. Przemysł, rolnictwo, transport oraz sektor usług publicznych, tj. typy działalności gospodarczej, odpowiedzialne w 2018 r. za 34,1% GVA Ukrainy, konsumowały bowiem

63 GVA dotyczy sfery tworzenia GDP na poziomie przedsiębiorstw (poziom mikro).

64 Usługi transportowe prawie w połowie obejmują usługi tranzytu rosyjskiego gazu.

finalnie łącznie 32,3 Mtoe⁶⁵, tj. 63,1% energii pierwotnej (tab. 5), w tym 98,3 TWh, tj. 64,2% energii elektrycznej (tab. 6), dostarczonej przez sektor energetyczny⁶⁶.

Ponad 16 Mtoe, tj. 32,2% energii pierwotnej, w tym 65,2 TWh, tj. 42,6% energii elektrycznej, finalnie zużył sektor przemysłowy⁶⁷, który wytworzył 11,6% GVA gospodarki Ukrainy. Konsumentem finalnym prawie 19% energii pierwotnej i 5,7% energii elektrycznej był transport, odpowiedzialny za 6,4% GVA. Z kolei sektor usług publicznych i komercyjnych oraz rolnictwo zużyły finalnie odpowiednio 8,4 i 3,7% energii pierwotnej, w tym 12,7 i 3,2% energii elektrycznej, wytwarzając odpowiednio 6,7 i 9,0% GVA Ukrainy. Znaczą część – 5,2% – zużycia nieenergetycznego energii pierwotnej należy przypisać przemysłowi. Zużycie to oznacza bowiem wykorzystanie nośników energetycznych w procesach technologicznych, przy czym nośniki te nie są spalane ani zamieniane na inną postać energii, a służą produkcji określonych wyrobów.

Tabela 5. Sektorowa struktura konsumpcji energii Ukrainy

Typ działalności gospodarczej	2010 (%)	2015 (%)	2018 (%)
Przemysł	34,2	32,3	32,2
Rolnictwo	2,8	3,9	3,7
Transport	17,1	17,2	18,8
Usługi publiczne i komercyjne	6,3	7,6	8,4
Gospodarstwa domowe	32,2	32,6	31,7
Zużycie nieenergetyczne	7,5	6,5	5,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SSSU, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 17.06.2020).

Istotnymi konsumentami zarówno energii pierwotnej (16,2 Mtoe, 31,7%), jak i energii elektrycznej (45,0 TWh, 29,4%) na Ukrainie są odbiorcy z gospodarstw domowych, których wydatki są podstawą konsumpcji na Ukrainie, tj. czynnika odpowiedzialnego za 68,5% GDP tego kraju w 2018 r., rozpatrując GDP od strony popytowej. Należy przy tym zwrócić uwagę na rosnące znaczenie tego czynnika. Jeszcze w 2010 r. udział konsumpcji w tworzeniu GDP Ukrainy wynosił bowiem 63,8%, zaś w 2019 r. – 75,3% (zob. też rys. 4).

Szczególną rolę w gospodarce każdego kraju odgrywa elektroenergetyka.

65 Wielkość ta odpowiada parametrowi TFC, który oznacza końcową konsumpcję energii pierwotnej.

66 Udział ten może być nieco mniejszy, ponieważ pozycja „usługi publiczne” w tabeli 4 ma węższy zasięg niż pozycja „usługi publiczne i komercyjne” w tabeli 5.

67 Ponad 52% energii pierwotnej skonsumentował przemysł metalurgiczny, 7,9% przemysł mineralny, 6,1% przemysł chemiczny, 4,2% hutnictwo metali kolorowych, zaś 29,6% pozostałe branże przemysłowe.

Wysokie zużycie energii elektrycznej cechuje bowiem kraje wysoko rozwinięte, stosujące m.in. zaawansowane technologie. Będąc bazą rozwoju gospodarczego państw, elektroenergetyka jest generalnie znaczącym przemysłem o stosunkowo dużym zatrudnieniu i wysokim potencjale inwestycyjnym. Zapewniając zasilanie wszelkiego rodzaju urządzeń, warunkuje ona niezwodne funkcjonowanie przemysłu, transportu, rolnictwa i wielu innych gałęzi gospodarki, będących zasadniczymi determinantami GVA i GDP.

Tabela 6. Sektorowa struktura konsumpcji energii elektrycznej Ukrainy

Typ działalności gospodarczej	2010 (%)	2015 (%)	2018 (%)
Przemysł	48,5	40,0	42,6
Rolnictwo	2,3	2,7	3,2
Transport	6,4	6,2	5,7
Usługi publiczne	12,4	13,5	12,7
Gospodarstwa domowe	25,6	31,4	29,4
Budownictwo	0,6	0,7	0,8
Inni odbiorcy nieprzemysłowi	4,2	5,5	5,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ukrenerho, *10 steps towards Europe. Non-Financial Report Ukrenerho 2018*, <https://ua.energy> (dostęp: 18.06.2020).

1.3.2. Energochłonność gospodarki Ukrainy

Istotnym problem gospodarki Ukrainy jest jej stosunkowo wysoka energochłonność. Występuje ona bowiem w warunkach ujemnego salda wymiany międzynarodowej surowcami i produktami energetycznymi, będąc po części jego znaczącym powodem. Saldo to w dużym stopniu obciąża GDP, bilans płatniczy i budżet kraju. Co więcej, wysokiej energochłonności gospodarki towarzyszy wręcz deficyt niektórych z tych surowców lub produktów.

Według danych IEA, energochłonność GDP Ukrainy, wyznaczona z wykorzystaniem TPES⁶⁸, była w 2018 r. ponad 2–3-krotnie wyższa niż w Polsce, na Słowacji i Czechach i ponad 7-krotnie wyższa niż w Niemczech⁶⁹. Zgodnie z ocenami Ministerstwa Rozwoju Gospodarczego i Handlu Ukrainy, kraj ten traci rocznie ok. 1,5 mld USD przez niski poziom efektywności energetycznej⁷⁰. Z kolei agencja

68 TPES oznacza globalną podaż energii pierwotnej, będącą sumą jej produkcji i eksportu netto oraz uwzględniającą zmianę zapasów energii i bunkrowanie statków.

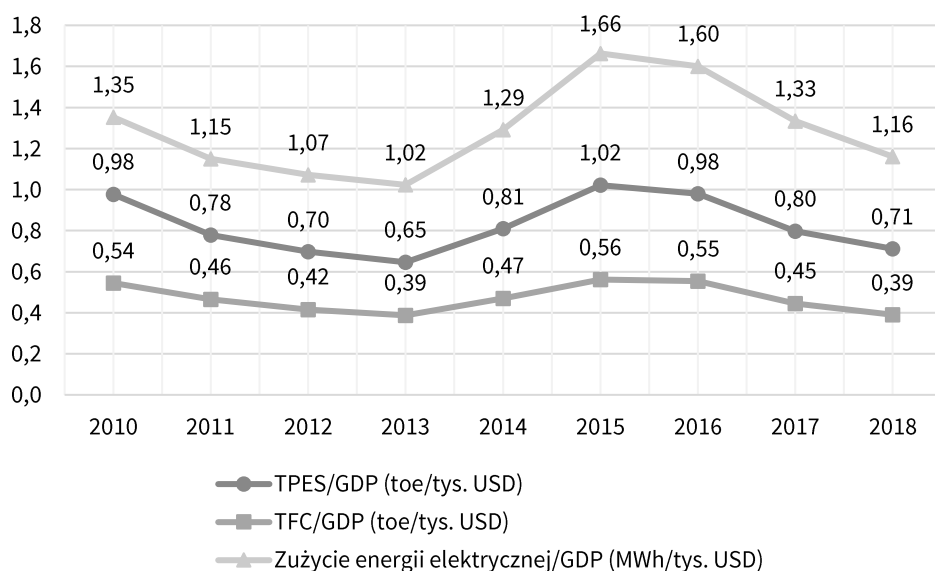
69 Obliczenia przeprowadzono na podstawie danych IEA, *Data and statistics*, <https://www.iea.org> (dostęp: 17.06.2020).

70 P. Kost, *Ukraina robi energetyczne postępy – efektywność energetyczna nad Dnieprem*, „Energetyka24” 29.11.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.06.2020).

SAEF szacuje, że na realną poprawę tej efektywności Ukraina potrzebuje około 40 mld euro na inwestycje.

Największy potencjał do poprawy efektywności energetycznej na Ukrainie mają odbiorcy indywidualni, elektrownie ciepłe i obiekty komunalne⁷¹. Tylko w sektorze mieszkaniowym, spośród 18,6 mld m³ gazu niezbędnego do celów opałowych, aż 9 mld m³ jest bowiem „traconych” w wielokondygnacyjnych budynkach mieszkalnych (blokach mieszkaniowych) i jeszcze 2,4 mld m³ podczas jego dostarczania⁷².

Gospodarka Ukrainy na wytworzenie GDP o wartości 1 000 USD zużyła w 2018 r. finalnie 0,71 toe energii (w sensie TPES) lub 0,39 toe energii (w sensie TFC), w tym 1,16 MWh energii elektrycznej (rys. 11). Oznacza to stosunkowo wysoką intensywność energetyczną, w porównaniu np. do gospodarek państw członkowskich UE, chociaż jej poziom obniżył się w latach 2016–2018. Jeszcze w 2010 r. gospodarka Ukrainy potrzebowała bowiem na wytworzenie GDP o wartości 1 000 USD o 0,98 toe i 0,54 toe energii, odpowiednio w sensie TPES i TFC. O 0,19 MWh/tys. USD spadła także elektrochłonność GDP Ukrainy. Na stosunkowo wysokie wartości wskaźników intensywności energetycznej GDP Ukrainy w okresie 2014–2016 miał znaczny spadek GDP, co należy wiązać z Rewolucją Godności i działaniami wojennymi w Donbasie.



Rysunek 11. Intensywność energetyczna gospodarki Ukrainy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBU, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 18.06.2020), SSSU, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 19.06.2020) oraz IEA, <https://www.iea.org> (dostęp: 19.06.2020).

71 P. Kost, *Ukraina potrzebuje 40 mld euro na poprawę efektywności energetycznej*, „Energetyka24” 22.02.2016, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.06.2020).

72 P. Kost, *Ukraina robi energetyczne postępy...*

Istotną rysą na dotychczasowej strategii Ukrainy dotyczącej poprawy efektywności energetycznej był jej generalnie doraźny charakter. Podejmowano bowiem głównie działania sytuacyjne, obliczone na bardziej racjonalne wykorzystanie nośników energii, stosując tylko w ograniczonym zakresie technologie energooszczędne. Innymi słowy, wysiłki Ukrainy mające na celu ograniczenie nieefektywnego obchodzenia się z energią przynosiły rezultaty tylko w krótkim terminie, a ich potencjał szybko się wyczerpał.

Istotnym antybodźcem dla wdrażania technologii energooszczędnych był, uruchomiony w 2015 r., system subsydiów dla gospodarstw domowych. Według danych Ministerstwa Rozwoju Regionalnego i Budownictwa, w latach 2015–2018 z budżetu państwa, w ramach tego systemu, na wsparcie tych gospodarstw w opłacaniu opłat komunalnych⁷³ przeznaczono kwotę w wysokości 219 mld UAH (ok. 9,3 mld USD). W 2017 r. subwencje otrzymało 8,2 mln gospodarstw domowych, tj. 65% mieszkańców kraju⁷⁴. W roku tym wartość subsydiów wyniosła 47 mld UAH (ok. 1,9 mld USD), co oznacza, że była ona prawie 23-krotnie wyższa od kwoty kredytów rządowych, mających na celu stymulowanie inwestycji w energooszczędność sektora mieszkalnego.

System subsydiów osłabił motywację jego beneficjentów do wdrażania technologii energooszczędnych i oszczędności energii. To niekorzystne następstwo stosowania tego systemu potwierdziły wyniki badań socjologicznych, które wskazały na brak planów przeprowadzenia termomodernizacji budynków ze strony blisko 30% populacji, czyli potencjalnie beneficjentów subsydiów. Podobne wnioski wyniknęły z badań spółki Naftohaz. Jej dane wskazały bowiem, że beneficjenci subsydiów w budynkach prywatnych i mieszkalnych zużywali odpowiednio o 73 i 23% gazu więcej, niż przed ich uzyskaniem⁷⁵.

1.3.3. Wytwarzanie i import energii na Ukrainie

O roli sektora energetycznego w gospodarce danego kraju w dużym stopniu przesądzają źródła zaopatrzenia w surowce energetyczne oraz technologie wytwarzania energii. Decydują one bowiem o poziomie niezależności energetycznej, determinującej bezpieczeństwo zaopatrzenia w energię, które zapewnia niezależne funkcjonowanie gospodarki. Źródła zaopatrzenia w surowce energetyczne i technologie wytwarzania energii wpływają na ceny energii, które są jednym z zasadniczych czynników kształtujących jej konkurencyjność. Są one także głównym wyznacznikiem obciążenia gospodarki kosztami zewnętrznymi, wynikają-

73 Subsidia miały za zadanie minimalizować implikacje podwyżek cen gazu, energii elektrycznej i wody.

74 P. Kost, *Ukraina robi energetyczne postępy...*

75 P. Kost, *Efektywność energetyczna pozwoli Ukrainie przetrwać wojnę z Rosją?*, „Energetyka24” 30.04.2017, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 17.10.2020).

cymi głównie z emisji, w procesach wytwarzania energii, CO₂ i zanieczyszczeń przemysłowych.

Globalna podaż energii pierwotnej na Ukrainie wyniosła 93,2 Mtoe w 2018 r. Jej zasadniczymi źródłami była produkcja krajowa oraz import, które odpowiadały odpowiednio za 64,8 i 36,5% tej podaży (tab. 7). Proporcje te zmieniły się na korzyść produkcji w okresie 2010–2018.

Surowcowo-paliwowa struktura produkcji energii pierwotnej była zdominowana przez paliwo jądrowe (udział tego paliwa w strukturze produkcji TPES wyniósł 36,7%), gaz (27,3%) i węgiel (23,3%), których łączny udział w tej strukturze wyniósł 87,3% (tab. 8). Analogiczna struktura importu energii opierała się na węglu (udział tego surowca w strukturze importu TPES wyniósł 40,6%), produktach ropopochodnych (30,5%) i gazie (24,9%). Łączny udział tych pozycji w tej strukturze wyniósł 96,0%. Zarówno w paliwowo-surowcowej strukturze produkcji, jak i importu TPES stosunkowo niewielką rolę odgrywała ropa naftowa. W przypadku obu tych struktur udziały tego surowca wynosiły ok. 4%.

Tabela 7. Źródła pochodzenia globalnej podaży energii pierwotnej na Ukrainie

Źródło TPES	2010		2015		2018	
	Mtoe	%	Mtoe	%	Mtoe	%
Produkcja	78,7	59,3	63,0	68,1	60,4	64,8
Import	51,7	39,0	32,6	35,2	34,0	36,5
Eksport	-9,3	-7,0	-1,4	-1,6	-1,5	-1,6
Bunkrowanie statków	-0,3	-0,2	-0,1	-0,1	-0,3	-0,3
Zmiana zapasów	11,9	9,0	-1,5	-1,7	0,5	0,6
TPES	132,8	100,0	92,4	100,0	93,2	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SSSU, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 19.06.2020).

Na skutek wojny w Donbasie wolumen TPES Ukrainy uległ znacznemu zmniejszeniu. W 2015 r. globalna podaż energii pierwotnej wyniosła bowiem 92,4 Mtoe, co oznacza spadek o 39,6 Mtoe, tj. o 29,8% w stosunku do 2010 r. Bezpośrednimi przyczynami tego spadku była utrata przez Ukrainę kontroli nad częścią swojego kraju, w której zlokalizowana była duża część energochłonnego przemysłu. Do niższego zapotrzebowania na energię w kolejnych latach przyczynił się kryzys gospodarczy, który nastąpił wraz wybuchem tej wojny⁷⁶.

76 M. Zaniewicz, *Ukraina może przetrwać ponad rok bez importu gazu. Czy później kupi go od Polski?*, „Energetyka24” 07.11.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 21.06.2020).

Tabela 8. Surowcowa struktura produkcji i importu energii pierwotnej Ukrainy

Surowiec/produkt	Produkcja		Import	
	Mtoe	%	Mtoe	%
Gaz	16,5	27,3	8,5	24,9
Prod. ropopochodne/ropa	2,3	3,9	11,7	34,4
Węgiel	14,1	23,3	13,8	40,6
Biomasa	3,7	6,2	0,0	0,1
Woda	0,9	1,5	0,0	0,0
Paliwo jądrowe*	22,1	36,7	0,0	0,0
OZE	0,7	1,2	0,0	0,0
Razem	60,4	100,0	34,0	100,0

* Udział importowego paliwa jądrowego wyrażono przez udział energii elektrycznej, wytworzonej w kraju z jego wykorzystaniem.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SSSU, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 19.06.2020).

Spadek wolumenu TPES spowodowany był głównie spadkiem importu energii. W 2015 r. był on bowiem o 19,1 Mtoe, tj. o 36,9% niższy niż w 2010 r. (tab. 7). W mniejszym stopniu za spadek tego wolumenu odpowiedzialna była produkcja energii. W okresie 2015–2010 zmniejszyła się ona bowiem o 15,7 Mtoe, tj. o 19,9%. Ponadto Ukraina znacznie ograniczyła eksport energii. W 2015 r. wolumen eksportu był bowiem prawie 7-krotnie mniejszy niż w 2010 r.

Wartość importu surowców i produktów energetycznych Ukrainy wyniosła w 2018 r. 17 063,2 mln USD⁷⁷, co stanowiło 24,2% wartości importu ogółem tego kraju (tab. 9). Import całkowicie pokrywał zapotrzebowanie Ukrainy na paliwo jądrowe. Bardzo dużą rolę import odgrywał w zaspokojeniu popytu na olej napędowy i paliwo LPG. Import tych produktów energetycznych pokrywał bowiem odpowiednio ok. 86 i ok. 75% zapotrzebowania. Znaczący był wpływ importu koksu (ok. 50%), benzyny (ok. 45%), węgla kamiennego (ok. 45%), gazu (ok. 35%), ropy (ok. 34%) oraz oleju silnikowego (ok. 30%) na zaspokojenie popytu na te surowce i produkty energetyczne na rynku ukraińskim. Ich import odpowiadał bowiem za pokrycie od 50% (przypadek koksu) do 30% (przypadek oleju silnikowego) tego popytu.

⁷⁷ Wartość ta nie obejmuje kosztu importu paliwa jądrowego.

Tabela. 9. Podstawowe parametry importu paliw i energii Ukrainy

Nośnik energii	Ilość importu (jednostka)		Wartość importu (mln USD)	Udział w wartości importu ogółem (%)	Udział w pokryciu krajowego popytu (%)	Udziały trzech głównych dostawców w imporcie nośnika energii
Węgiel kamienny	tys. ton	21 387,0	3 036,4	4,3	45,0	FR – 60%, USA – 30%, Kanada – 5%,
Koks	tys. ton	839,8	251,7	0,4	50,0	FR – 85%, Polska – 10%, Egipt – 3%
Węgiel brunatny	ton	734,9	0,1	0,0	0,0	brak importu
Ropa naftowa	tys. ton	766,8	433,4	0,6	34,0	Azerbejdżan – 80%, Kazachstan – 12%, FR – 5%
LPG	tys. ton	8 061,8	5 519,9	7,8	77,0	FR – 56 %, Białoruś – 24%, Kazachstan – 18%
Benzyna	tys. ton	1 119,2	765,1	1,1	45,0	Białoruś – 80%, Litwa – 13%, Polska – 5%,
Olej napędowy	tys. ton	5 594,8	3 742,4	5,3	86,0	FR – 49%, Białoruś – 35%, Litwa – 7%
Olej opałowy	tys. ton	42,2	15,3	0,02	bd	bd
Olej silnikowy	tys. ton	85,5	150,9	0,2	30,0	Białoruś – 95%, inni – 5%
Gaz ziemny	mld m ³	10,6	3 146,8	4,5	32,0	dostawcy europejscy – 100%
Paliwo jądrowe	bd	bd	bd	bd	100,0	FR – 67%, USA – 33%
Energia elektryczna	TWh	0 32	1,4	0,002	0,0	FR – 100%
Razem	x	x	17 063,2	24,2		x

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SSSU, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 27.06.2020) oraz A. Olechowski, M. Piaścik (red.), *Polska Organizacja Gazu Płynnego. Raport Roczny 2018*, <http://pogp.pl> (dostęp: 28.06.2020).

Gaz ziemny, obok węgla kamiennego i paliwa jądrowego, jest najważniejszym nośnikiem energii dla gospodarki Ukrainy (zob. też tab. 10), a jego głównymi konsumentami są gospodarstwa domowe i przemysł. W ciągu ostatnich dwudziestu

lat wydobyć gazu na Ukrainie ustabilizowało się na poziomie 19–20 mld m³ rocznie, które, wobec spadku jego zużycia, pokrywa coraz większą część zapotrzebowania na ten surowiec⁷⁸. W 2018 r. Ukraina sprowadziła z zagranicy 10,6 mld m³ gazu, który w całości pochodził od 65 dostawców europejskich⁷⁹, a wartość jego importu osiągnęła 3 146,8 mln USD, co stanowiło 4,5% wartości importu ogółem Ukrainy⁸⁰. Importowany gaz odpowiadał jednocześnie za pokrycie niespełna 33% krajowego zapotrzebowania na ten surowiec, tj. o ok. 30 p.p. mniej niż w 2010 r.

Wydobyć węgla kamiennego na Ukrainie spadło z 62,7 mln ton do 26,3 mln ton, zaś koksu z 19,6 mln ton do 10,8 mln ton w okresie 2011–2018, co jest efektem głębokiego kryzysu⁸¹, w jakim znalazło się górnictwo tego kraju. Jednocześnie w okresie 2016–2018 z 1 460,1 mln USD do 3 036,4 mln USD wzrosła wartość importu węgla. Ta druga kwota odpowiadała importowi 21,4 mln ton węgla i była jednocześnie tylko nieznacznie niższa od wartości importu gazu. Ponad 1 820,0 mln USD, tj. ok. 60% tej kwoty, przypadło FR, 907 mln USD, tj. prawie 30% – USA, zaś 162 mln USD – Kanadzie. W pierwszym półroczu 2019 r. import węgla wyniósł ponad 10,5 mln ton, które kosztowały Ukrainę łącznie 1,5 mld USD⁸². W ciągu pięciu pierwszych miesięcy 2020 r. w ukraińskich kopalniach wydobyto 1,1 mln ton węgla mniej niż w analogicznym okresie poprzedniego roku.

Zapotrzebowanie Ukrainy na produkty ropopochodne, obejmujące głównie gaz płynny LPG, olej napędowy i benzynę, pokrywane jest w dużej części z importu⁸³. W 2018 r. wydatki Ukrainy na import paliw wyniosły łącznie 10 027,3 mln USD, co stanowiło 14,2% wartości importu ogółem tego kraju. Brak produkcji krajowej paliw w dostatecznej ilości i jakości, wymaganej przez rynek, jest konsekwencją głębokiego kryzysu branży rafineryjnej Ukrainy. Ukraińskie rafinerie są najbardziej przestarzałe w Europie, a przetwórstwo ropy naftowej na Ukrainie utrzymuje się na poziomie tylko ok. 2,5 mln ton rocznie⁸⁴.

Tylko ok. 23% zapotrzebowania Ukrainy na paliwo LPG pokrywane jest jego produkcją krajową. Import tego paliwa jest realizowany z głównie FR i Białorusi, przy czym ten pierwszy kraj odpowiada za ok. 56% jego wolumenu. Produkcja krajowa zaspakaja zaledwie ok. 14% popytu Ukrainy na olej napędowy. Dostawy

78 W. Konończuk, *Gazowa rewolucja? Perspektywy wzrostu wydobycia gazu na Ukrainie*, „Komentarze OSW” 2018, nr 287, <https://www.osw.waw.pl>, (dostęp: 24.06.2020).

79 W 2013 r. Ukraina zaczęła ograniczać import gazu z FR, wstrzymując go całkowicie w listopadzie 2015 r. (zob. rys. 18).

80 Na podstawie danych SSSU, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 25.06.2020).

81 Ukraińskie państwowe kopalnie wygenerowały 2,69 mld UAH strat, zaś państwowy pośrednik w handlu węglem Derzhuhilliapostacz zanotował zysk zaledwie 373 tys. UAH, przy przychodach na poziomie 5,2 mld UAH, za: M. Kozak, *Ukraiński węgiel pełen paradoksów*, „Obserwator Finansowy” 06.08.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 25.06.2020).

82 M. Kozak, *Ukraiński węgiel pełen paradoksów*, „Obserwator Finansowy” 06.08.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 25.06.2020).

83 Import obejmował też, choć w znacznie mniejszym stopniu, olej opałowy i olej silnikowy.

84 W. Konończuk, *Niekończąca się zapaść. Stan ukraińskiego sektora naftowego*, „Komentarze OSW” 2017, nr 4, <https://www.osw.waw.pl>, (dostęp: 24.06.2020).

importowe tego paliwa pochodzą z FR (FR jest odpowiedzialna za ok. 49% importu), Białorusi (ok. 35%) i z Litwy (ok. 7%)⁸⁵. Znacznie większą rolę rodzime rafinerie odgrywają na rynku benzyny, pokrywając ok. 55% zapotrzebowania. Za realizację pozostałych dostaw benzyny, koniecznych do pokrycia popytu, odpowiedzialni są dostawcy z Białorusi (ok. 80%) i Litwy (ok. 13%)⁸⁶.

Wydobycie ropy naftowej na Ukrainie osiągnęło 1,6 mln ton w 2018 r.⁸⁷, i było o 2,7 mln ton, tj. prawie 2,7-krotnie niższe niż w 2009 r.⁸⁸ Tak szybki spadek wydobycia spowodowany był wyczerpywaniem się eksploatowanych złóż naftowych oraz niewystarczającym poziomem inwestycji. Od początku niepodległości Ukrainy kluczowym źródłem dostaw ropy była FR, która w latach 2006–2015 dostarczyła aż 89,4% importowanego surowca. Jeszcze w 2010 r. import ropy wyniósł 7,5 mln ton. W kolejnych latach zarówno wielkość importu, jak i jego kierunkowa struktura uległy zasadniczej zmianie. W 2018 r. Ukraina sprowadziła niespełna 0,8 mln ton ropy, przy czym ok. 80% jej dostaw pochodziło z Azerbejdżanu, ok. 12% z Kazachstanu, a tylko ok. 3% z FR.

Ukraina posiada 15 reaktorów jądrowych, wszystkie rosyjskiego typu VVRE-1000, które są przystosowane do rosyjskiego paliwa. Dlatego też przez długi okres tradycyjnym dostawcą paliwa jądrowego na Ukrainę był, zależny od Rosatomu, rosyjski producent TVEL⁸⁹. Od 2005 r. Ukraina nawiązała współpracę z japońsko-amerykańską spółką Westinghouse Electric Company, która zaczęła dostarczać paliwo jądrowe, kompatybilne ze wspomnianymi reaktorami⁹⁰. Rozszerzenie zakresu tej współpracy w 2014 r. pozwoliło na zwiększenie udziału tej spółki w strukturze dostaw paliwa jądrowego na Ukrainę do 35% w 2019 r. Efekt ten jest o tyle istotny, że jeszcze w 2014 r. żaden z zagranicznych producentów nie był w stanie zobowiązać się do szybkich dostaw paliwa jądrowego, które mogłoby być używane na Ukrainie⁹¹ (zob. też podrozdział 3.3.2).

85 Dostawy z Litwy pochodzą z rafinerii Orlen Lietuva, należącej do PKN Orlen S.A.

86 P. Kost, *Paliwowa lekkomyślność Ukrainy. „Dziwna tolerancja dla działań Rosji”*, „Energetyka24” 19.04.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 26.06.2020).

87 Największymi producentami ropy na Ukrainie są dwie firmy: Ukrnafta i Ukrhazwydobuwanina, które łącznie wydobywają około 90% całości surowca. Pozostałe, niewielkie ilości ropy wydobywane są przez około dwadzieścia prywatnych firm gazowych przy okazji wydobycia gazu ziemnego.

88 O. Voytyuk, *Sektor naftowy Ukrainy: historia i przyszłość*, „Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal” 2015, t. 18, z. 2, s. 136.

89 *Ukraina sprowadzi więcej paliwa jądrowego od Amerykanów. Straci na tym Rosja*, „BiznesAlert” 26.04.2016, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 17.09.2020).

90 J. Nakano, *The Changing Geopolitics of Nuclear Energy. A Look at the United States, Russia, and China*, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC 2020, <https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com> (dostęp: 17.09.2020), s. 21.

91 P. Maciążek, *Pozorna dywersyfikacja. Ukraina uzależniona od rosyjskiego węgla, paliwa jądrowego i importu energii elektrycznej*, „CIRE” 08.12.2014, <https://www.cire.pl> (dostęp: 17.09.2020).

1.3.4. Paliwowa struktura podaży energii na Ukrainie

Produkcja i import energii ukształtowały surowcową strukturę TPES Ukrainy, w której największe udziały w 2018 r. miały: węgiel (udział tego surowca w tej strukturze wynosił 29,6%), gaz (27,5%) oraz paliwo jądrowe (23,8%). Udziały tych nośników energii stanowiły łącznie 80,9% TPES tego kraju (tab. 10). Stosunkowo istotna była rola ropy naftowej, która odpowiadała za 14,5% TPES Ukrainy. Największe zmiany w tej strukturze dotyczą głównie gazu. Gazowa część TPES Ukrainy zmniejszyła się bowiem z 55,3 Mtoe, tj. z 41,6% w 2010 r. do 25,7 Mtoe, tj. 27,5% w 2018 r., co wpłynęło na spadek globalnego wolumenu TPES ze 132,8 Mtoe do 93,2 Mtoe. Zasadniczą przyczyną tej zmiany było ograniczenie importu tego surowca, który nie został zrekompensowany wzrostem krajowej jego produkcji. Na spadek ten, chociaż w mniejszym stopniu, wpłynęła także niższa część węglowa TPES. Jej wartość zmniejszyła się bowiem z 38,3 Mtoe w 2010 r. do 30,1 Mtoe w 2015 r., tj. o 27,2%, przy czym zmiana ta nie ograniczyła roli węgla w strukturze TPES Ukrainy.

Tabela 10. Surowcowa struktura TPES Ukrainy

Surowiec	2010		2015		2018	
	Mtoe	%	Mtoe	%	Mtoe	%
Gaz	55,3	41,6	26,1	28,2	25,7	27,5
Ropa	13,2	9,9	10,6	11,4	13,5	14,5
Węgiel	38,3	28,8	30,1	32,6	27,6	29,6
Biomasa	1,6	1,2	2,1	2,3	3,2	3,4
Woda	1,1	0,9	0,5	0,5	0,9	1,0
Paliwo jądrowe	23,4	17,6	23,0	24,9	22,1	23,8
OZE	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2
TPES	132,8	100,0	92,4	100,0	93,2	100,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie SSSU, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 22.06.2020) oraz IEA, <https://www.iea.org> (dostęp: 22.06.2020).

Energia elektryczna na Ukrainie wytwarzana jest generalnie w elektrowniach jądrowych i ciepłych, przy czym znaczenie tych pierwszych jednostek wytwórczych w systemie elektroenergetycznym tego kraju wzrosło w okresie 2010–2018. Elektrownie jądrowe wytworzyły bowiem w 2018 r. 84,4 TWh, tj. 53,0% energii elektrycznej (tab. 11). W 2010 r. wolumen wytworzonej przez nie energii był wprawdzie większy, ale odpowiadał „tylko” za 47,4% generacji ogółem.

Punkt ciężkości wytwarzania energii elektrycznej na Ukrainie przesunął się na jednostki jądrowe, ponieważ w znacznie większym zakresie wytwarzanie ograniczyły elektrownie ciepłe. Generacja tych ostatnich wyniosła bowiem w 2018 r. 60,3 TWh wobec 85,9% w 2010 r. W konsekwencji z 45,7 do 37,9% spadł ich udział

w generacji ogółem energii elektrycznej na Ukrainie. Wśród elektrowni ciepłych dominującą rolę odgrywały elektrownie kondensacyjne, wykorzystujące niemal wyłącznie węgiel⁹², zaś zasadniczym paliwem dla ukraińskich elektrociepłowni był gaz⁹³.

Pozostała część energii elektrycznej na Ukrainie została wytworzona przez jednostki odnawialne. Elektrownie wodne, instalacje wiatrowe i fotowoltaiczne oraz jednostki na biomasę wytworzyły w 2018 r. łącznie 14,6 TWh. Mimo rosnącego znaczenia instalacji wiatrowych i fotowoltaicznych, w sektorze OZE Ukrainy nadal wiodącą rolę odgrywały hydroelektrownie.

Tabela 11. Paliwowa struktura wytwarzania energii elektrycznej na Ukrainie

Wyszczególnienie	2010		2015		2018	
	TWh	%	TWh	%	TWh	%
Elektrownie jądrowe	89,2	47,4	87,6	55,5	84,4	53,0
Elektrownie ciepłe, w tym:	85,9	45,7	61,8	39,2	60,3	37,9
elektrownie kondensacyjne	67,8	36,0	49,4	31,3	47,8	30,1
elektrociepłownie	18,1	9,6	12,4	7,9	12,5	7,8
Elektrownie wodne	13,0	6,9	6,8	4,3	12,0	7,5
Instalacje wiatrowe i fotowoltaiczne	0,1	0,0	1,5	1,0	2,3	1,4
Jednostki na biomasę	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,2
Produkcja	188,2	100,0	157,7	100,0	159,3	100,0
Eksport	4,2	2,2	3,6	2,3	6,5	4,1
Import	0,0	0,0	2,1	1,3	0,3	0,2
Donbas, Krym	0,0	0,0	5,7	3,6	0,0	0,0
Konsumpcja	183,9	97,7	150,5	95,4	153,1	96,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów Ukrenerho z lat 2011–2018, <https://ua.energy> (dostęp: 22.06.2020).

92 Węglowe elektrownie kondensacyjne wytworzyły 97,3% energii elektrycznej. Pozostałą jej część wytworzyły elektrownie gazowe – 1,7% oraz elektrownie opalane ropą naftową – 1,0%.

93 Paliwowy mix ukraińskich elektrociepłowni obejmował: gaz (60,2%), węgiel (37,3%) i ropę naftową (2,6%). Gaz jest jednocześnie wiodącym paliwem do produkcji ciepła. W 2018 r. odpowiadał on bowiem za 75,1% tej produkcji. Biomasa i węgiel zostały użyte do wytworzenia odpowiednio ok. 12 i ok. 10% ciepła.

Produkcja energii elektrycznej na Ukrainie wyniosła 159,3 TWh w 2018 r.⁹⁴ wobec 188,2 TWh w 2010 r. Te same przyczyny, co w przypadku energii pierwotnej zadecydowały, że była ona o 20,1% niższa niż w 2010 r. (zob. też tab. 7). Krajowe wytwarzanie energii elektrycznej pokrywało jednak krajowe zapotrzebowanie, umożliwiając jednocześnie jej eksport. W 2018 r. Ukraina sprzedała za granicą 6,5 TWh wobec 4,2 TWh w 2010 r. Prawie 60% tej energii odebrali odbiorcy na Węgrzech, 22,4% w Polsce, zaś 16,0% w Mołdawii⁹⁵.

1.4. Główne wewnętrzne problemy energetyki Ukrainy

1.4.1. Oligarchizacja sektora energetycznego

Energetyka jest jednym z najbardziej zoligarchizowanych sektorów gospodarki Ukrainy, będąc przez to obszarem intensywnych zjawisk patologicznych⁹⁶. Wpływ oligarchów na sektor energetyczny Ukrainy jest w rzeczywistości większy, niż mogłyby o nim świadczyć posiadane przez nich aktywa. Obsada kierowniczych stanowisk w instytucjach i przedsiębiorstwach państwowych często bywa narzędziem polityki państwa wobec grup oligarchicznych, sprzyjając wspólnej defraudacji środków budżetowych. Dlatego też sektor energetyczny jest często zarządzany w sposób instrumentalny w zależności od zobowiązań i preferencji polityczno-biznesowych aktualnie rządzących, a nie od długoterminowej strategii rozwoju kraju. Regulujące sektor rozwiązania prawne, a także podejmowane decyzje, często służą ukryciu nielegalnych schematów finansowych będących elementem porozumień między politykami i wielkim biznesem. Ponadto oligarchowie traktują generalnie swój biznes jako tymczasowy, starając się maksymalizować zyski, ponosząc przy tym możliwie niskie nakłady⁹⁷.

Ukraińscy oligarchowie, kierując się własnym interesem, stosunkowo skutecznie hamują wejście obcego kapitału do kluczowych dla siebie gałęzi gospodarki, w tym w szczególności do przemysłu metalurgicznego i energetyki. W konsekwencji niewystarczający jest na Ukrainie poziom inwestycji zagranicznych,

94 Ok. 53% tej energii wytworzyło spółka Enerhoatom, zaś 21% spółka DTEK. Udziały pozostałych wytwórców były znacznie mniejsze i wynosiły: elektrociepłownie – 7,8%, Ukrhydroenerho – 7,5%, Centroenerho – 5,8%, Donbasenerho – 2,8%.

95 Mniejsze wolumeny energii elektrycznej Ukraina eksportuje na Słowację i do Rumunii.

96 M. Karolak-Michalska, *Pozycja oligarchów ukraińskich po Euromajdanie*, „Przegląd Zachodni” 2016, nr 1, s. 151.

97 T. Iwański, A. Sarna, *Partnerstwo polityczno-oligarchiczne. Stan i wyzwania sektora elektroenergetycznego Ukrainy*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017, s. 34.

w większym wymiarze odnoszących się jedynie do sektora finansowego, który w stosunkowo niewielkim stopniu sprzyja modernizacji gospodarki i wdrażaniu nowych technologii⁹⁸.

Do silnej pozycji oligarchów i niskiej atrakcyjności inwestycyjnej kraju przyczynia się wciąż wysoki poziom korupcji (w tym w sądownictwie), niska efektywność administracji państwowej, rozgałęzienia nieformalnych relacji opartych na nepotyzmie oraz na faworyzowaniu monopolu, w tym państwowych⁹⁹.

Biorąc pod uwagę stopień zależności oraz szeroki wachlarz instrumentów nacisku, zwłaszcza w sferze energetycznej, jakie FR może zastosować wobec Ukrainy, przedstawiciele ukraińskiego wielkiego biznesu nie są zainteresowani bezpośrednim sporem ze wschodnim sąsiadem. Tym bardziej że FR jako partner handlowy jest ważna dla większości ukraińskich oligarchów, także dla tych, dla których priorytetem są inne rynki zbytu. Można sądzić, że prymat partykularnych interesów oligarchów skutecznie hamuje działania rządu, zmierzające do ograniczenia możliwości stosowania tych instrumentów¹⁰⁰.

Posiadane aktywa, w tym zwłaszcza aktywa energetyczne, a także wpływy gospodarcze i polityczne oligarchów, determinują zakres i charakter możliwości wywierania wpływu na bieżące funkcjonowanie oraz kierunki rozwoju sektora energetycznego Ukrainy. Mimo wysokiej dynamiki „struktury oligarchicznej”¹⁰¹ na Ukrainie, wydaje się, że możliwości te w największym stopniu dotyczą R. Achmetowa, D. Firtasza, I. Kołomojskiego, W. Medwedczuka i W. Pinczuka (tab. 12). Ten pierwszy z nich, głównie za sprawą spółki energetycznej DTEK, jest istotną postacią w elektroenergetyce Ukrainy. W sferze jego wpływów znajduje się także podsektor węglowy (należące do niego spółki wydobywają ok. 85% węgla na Ukrainie) i gazowy (należące do niego spółki wydobywają ok. 8% gazu na Ukrainie). Poza sektorem energetycznym istotnymi obszarami wpływów R. Achmetowa jest przemysł metalurgiczny i sfera medialna.

98 S. Matuszak, *Demokracja oligarchiczna. Wpływ grup biznesowych na ukraińska politykę*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2012, s. 76.

99 D. Cenus, *Diagnosis of oligarchy in Moldova, Ukraine and Georgia and de-oligarchization solutions*, „ResearchGate” February 2018, <https://www.researchgate.net> (dostęp: 13.10.2020).

100 Nawet jeśli oligarchowie dostrzegają konieczność przeprowadzenia reform na Ukrainie, to skutecznie wpływają na władze, aby dotyczyły one przede wszystkim dziedzin nie związanych bezpośrednio z wielkim biznesem (np. reforma emerytalna).

101 Poza wysoką dynamiką „struktury oligarchicznej”, innym istotnym problemem metodologicznym wyznaczenia tej struktury jest brak precyzyjnych danych na temat majątku oligarchów, za: A. Szeptycki, *op. cit.*, s. 153.

Tabela 12. Oligarchizacja sektora energetycznego Ukrainy

Oligarcha	Najważniejsze aktywa energetyczne, gospodarcze i polityczne	GAZ	R&P	WĘG	EEL	Inne
Achmetow Rinat	- Właściciel koncernów SCM i DTEK, w tym kopalni Obuchowska - Producent ok. 80 i ok. 40 % energii el. wytwarzanej odpowiednio w elektrowniach ciepłych i z OZE - Jedyny na Ukrainie eksporter energii elektrycznej, w tym do UE - Wpływ na kilku kluczowych odbiorców energii elektrycznej na Ukrainie - Kontrola kilku regionalnych sieci dystrybucji energii elektrycznej, w tym w Kijowie - Wpływ na regulacje dotyczące funkcjonowania rynku energii elektrycznej				X	
	- Producent ok. 85% węgla - Największy na Ukrainie importer węgla			X		
	Producent ok. 8% gazu na Ukrainie	X				
	- Własność zakładów metalurgicznych Metainvest - Właściciel spółki medialnej Ukraine Media Group					X
Firtasz Dmytro	Właściciel infrastruktury LPG na Ukrainie		X			
	- Właściciel Regionalnej Kompanii Gazowej (sieć dystrybucji gazu) - Kontroluje ok. 75% rynku gazowego na Ukrainie - Współwłaściciel spółki RosUkrEnerg	X				
	- Właściciel Grupy DF, w tym koncernu Ostchem (nawozy sztuczne) i Zaporoskiego Kombinatu Tytanowo-Magnezowego - Właściciel koncernu medialnego Inter Media Group					X
Kołomojski Igor	- Kontrola spółek Prywat, Ukratnafta i Ukrnafta - Producent ok. 65% ropy naftowej na Ukrainie - Wpływ na spółkę Ukrtransnafta - Kontrola terminali przeładunkowych paliw nad Morzem Czarnym		x			
	- Kontrola spółek Prywat, Ukratnafta i Ukrnafta - Producent ok. 65% ropy naftowej na Ukrainie - Wpływ na spółkę Ukrtransnafta - Kontrola terminali przeładunkowych paliw nad Morzem Czarnym		X			
	- Kontrola spółek Ukrnaftaburinnia, PNK - Kontrola spółek Ukrnafta i JKH Oil&Gas	X				

Oligarcha	Najważniejsze aktywa energetyczne, gospodarcze i polityczne	GAZ	R&P	WĘG	EEL	Inne
Kołomojski Igor	- Kontrola 4 zakładów dystrybucji energii elektrycznej - Silna pozycja w zakresie importu energii elektrycznej z FR (przez spółkę United Energy) - Wpływ na kilku kluczowych odbiorców energii elektrycznej na Ukrainie - Wpływ na spółkę Centrenerho			X	X	
	- Właściciel zakładów azotowych Dniproazot i kilku zakładów metalurgicznych - Kontrola spółki medialnej 1+1 Media - Właściciel Międzynarodowych Linii Lotniczych Ukrainy					X
Medwedczuk Wiktor	- Własność spółek Proton Energy i Glusco, głównych importerów paliw na Ukrainę - Wpływ na ropociąg produktowy Samara – kierunek Zachodni - Wpływ na kilku kluczowych odbiorców paliw na Ukrainie		X			
	Wpływ w sferze informacyjnej i systemie sądownictwa					X
Pinczuk Wiktor	Współwłasność w spółkach wydobywczych gazu Grupy Geo Alliance	X				
	Główny producent rur z metalu na Ukrainie					X

Źródło: opracowanie własne na podstawie T. Iwański, A. Sarna, *Partnerstwo polityczno-oligarchiczne. Stan i wyzwania sektora elektroenergetycznego Ukrainy*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017, P. Kost, „Wielka improwizacja”. *Jak Zełenski (de)oligarchizuje Ukrainę*, „Energetyka24” 25.10.2019, <https://energetyka24.com> (dostęp: 13.10.2020) oraz P. Kost, „Wielka improwizacja”. *Przetarasowania oligarchiczne Zełenskiego*, „Energetyka24” 28.10.2019, <https://energetyka24.com> (dostęp: 13.10.2020).

Miejsca zajmowane przez D. Firtasza i I. Kołomojskiego w „strukturze oligarchicznej” sprawiają, że odgrywają oni istotną rolę w podsektorze gazowym i paliwowym Ukrainy. Wpływy drugiego z nich sięgają także podsektora węglowego i elektroenergetyki, co sprawia, że są najistotniejsze w sensie horyzontalnym. W podsektorze paliwowym swoje interesy eksponuje W. Medwedczuk, zaś w podsektorze gazowym W. Pinczuk. Wszyscy wymienieni czterej oligarchowie są także ważnymi postaciami w innych branżach gospodarki Ukrainy, tzn. D. Firtasz m.in. w przemyśle chemicznym, zaś I. Kołomojski m.in. w przemyśle metalurgicznym. W. Medwedczuk posiada wpływy w sferze sądownictwa, a W. Pinczuk jest największym na Ukrainie producentem rur z metalu (zob. też podrozdział 2.5.2).

1.4.2. Ułomności funkcjonowania rynków gazu i energii elektrycznej

Jedną z najistotniejszych bolączek funkcjonowania rynków gazu i energii elektrycznej na Ukrainie jest utrzymywanie na tych rynkach cen socjalnych, co umożliwia mechanizm specjalnych zobowiązań (PSO) i (będący jego konsekwencją) mechanizm subsydiowania krzyżowego. Ceny socjalne są źródłem nieefektywności tych rynków, co obciąża budżet państwa. Nie generują one właściwych sygnałów inwestycyjnych, co nie skłania do inwestowania w zdolności wytwórcze i infrastrukturę przesyłową. Nie wyzwalają także impulsów do zwiększania efektywności energetycznej gospodarki¹⁰². Oba wspomniane mechanizmy, determinujące funkcjonowanie tych rynków, nie tylko mają charakter antyrynkowy, ale także mało przejrzyste, co stwarza ich uczestnikom możliwości do nadużyć.

W sektorze gazowym Ukrainy mechanizm PSO współtworzą tzw. obłhazy¹⁰³, które są kwintesencją nieprzejrzystości tego sektora. W ramach PSO spółka Naftohaz jest bowiem zobowiązana przekazywać gaz obłhazom, które są z kolei zobligowane do jego odbioru i dostarczania konsumentom¹⁰⁴. Dla wybranych kategorii konsumentów, tj. dla gospodarstw domowych, przedsiębiorstw ciepłownictwa (wywarzających ciepło na potrzeby tych gospodarstw) i niektórych państwowych zakładów przemysłowych, dostawy surowca były realizowane po cenach socjalnych, co czyniło z nich głównych beneficjentów tych cen¹⁰⁵.

Bezpośrednią przyczyną nadużyć na ukraińskim rynku gazu, obciążających budżet państwa, jest sposób rozliczania rządowych subsydiów do cen socjalnych surowca. Subsidia nie są bowiem monetyzowane, tzn. nie są przekazywane dotowanym, lecz przesyłane obłhazom, na podstawie wystawionych przez nie dokumentów potwierdzających poziom zużycia. W połączeniu z brakiem możliwości kontrolowania obiegu gazu w sieciach dystrybucyjnych i pomiaru jego rzeczywistego zużycia, sposób ten pozwala obłhazom na pozyskiwanie większych dotacji. Tylko w pierwszej połowie 2018 r. ta ułomność funkcjonowania rynku gazu obciążyła budżet Ukrainy kwotą ok. 71 mld UAH¹⁰⁶, tj. ok. 3 mld USD¹⁰⁷.

102 M. Zaniewicz, *Na wschodzie bez zmian. Energetyczne skutki wprowadzenia stanu wojennego na Ukrainie*, „Energetyka24” 28.11.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.10.2020).

103 Pod pojęciem „obłhazu” należy rozumieć gazową spółkę dystrybucyjną.

104 P. Grujičić, *Designing Public Service Obligations*, „Energy Community” 4 May 2017, www.energy-community.org (dostęp: 14.10.2020).

105 P. Kost, *Ukraina przyspiesza reformę sektora gazowego*, „Energetyka24” 14.08.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.10.2020).

106 P. Kost, *Dmytro Firtasz – rosyjska figura na ukraińskiej szachownicy*, „Energetyka24” 19.07.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 14.10.2020).

107 W kolejnych latach uciążliwość ta zmniejszyła się wraz z podwyżkami cen gazu dla odbiorców indywidualnych w ramach PSO, za: M. Zaniewicz, *Ukraińcy od stycznia za gaz będą płacić wg cen rynkowych*, „Energetyka24” 14.10.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.10.2020).

Ukraiński rynek energii elektrycznej funkcjonował według modelu, zakładającego kupno całości energii elektrycznej przez państwową spółkę Enerhorynek (pełniącą rolę operatora rynku energii elektrycznej, OR), a następnie jej odsprzedaż odbiorcom z wykorzystaniem subsydiów krzyżowych. Spółka ta pełniła rolę, wyznaczonego przez rząd, dostawcy, zobowiązanego do dostarczania energii elektrycznej gospodarstwom domowym i małym strukturom komercyjnym po cenie i na zasadach określonych administracyjnie. Stanowiła ona tym samym centralny element, funkcjonującego na rynku energii elektrycznej, mechanizmu PSO. Ułomność tak określonej polityki taryfowej polegała na stosowaniu przez OR różnych cen zakupu energii elektrycznej od każdego z wytwórców i wyrównywaniu ich następnie w momencie jej sprzedaży. Mechanizm subsydiowania krzyżowego stanowi jeden z kluczowych bastionów nieprzejrzystości ukraińskiego rynku energii elektrycznej, jest hamulcem rozwoju konkurencji rynkowej oraz dusi impulsy do oszczędności i efektywności energetycznej¹⁰⁸.

Subsydiowanie krzyżowe na rynku energii elektrycznej Ukrainy przebiegało w dwóch etapach. W pierwszym z nich, realizowanym przy zakupie energii elektrycznej przez OR, taryfy proponowane elektrowniom jądrowym i wodnym były ok. czterokrotnie niższe od taryf dla elektrociepłowni, elektrowni ciepłych i prawie dziesięciokrotnie niższe od taryf dla wytwórców odnawialnych. Oznacza to, że część wytwórców, tj. elektrownie jądrowe i duże elektrownie wodne, subsyduje pozostałych¹⁰⁹. W ten sposób subsydia krzyżowe hamują rozwój rynku energii elektrycznej na Ukrainie i uderzają w perspektywy sektora jądrowego, będącego fundamentem systemu elektroenergetycznego. Na korzyści finansowe mogą natomiast liczyć środowiska oligarchiczne Ukrainy, kontrolujące pozostałe jednostki wytwórcze. Drugi etap krzyżowego subsydiowania polega na sprzedaży energii elektrycznej gospodarstwom domowym po zaniżonych o ok. połowę cenach. Ceny te były dotowane przez odbiorców przemysłowych, którzy np. w 2017 r. ponosili dodatkowy koszt zakupu tej energii w wysokości ok. 3 mld UAH (ok. 120 mln USD) miesięcznie¹¹⁰.

Reforma rynku energii elektrycznej z kwietnia 2017 r., wdrożona w lipcu 2019 r., nie wyeliminowała całkowicie mechanizmu PSO. Spółki Enerhoatom i Ukrhidroenerho zostały bowiem zobowiązane do sprzedaży przedsiębiorstwu Kupiec Gwarantowany¹¹¹ odpowiednio 90 i 35% wytwarzanej przez siebie energii po regulowanej cenie, która jest średnio trzykrotnie niższa od rynkowej¹¹². Szacunki

108 P. Kost, „Deformowana reforma”. Rynek energii elektrycznej Ukrainy, „Energetyka24” 20.09.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 10.08.2020).

109 Oznacza to de facto obciążenie budżetu państwa, ponieważ zarówno spółka Enerhoatom (operator elektrowni jądrowych), jak i spółka Ukrhidroenerho (operator elektrowni jądrowych), są spółkami państwowymi.

110 T. Iwański, A. Sarna, *op. cit.*, s. 29.

111 W myśl reformy rynku energii elektrycznej, przedsiębiorstwo Kupiec Gwarantowany, zastąpiło spółkę Enerhorynek.

112 *Ukrainian wholesale electricity market opening: 53% of electricity generation traded on the free market, but reforms may be at risk*, „Energy Community” 05.09.2019, <https://energy-community.org> (dostęp: 15.10.2020).

Ministerstwa Energetyki Ukrainy wskazują, że wartość dotacji, w tych uwarunkowaniach funkcjonowania rynku, sięga 40 mld UAH rocznie (prawie 1,5 mld USD). Zatem cena około połowy energii elektrycznej wytwarzanej na Ukrainie jest nadal regulowana i wyłączona z mechanizmów rynkowych¹¹³.

1.4.3. Niska dynamika wzrostu krajowego wydobycia gazu

Krajowe wydobycie gazu odgrywa ogromną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy. W szczególności wolumen pozyskanego w kraju surowca ma istotne znaczenie dla kształtowania relacji energetycznych z FR w kierunku ograniczenia możliwości stosowania przez nią instrumentów energetycznego nacisku. W 2020 r. krajowe spółki wydobywcze wydobyły 20,1 mld m³ gazu, co zaspokoiło niespełna 70% krajowego zapotrzebowania na ten surowiec. Osiągnięty poziom wydobywczy należy uznać za niesatysfakcjonujący ze względu na założenia „Koncepcji rozwoju sektora wydobycia gazu” z grudnia 2016 r., w myśl których poziom ten powinien wynieść 27,6 mld m³ gazu. Cel, dotyczący wielkości wydobycia gazu, nie został zrealizowany mimo poprawy warunków do inwestowania. Dzięki wdrożonym zmianom, zwłaszcza w okresie w 2017–2019, ograniczono biurokrację, obniżono obciążenia podatkowe i uproszczono mechanizm ich spłacania, zatwierdzono system pożyczek na działalność wydobywczą, a także zapowiedziano początek aukcji na uzyskanie licencji na poszukiwanie nowych złóż gazu, zamiast nieprzejrzystego mechanizmu aprobacji¹¹⁴ (zob. też podrozdział 3.2.1).

Można sądzić, że brak realizacji planu wydobywczego był spowodowany stosunkowo dużą inercją wcześniejszych uwarunkowań dotyczących pozyskiwania surowca, której nie skruszyły całkowicie nowe rozwiązania. W okresie 2007–2017 ok. 90% pozwoleń wydobywczych wydano poza konkursami w trakcie nietransparentnej i korupcjogennej procedury¹¹⁵. Wiele z nich trafiło do firm oligarchicznych powiązanych z politykami, a ciągu ostatnich dwóch lat tego okresu w ogóle nie wydawano tych pozwoleń. Część wydanych już pozwoleń nie została wykorzystana, ponieważ właściciele zdecydowali o ich przetrzymaniu i korzystnej sprzedaży, np. po urynkowaniu cen gazu¹¹⁶. Przyjęcie takiej strategii uniemożliwia ponadto zagospodarowanie złóż innym współwłaścicielom pozwoleń.

113 P. Kost, „Obroniona reforma”. Rok rynku energii elektrycznej na Ukrainie, „Energetyka24” 07.08.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.10.2020).

114 A. Szurlej, M. Łaciak, O. Boiko, A. Olijnik, *The natural sector on Ukraine – opportunities and barriers to growth*, „Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal” 2019, Vol. 22, Issue 4, s. 118.

115 У нас є всі передумови почати експортувати газ, „Ukrinform” 12.02.2018, <https://www.ukrinform.ua> (dostęp: 17.10.2020), za: W. Konończuk, *Gazowa rewolucja? Perspektywy wzrostu wydobycia gazu na Ukrainie*, „Komentarze OSW” 24.09.2018, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 17.10.2020).

116 Na przykład firma East Europe Petroleum E. Stawickiego, tylko w latach 2011–2013 uzyskała 19 pozwoleń, których nie zrealizowała.

O braku realizacji założeń wydobywczych Koncepcji przesądziło też niskie tempo prac poszukiwawczych. Kluczowa ukraińska spółka wydobywcza, tj. Ukrhazwydobynnian (UHW) wykonywała w latach 2007–2012 od 132 do 152 odwiertów poszukiwawczych rocznie, co pozwoliło zwiększyć produkcję gazu tylko o 0,5 mld m³ rocznie. Dodatkowo w latach 2013–2015 liczba tych odwiertów spadła do 79–99 rocznie¹¹⁷. Mimo wzrostu liczby odwiertów w kolejnych latach, tj. o 14,7% w 2016 r. (w stosunku do roku poprzedniego), o 25,4% w 2017 r. oraz aż o 111,0% w 2018 r., tylko niewielki odsetek z nich dotyczył nowych złóż gazu, co jest ważnym warunkiem trwałego wzrostu wydobycia¹¹⁸. Dlatego też z początkiem 2018 r. spółka UHW zmuszona była porzucić tzw. Plan 20/20, który zakładał w 2020 r. wydobycie na poziomie 20 mld m³ gazu¹¹⁹.

Prace poszukiwawcze i eksploatacja nowych złóż gazu ma dla Ukrainy szczególne znaczenie, ponieważ obecnie dostępne złoża są wyczerpane prawie w 70%, przy czym większość z nich należy do największych i najpłycej położonych. Jest to tym bardziej istotne, że duża część ukraińskich złóż gazu jest w dużym stopniu rozdrobniona (objętość 359 z 402 z nich nie przekracza 5 mld m³ gazu) oraz trudno dostępne (64% z nich znajduje się na głębokości powyżej 3 km). W tych okolicznościach, dla zwiększenia krajowego wydobycia gazu, niezbędne są nowoczesne technologie wydobywcze, którymi większość rodzimych spółek nie dysponuje w dostatecznym zakresie. Możliwość ich pozyskania otwierają inwestycje zagraniczne, ale ich napływ warunkuje poprawa atrakcyjności inwestycyjnej kraju (zob. też podrozdział 3.3.4).

117 P. Kost, *Reforma sektora gazu ziemnego Ukrainy. Możliwości dla Polski*, „Energetyka24” 25.06.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 17.10.2020).

118 P. Kost, *Ukraiński sen gazowy: Tak blisko i tak daleko*, „Energetyka.24” 30.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 17.10.2020).

119 O. Martynenko, *Natural gas production in Ukraine in 2018: on the threshold of change*, ICU 22.05.2018, <https://www.icu.ua> (dostęp: 17.10.2020).

2. Instrumenty energetycznego oddziaływania Federacji Rosyjskiej na gospodarkę Ukrainy

2.1. Rola polityki energetycznej Federacji Rosyjskiej w kształtowaniu relacji zewnętrznych

Eksport surowców energetycznych jest zasadniczym źródłem wpływów budżetowych FR. Polityka energetyczna tego kraju nie ma jednak wyłącznie charakteru biznesowego. Zgodnie z doktryną Falina-Kwicińskiego jest ona bowiem istotnym instrumentem kształtowania relacji zewnętrznych i osiągania celów politycznych¹. Szczególnie podatne na stosowanie tego instrumentu są państwa Europy Środkowo-Wschodniej, co wynika z ich stosunkowo dużej zależności od dostaw surowców energetycznych z FR oraz „geopolityki” gazociągów i ropociągów, co daje FR możliwość nie tylko wpływania na ceny tych surowców, ale także ograniczenia lub wstrzymania ich dostaw². Na korzystne warunki sprzedaży, w tym ceny, surowców energetycznych i niezawodne ich dostawy mogą bowiem liczyć tylko te państwa wspomnianego regionu Europy, które przystaną na pozostanie w strefie wpływów FR lub zaakceptują warunki przez nią stawiane.

Punktem oparcia dla doktryny Falina-Kwicińskiego jest, skonstruowany wraz z infrastrukturą w latach 70. XX w., system gazociągów i ropociągów, którymi ZSRR eksportował surowce energetyczne do państw RWPG w taki sposób, aby zaopatrzenie większości tych państw z alternatywnych źródeł nie było możliwe³.

1 M. Zaniewicz, *Gaz zamiast czołgów, czyli w jaki sposób Rosja zmusza Europę Środkową do posłuszeństwa*, „Energetyka24” 4.10.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 07.07.2020).

2 M. Ruszel, *Wpływ rosyjsko-ukraińskich kryzysów gazowych na politykę energetyczną UE – ujęcie teoretyczne*, „Przegląd Politologiczny” 2015, nr 2, s. 52.

3 W ten sposób Białoruś, Estonia, Finlandia, Litwa, Łotwa, Mołdawia, Słowacja i Finlandia jeszcze w 2013 r. były w 100% uzależnione od rosyjskiego gazu. Uzależnienie od dostaw gazu z FR przewyższało natomiast 50% w Austrii, Bułgarii, Czechach, Grecji, Polsce, Słowenii na Węgrzech i Ukrainie.

Istotnym powodem np. uzależnienia rafinerii państw Europy Środkowo-Wschodniej od dostaw ropy z FR pozostają kwestie technologiczne. Pozwalały one bowiem na przeróbkę wyłącznie surowca rosyjskiego, co powodowało, że wyjątkowo trudnym i kosztownym przedsięwzięciem była dywersyfikacja jego dostaw⁴. Ponadto rafinerie w tych państwach były budowane w takich miejscach, by odbierać wyłącznie ropę rosyjską. Są one zlokalizowane na trasie ropociągów z FR, bardzo często wewnątrz lądu, co utrudnia sprowadzenie surowca z innego kierunku, np. tankowcami.

Szczególnie wielu efektów stosowania przez FR doktryny Falina-Kwicińskiego, tj. szantażu energetycznego, doświadczyła Ukraina. Jeszcze bowiem w 2012 r. kraj ten importował gaz ziemny wyłącznie z FR, co pokrywało ok. 60% zapotrzebowania na ten surowiec⁵ (zob. też rys. 19). Do 2015 r. wysokie było też uzależnienie Ukrainy od importu rosyjskiej ropy⁶. Mimo wyeliminowania lub znacznego ograniczenia zależności od importu gazu i ropy z FR, pozostały one, w stosunkowo dużym wymiarze, w odniesieniu do węgla kamiennego, gazu LPG, oleju napędowego oraz paliwa jądrowego (zob. też tab. 9). Dążąc do utrzymania tych zależności, zapewniających instrumentarium energetycznego nacisku na Ukrainę, FR zmierza jednocześnie do ograniczenia znaczenia jedyne go jej istotnego atutu w sferze wzajemnych stosunków energetycznych, tj. dysponowania gazowym systemem przesyłowym, umożliwiającym sprawowanie kontroli nad tranzytem rosyjskiego gazu do Europy. W ten sposób energetyka jest tym elementem gospodarki Ukrainy, który jest szczególnie podatny na oddziaływanie FR, przez co, w zależności od jego zakresu i skali, możliwe jest wywieranie przez FR wpływu na kluczowe parametry tej gospodarki, tj. GDP, bilans płatniczy i budżet (zob. też podrozdział 1.2).

Wzajemne zależności w sferze energetycznej między Ukrainą i FR determinują instrumenty nacisku FR na sektor energetyczny i gospodarkę Ukrainy. Użycie tych instrumentów ułatwia fakt, że oba państwa nie wypracowały długotrwałego, kompleksowego porozumienia, które określałoby kluczowe zasady współpracy w tej sferze. Ich współpraca opiera się na wielu dwustronnych porozumieniach, które są okresowo przedłużane, renegocjowane lub uzupełniane w zależności od potrzeb. Ponadto dwustronne relacje w sektorze energetycznym między obu państwami utrudnia brak ratyfikacji przez FR (w przeciwieństwie do Ukrainy) zasad ECT⁷.

Pozostające w gestii FR instrumentarium energetycznego nacisku na gospodarkę Ukrainy, pozwala na jego ukierunkowanie. Cztery zasadnicze kierunki tego nacisku obejmują bowiem powodowanie sytuacji kryzysowych w energetyce

4 Przedsięwzięcie to obejmowało dostosowanie instalacji rafineryjnej do przerobu rosyjskiej ropy zmieszanej z innymi jej gatunkami.

5 Ukraina wstrzymała całkowicie import gazu z FR w listopadzie 2015 r.

6 W latach 2006–2015 udział importu ropy z FR w imporcie ogółem tego surowca wynosił 89,4%. W 2018 r. udział ten wynosił ok. 5,0% (zob. tab. 9).

7 A. Szeptycki, *op. cit.*, s. 180.

Ukrainy, utrzymywanie jej zależności od dostaw surowców energetycznych i paliw, ograniczanie jej roli jako państwa tranzytowego gazu do odbiorców europejskich oraz sprzyjanie destabilizacji funkcjonowania jej energetyki (tab. 13). Wszystkie kierunki faktycznego lub potencjalnego użycia tego instrumentarium są generalnie obliczone na uzyskanie trwałego wpływu na najważniejsze procesy polityczne i gospodarcze na Ukrainie⁸.

Tabela 13. Zasadnicze instrumenty energetycznego nacisku FR na gospodarkę Ukrainy

Lp.	Kierunki oddziaływania	Instrumenty energetycznego nacisku na Ukrainę
I.	Powodowanie sytuacji kryzysowych w energetyce Ukrainy	• Ograniczanie lub wstrzymywanie dostaw gazu • Strategia podnoszenia cen gazu • Możliwości ograniczenia dostaw paliw płynnych • Blokowanie dostaw antracytu • Możliwości wpływania na funkcjonowanie podsektora jądrowego • Cyberataki na infrastrukturę energetyczną Ukrainy
II.	Utrwalanie zależności Ukrainy od dostaw surowców energetycznych i paliw z FR	• Utrudnianie rewersowych dostaw gazu z Węgier, Słowacji i Polski • Blokowanie planów budowy terminalu LNG w Odessie • Ograniczanie roli Ukrainy jako uczestnika europejskiego rynku gazu • Ograniczanie produkcji paliw płynnych na Ukrainie
III.	Ograniczanie znaczenia Ukrainy jako państwa tranzytowego gazu	• Wykorzystywanie dużej zależności gospodarki Ukrainy od wpływów z usług tranzytu gazu • Rozwijanie sieci alternatywnych gazociągów tranzytowych • Podejmowanie działań na rzecz ograniczenia znaczenia ukraińskiej infrastruktury tranzytowej • Budowa wizerunku Ukrainy jako państwa tranzytowego „niegodnego zaufania”
IV.	Sprzyjanie destabilizacji funkcjonowania energetyki Ukrainy	• Blokowanie lub opóźnianie reform w energetyce Ukrainy • Kierunkowe wykorzystywanie struktur oligarchicznych • Nakładanie sankcji gospodarczych • Przejęcie kontroli nad ukraińskimi aktywami energetycznymi • Blokowanie ukraińskich portów • Eksport energii elektrycznej po cenach dumpingowych

Źródło: opracowanie własne.

Wywoływaniu sytuacji kryzysowych w energetyce i gospodarce Ukrainy często służyło ograniczanie lub wstrzymywanie dostaw gazu, a także podnoszenie jego cen. Potencjalnym instrumentem powodowania takich sytuacji pozostaje możliwość wpływania na funkcjonowanie ukraińskiej energetyki jądrowej.

⁸ J. Rogoża, W. Rodkiewicz, A. Wierzbowska-Miazga, *Rosyjska polityka wobec Ukrainy: lokalne działania, globalne cele*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 12.07.2020).

Instrumentami prowadzącymi do pieczętowania zależności energetycznej Ukrainy było m.in. utrudnianie rewersowych dostaw gazu z Węgier, Słowacji i Polski i ograniczanie roli tego kraju jako uczestnika europejskiego rynku gazu. Sztandarowym instrumentem ograniczania roli Ukrainy jako państwa tranzytowego gazu, jest budowa alternatywnych gazociągów tranzytowych. W przypadku zakłócania funkcjonowania energetyki Ukrainy podobną funkcję pełni kierunkowe wykorzystywanie struktur oligarchicznych.

2.2. Powodowanie sytuacji kryzysowych w energetyce i gospodarce Ukrainy

2.2.1. Wywoływanie kryzysów gazowych

Możliwość ograniczania lub wstrzymywania dostaw gazu należy uznać za najbardziej istotny, skuteczny i najczęściej stosowany instrument powodowania sytuacji kryzysowych w energetyce i gospodarce Ukrainy. Najpoważniejsze z tych sytuacji miały miejsce w okresie 2005–2009. Pierwszy kryzys gazowy był reakcją FR na zwycięstwo na Ukrainie tzw. Pomarańczowej Rewolucji⁹. Reakcja ta dotyczyła wymogu wzrostu cen gazu z 50 USD do 230 USD za 1 000 m³ surowca i doprowadziła, wobec braku porozumienia, do wstrzymania jego dostaw w samym środku sezonu grzewczego 2005–2006¹⁰. Sytuacja ta zmusiła władze ukraińskie do konsumpcji rosyjskiego gazu (przesyłanego do Europy tranzytem przez terytorium Ukrainy) w celach grzewczych. Wywołanie tego kryzysu okazało się skutecznym narzędziem rosyjskich wpływów na Ukrainie. Jego zażegnanie łączyło się bowiem nie tylko ze znacznym wzrostem ceny gazu dla Ukrainy do poziomu 95 USD za 1 000 m³ surowca, ale także z wprowadzeniem pośredników do relacji handlowych między spółkami Gazprom i Naftohaz, tj. spółki RUE¹¹ i UkrHazEnergo, które, dzięki akumulowanym środkom finansowym, lobbowały rosyjskie interesy w życiu gospodarczym i politycznym Ukrainy¹².

9 W wyniku Pomarańczowej Rewolucji władzę na Ukrainie przejęło środowisko nastawione prozachodnio.

10 Wstrzymanie dostaw gazu na Ukrainę doprowadziło w konsekwencji do najpoważniejszego kryzysu gazowego w regionie Europy Środkowo-Wschodniej.

11 Połowę udziałów w spółce RUE posiada Gazprom, 45% udziałów należy do D. Firtasza, zaś pozostałe udziały są własnością J. Bojko, S. Lowoczki i W. Choroszkowskiego, tj. istotnych postaci ukraińskiego życia biznesowego, za: M. Zaniewicz, *Gaz zamiast czołgów...*

12 S. Kardaś, T. Iwański, *Od wasalizacji do emancypacji. Rewizja modelu ukraińsko-rosyjskiej współpracy gazowej*, Ośrodek Studiów Wschodnich 07.03.2018, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 12.07.2020).

Podłożem kolejnych nacisków gazowych Gazpromu wobec Ukrainy był stan wzajemnych rozliczeń płatniczych. Na początku października 2007 r. rosyjski dostawca gazu zagroził bowiem wstrzymaniem dostaw surowca na Ukrainę z powodu niezapłaconego przez spółkę Naftohaz długu. Do ograniczenia tych dostaw doszło w marcu 2008 r. Gazprom ograniczył wówczas przesył surowca o połowę, twierdząc, że 1,5 mld USD długu nadal nie zostało zapłacone. Jednym z warunków rozwiązania tej drugiej sytuacji kryzysowej, stawianych przez FR, było utworzenie koncernu spółek Naftohaz i Gazprom, który sprzedawałby gaz na Ukrainie¹³. Na wyższym poziomie, tj. prawie 180 USD za 1 000 m³ gazu, ustalono także cenę surowca.

Najbardziej spektakularnym przykładem stosowania, przez FR wobec Ukrainy, doktryny Falina-Kwicińskiego, był kryzys gazowy, który wybuchł w styczniu 2009 r. Już w okresie listopad–grudzień 2008 r. FR zagroziła zwiększeniem ceny za gaz do 418 USD za 1 000 m³ i przerwaniem jego dostaw, o ile Ukraina nie spłaci swoich długów¹⁴. Wobec braku kompromisu, spółka Gazprom jednostronnie wstrzymała dostawy gazu dla ukraińskich zakładów chemicznych i metalurgicznych oraz dla odbiorców europejskich z gazociągu leżącego na terenie Ukrainy¹⁵. Wobec coraz większej samodzielności Ukrainy w polityce zagranicznej, przejawiającej się budowie relacji z UE, a nawet NATO, FR nie miała żadnego powodu, żeby sprzedawać jej paliwo po cenie promocyjnej, po jakiej oferowała je swoim państwom satelickim.

Wysuwając skrajnie radykalne żądania, głównie cenowe, FR dążyła nie tylko do skonfliktowania ukraińskich przywódców i dyskredytacji Ukrainy jako kraju tranzytowego na arenie międzynarodowej¹⁶, ale także do zwiększenia wpływów budżetowych w okresie kryzysu gospodarczego¹⁷. Istotnym motywem wykorzystania „czynnika gazowego” było osłabienie gospodarki Ukrainy, a nawet destabilizacja sytuacji gospodarczej w tym kraju, co jest zgodne z długofalową polityką rosyjską¹⁸. Wstrzymanie dostaw gazu mogło okazać się skuteczne, ze względu na duże problemy gospodarcze i finansowe Ukrainy, będące wynikiem znacznego spadku produkcji jej hutnictwa, wysokiego bezrobocia oraz deprecjacji hrywny, w okresie światowej recesji lat 2007–2009.

13 Rząd ukraiński nie zgodził się ostatecznie na to rozwiązanie.

14 A. Szeptycki, *op. cit.*, s. 186.

15 *Kryzys gazowy. Dlaczego Rosja odcięła dopływ gazu, najpierw na Ukrainę, a następnie do Europy?*, „Ziemia na rozdrożu”, <https://ziemianarozdrozu.pl> (dostęp: 13.07.2020).

16 Wstrzymanie tranzytu gazu przez Ukrainę i doprowadzenie do trudności energetycznych w Europie miało spowodować przyspieszenie prac nad gazociągami Nord Stream oraz South Stream, mającymi prowadzić z FR do Europy Zachodniej, a omijającymi Ukrainę.

17 Budżet FR jest oparty na eksporcie surowców, szczególnie ropy naftowej i gazu ziemnego. Dla jego zrównoważenia baryłka ropy musi kosztować przynajmniej 70 USD, podczas gdy w grudniu 2008 r., w związku ze światową recesją, cena spadła poniżej 40 USD. W 2013 r. dochody ze sprzedaży ropy i gazu stanowiły 50% dochodów budżetu i 68% całego eksportu FR, za: *Rosyjska polityka energetyczna – gaz ziemny*, „CIRE” 03.2016, <https://www.cire.pl> (dostęp: 14.07.2020), s. 7.

18 P. Kost, *Dmytro Firtasz – rosyjska figura na ukraińskiej szachownicy*, „Energetyka24” 19.07.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 13.07.2020).

Sprokurowanie kryzysu gazowego w 2009 r. posłużyło FR do wymuszenia na Ukrainie podpisania niekorzystnego kontraktu na dostawy i tranzyt gazu¹⁹ oraz do zawarcia w Charkowie w 2010 r. umowy „flota za gaz”, w ramach której rosyjska Flota Czarnomorska miała stacjonować na Krymie co najmniej do 2042 r.²⁰ Wobec konieczności uzdrowienia finansów publicznych oraz dużego uzależnienia gospodarki od dostaw gazu z FR, władze ukraińskie zgodziły się na istotne ograniczenie suwerenności swojego kraju w zamian za, „proponowane” przez FR, korzyści gospodarcze. FR zgodziła się bowiem obniżyć cenę gazu o 30%, gdy jej poziom nie przekraczał 330 USD za 1 000 m³ surowca lub o 100 USD, jeśli był on wyższy od 300 USD. Ustalenia te miały pozwolić zaoszczędzić Ukrainie ok. 40 mld USD w latach 2010–2019²¹.

Już w 2011 r. Ukraina była zmuszona podjąć działania zmierzające do uzyskania kolejnych obniżek cen gazu. Wzrost cen surowca na rynkach światowych spowodował bowiem, że kraj ten płacił za jego dostawy 309 USD za 1 000 m³. Zgodnie z doktryną Falina-Kwicińskiego, FR zażądała od Ukrainy kolejnych ustępstw, obejmujących zgodę na członkostwo w Unii Celnej współtworzonej przez FR, Białoruś i Kazachstan oraz fuzję spółek Gazprom i Naftohaz, która miała umożliwić przejście ukraińskiej infrastruktury gazowej. Zachętą dla Ukrainy do przystąpienia do Unii Celnej była możliwość uzyskania znacznie niższych cen gazu. Białoruś płaciła bowiem za 1 000 m³ rosyjskiego gazu 168 USD, 167 USD i 177 USD odpowiednio w latach 2012, 2013 i 2014²².

Zmiany cen rosyjskiego gazu, importowanego przez Ukrainę, świadczą wyraźnie o intencji ich wykorzystywania przez FR w duchu doktryny Falina-Kwicińskiego. Ich wzrost łatwo bowiem powiązać z niewygodnymi dla FR wydarzeniami lub zwrotami w polityce zagranicznej Ukrainy. Ceny gazu traktowane są zatem przez FR jako instrument „nagradzania” lojalnych lub „karania” nielojalnych wobec niej rządów Ukrainy²³. Ich zwiększenie, co było warunkiem zakończenia każdego z kryzysów gazowych, stanowi bowiem czynnik niekorzystnie wpływający na stan ukraińskiej gospodarki oraz bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy. Wyższe wydatki na import gazu obciążają w znacznym stopniu, bezpośrednio i pośrednio, jej bilans płatniczy i budżet. Wzrost kosztów pozyskania energii powoduje

19 Fakt ten potwierdziły orzeczenia Instytutu Arbitrażowego Izby Handlowej w Sztokholmie z grudnia 2017 r. i z lutego 2018 r. (zob. podrozdział 3.4.4).

20 M. Zaniewicz, *Manipulacja i propaganda – jak Kreml atakuje dywersyfikację dostaw gazu*, „Energetyka24” 03.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 13.07.2020).

21 S. Pirani, J. Stern, K. Yafimava, *The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment*, Oxford Institute for Energy Studies, 2009, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 14.07.2020).

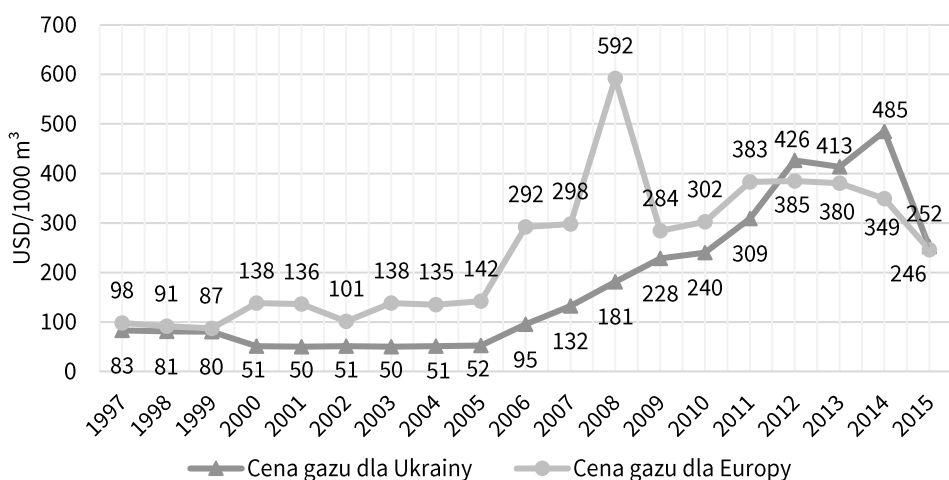
22 S. Pirani, *Ukraine's imports of Russian gas: how a deal might be reached*, „Oxford Energy Comment” July 2014, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 14.07.2020), s. 6.

23 A. Macey, B.A. Bos, *Gazprom: Russia's nationalized political weapon and the implications for the European Union*, Georgetown University, Washington 2012, <https://repository.library.georgetown.edu> (dostęp: 13.07.2020).

ograniczenie potencjału rozwojowego kraju, zmniejszenie tempa wzrostu gospodarczego, a zatem stratę pewnej potencjalnej części GDP²⁴ (zob. też podrozdział 1.2).

W okresach 1997–1999 i 2000–2005²⁵ ceny rosyjskiego gazu dla Ukrainy wynosiły odpowiednio 80 USD i 50 USD za 1 000 m³ gazu i były względnie niskie (rys. 12). Tylko w drugim z tych okresów ukryte rosyjskie subsydia dla ukraińskiej gospodarki, wynikające z dostaw gazu, wyniosły łącznie 12,3 mld USD, stanowiąc rocznie od 3,7 do 4,1% GDP Ukrainy²⁶. Za wybuch Pomarańczowej Rewolucji i proeuropejskie dążenia, Ukraina została „ukarana” wzrostem cen gazu do poziomu 95 USD za 1 000 m³, co spowodowało, że kwota wspomnianych subsydiów spadła zaledwie do 0,1% ukraińskiego GDP w 2006 r.

Względnie umiarkowana dynamika wzrostu cen gazu dla Ukrainy w okresie 2007–2008²⁷ wynikała z przychylnej wobec FR polityki nowego ukraińskiego rządu, który m.in. zawiesił dążenia do uzyskania przez Ukrainę członkostwa w NATO. Od 2009 r. Ukraina kupowała rosyjski gaz według poziomu tzw. cen europejskich. Ten mechanizm wyznaczania cen doprowadził do ich wzrostu do 309 USD oraz do 426 USD za 1 000 m³ surowca, odpowiednio w 2011 r. i 2012 r.



Rysunek 12. Ceny rosyjskiego gazu dla Ukrainy i Europy

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Szeptycki, *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, J. Rutkowski, *Ukraina jest nie do zastąpienia w tranzycie gazu z Rosji*, „Forsal” 01.06.2019, <https://forsal.pl> (dostęp: 13.07.2020) oraz A.P. Sikora, M.P. Sikora, *Rosyjska polityka „wysokiej ceny” gazu*, „BiznesAlert” 19.07.2016, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 13.07.2020).

24 J. Boratyński, M. Plich, M. Przybyliński, *Krótkookresowe efekty zmian cen energii w polskiej gospodarce*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2010, t. LXXXII, s. 218.

25 W latach 1997–2005 Ukraina sprowadzała od 60 do 70 mld m³ rosyjskiego gazu i była największym jego importerem.

26 A. Szeptycki, *op. cit.*, s. 185.

27 W okresie tym ceny gazu dla Ukrainy były niższe w porównaniu do cen dla państw członkowskich UE.

Próba zahamowania proeuropejskich dążeń Ukrainy była złożona przez FR w 2013 r. nagła propozycja obniżki cen surowca, która skłoniła Ukrainę do rezygnacji z podpisania Umowy Stowarzyszeniowej z UE²⁸. Reakcją FR na Rewolucję Godności były wyższe ceny gazu, które osiągnęły w 2014 r. poziom 486 USD za 1 000 m³ surowca. Z kolei motywem znacznej obniżki tych cen do poziomu 252 USD za 1 000 m³ za gazu w 2015 r., tj. niemal do poziomu dla odbiorców europejskich, było powstrzymanie Ukrainy od zamiaru ograniczania i wstrzymania dostaw gazu z FR²⁹.

O traktowaniu przez FR cen gazu jako instrumentu nacisku na Ukrainę świadczy także ich relatywizowanie względem cen dla dużej części odbiorców europejskich. W okresie 2012–2014 ceny rosyjskiego gazu dla Ukrainy były bowiem średnio od 10 do 40% wyższe, a konieczność zapłaty za surowiec zmusiła ją do zaciągania pożyczek w FR i Chinach³⁰. Tylko w 2012 r. ceny te były o 40% wyższe niż dla Włoch oraz o 20% wyższe niż dla Niemiec. Dla porównania warto wskazać, że w 2005 r., tj. w okresie „nagradzania” Ukrainy za „lojalność”, ceny gazu dla tego kraju były 4-krotnie niższe niż dla odbiorców niemieckich.

2.2.2. Możliwość kreowania niedoborów paliw płynnych

Możliwości kreowania sytuacji kryzysowych w energetyce i gospodarce Ukrainy wynikają także z dużej jej zależności od dostaw niektórych rodzajów paliw płynnych z FR³¹. Zależność ta jest jednocześnie niekorzystna dla ukraińskiego bilansu handlowego oraz bezpieczeństwa energetycznego. Ukraina pokrywa ze źródeł wewnętrznych zaledwie ok. 14 i ok. 23% swojego zapotrzebowania odpowiednio na olej napędowy oraz paliwo LPG. Zaspakajanie ok. 55% popytu na benzynę nie zmienia zasadniczo faktu, że Ukraina jest jedynym państwem tej wielkości w Europie, które w tak dużym stopniu pozostaje uzależnione od dostaw zagranicznych paliw³².

OGólny udział rosyjskich paliw bądź surowca w rynku ukraińskim stanowił w ostatnich latach około 80%³³. Spośród trzech segmentów paliw płynnych,

28 S. Pirani, K. Yafimava, *Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints*, „Oxford Institute for Energy Studies Paper” February 2016, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 16.07.2020), s. 10.

29 Utrata rynku ukraińskiego pokazuje, że istnieją granice stosowania energetycznych instrumentów nacisku. Można powiedzieć, że efektywność stosowania przez FR gazowego instrumentu nacisku na Ukrainę osiągnęło optimum Pareto. „Państwo-kat” zaczęło bowiem w pewnym momencie stawać się „państwem-ofiarą” jego stosowania.

30 T. Kuzio, *Democratization, Corruption and the New Russian Imperialism*, Praeger Security International, Santa Barbara 2015, s. 318.

31 P. Kost, *Paliwowa lekkomyślność Ukrainy. „Dziwna tolerancja dla działań Rosji”*, „Energetyka24” 19.04.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 18.07.2020).

32 W. Konończuk, *Niekończąca się zapaść...*

33 P. Kost, *Rząd w Kijowie bagatelizuje naftowe uzależnienie od Rosji?*, „Energetyka24” 16.04.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 18.07.2020).

tj. benzyny, oleju napędowego i LPG, tylko ten pierwszy cechuje stosunkowo silna pozycja producentów ukraińskich. W 2018 r. zaspakajali oni bowiem 54,8% krajowego zapotrzebowania na benzynę, a odsetek ten wzrósł w okresie 2016–2018 o 21,4 p.p.³⁴ (tab. 14). Ten fakt, a także brak uzależnienia od dostaw tego paliwa z FR powoduje, że nie występuje bezpośrednie zagrożenie destabilizacji ukraińskiego rynku benzyny działaniami FR.

Tabela 14. Źródła pokrycia zapotrzebowania Ukrainy na paliwa płynne

Kraj pochodzenia	Benzyna (%)		
	2016	2017	2018
Białoruś	53,4	46,5	36,2
Ukraina	33,4	39,7	54,8
Litwa	7,4	7,9	5,9
Polska	3,2	3,8	2,1
inne	2,6	2,1	1,0
Olej napędowy (%)			
Białoruś	46,8	40,3	30,0
Ukraina	12,1	12,3	13,8
Rosja	24,3	31,7	42,1
Litwa	9,2	7,8	5,9
Polska	1,8	2,2	2,1
Grecja	4,8	4,5	5,1
inne	1,0	1,2	1,0
Gaz LPG (%)			
Białoruś	14,1	19,9	18,7
Ukraina	27,2	25,5	22,7
Rosja	54,6	48,8	43,3
Kazachstan	3,2	4,8	13,6
inne	0,9	1,0	2,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SSSU, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 27.06.2020) oraz UPECO, <http://upeco.ru> (dostęp: 17.08.2020).

³⁴ Benzyna nie jest najważniejszym paliwem płynnym na Ukrainie. Pokrywała ona bowiem w 2018 r. ok. 21% zapotrzebowania Ukrainy na paliwa płynne.

W przypadku oleju napędowego i LPG import z FR odgrywa bardzo dużą rolę³⁵, stwarzając tym samym skuteczny instrument oddziaływania, w ramach doktryny Falina-Kwiecińskiego, na gospodarkę Ukrainy³⁶. Rynek oleju napędowego pozostaje najważniejszym segmentem rynku paliw płynnych na Ukrainie. W 2018 r. udział oleju napędowego w pokryciu zapotrzebowania na te paliwa wynosił bowiem ok. 63%. Paliwo to jest na Ukrainie używane głównie przez przemysł i rolnictwo, odgrywające coraz większą rolę w ukraińskiej gospodarce, a także odczuwającą, ze zrozumiałych względów, coraz większe potrzeby armię³⁷. Paliwo LPG pokrywało w 2018 r. wprawdzie „tylko” ok. 16% zapotrzebowania Ukrainy na paliwa płynne, ale wszystkie prognozy wskazują na szybki wzrost jego znaczenia na rynku paliw płynnych tego kraju. Paliwo LPG aż w 85% zużywane jest przez motoryzację, co wobec stosunkowo skoncentrowanej grupy odbiorców i, przypadających na miesiące wakacyjne, szczytów zapotrzebowania, może potęgować odczuwalność i wrażliwość społeczną w przypadku wystąpienia braków w zaopatrzeniu³⁸.

Udział importu z FR w pokryciu zapotrzebowania Ukrainy na olej napędowy i paliwo LPG wynosił w 2018 r. odpowiednio 42,1 i 43,3% (tab. 14), co stanowi wygodny instrument nie tylko wpływania na ich ceny, ale także kreowania sytuacji kryzysowych. Analiza dynamiczna wskazuje, że udziały te są wynikiem względnie stabilnej (w przypadku oleju napędowego) oraz pogłębiającej się (w przypadku paliwa LPG) zależności od dostaw z zewnątrz. W okresie 2016–2018 ukraińscy producenci oleju napędowego umocnili tylko nieznacznie swoje pozycje na rynku krajowym (ich udziały wzrosły z 12,1 do 13,8%). O 17,8 p.p., tj. istotnie silniejsze, stały się za to w tym okresie pozycje dostawców rosyjskich na tym rynku. Na ukraińskim rynku paliwa LPG z 54,6 do 43,3% zmniejszyły się wprawdzie udziały dostawców rosyjskich, ale nie zostały one zrekompensowane zwiększeniem rodzimej produkcji³⁹. Ich ubytek został bowiem z nawiązką zastąpiony importem z Kazachstanu, który jednak pozostaje w sferze oddziaływania FR⁴⁰.

35 W 2018 r. import oleju napędowego i LPG z FR pokrywał odpowiednio 43 i 42% zapotrzebowania Ukrainy na te paliwa płynne.

36 P. Kost, *Rosyjska „prawie blokada” Ukrainy. Moskwa próbuje wzbudzić panikę*, „Energetyka24” 02.05.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 18.07.2020).

37 P. Kost, *Dywersyfikacja rynku paliw Ukrainy*, „Energetyka24” 04.07.2017, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 18.07.2020).

38 P. Kost, *Czy Rosja szykuje Ukrainie kryzys paliwowy?*, „Energetyka24” 27.09.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 18.07.2020).

39 Ok. 72% produkcji LPG na Ukrainie pochodzi z przetwarzania gazu ziemnego. Ukraińskie przedsiębiorstwa nie są w stanie produkować wystarczającej ilości LPG dla pokrycia szybko rosnącego popytu krajowego. Coraz więcej tego paliwa pochodzi więc z importu, za: A. Olechowski, M. Piaśnik (red.), *Polska Organizacja Gazu Płynnego. Raport Roczny 2018*, <http://pogp.pl> (dostęp: 28.06.2020), s. 63.

40 W maju 2019 r. kazachska państwowa spółka kolejowa zawiesiła dostawy LPG i węgla na Ukrainę po tym, jak FR zakazała takich przesyłek ze swojego terytorium, za: A. Afanasyeva, *Russia halts transit of Kazakh LPG and coal to Ukraine*, Reuters 27.05.2019, <https://www.reuters.com> (dostęp: 19.07.2020).

Dla skuteczności ewentualnych działań FR, polegających na ograniczeniu lub wstrzymaniu dostaw paliw płynnych na Ukrainę i wywołaniu w tym kraju kryzysu paliwowego, istotna jest silna pozycja Białorusi na ukraińskim rynku tych paliw. Dostawy białoruskiej benzyny pokrywały bowiem w 2018 r. 36,2% zapotrzebowania Ukrainy na to paliwo. Udziały białoruskiego oleju napędowego i LPG były wprawdzie mniejsze i wynosiły odpowiednio 30,0 i 18,7%, ale łącznie z „rosyjskimi udziałami” obejmowały one odpowiednio 72,1 i 62,0% ukraińskich rynków tych paliw. Relacje te są tak istotne, ponieważ paliwa w rafineriach białoruskich wytwarzane są z surowca pochodzącego z FR. Coraz częściej pojawiające się napięcia w relacjach politycznych i gospodarczych FR i Białorusi oraz ich nieprzejrzystość, zmuszają do teoretycznego brania pod uwagę scenariusza zakładającego ograniczenie lub wstrzymanie na Ukrainę importu paliw płynnych nie tylko z FR, ale także z Białorusi. W przypadku wystąpienia takiego scenariusza uniknięcie sytuacji kryzysowej na Ukrainie byłoby bardzo trudne.

Dotychczas FR nie zdecydowała się na wykorzystanie „instrumentu paliwowego” w stopniu, umożliwiającym destabilizację rynku paliw płynnych Ukrainy lub znaczący wzrost ich cen. Można sądzić, że decydujące dla tego „ostrożnego podejścia” są względy ekonomiczne związane z możliwością utraty rynku ukraińskiego. Rosyjscy eksporterzy produktów ropopochodnych zarabiają bowiem rocznie na Ukrainie 2–2,5 mld USD⁴¹. Ostrożność podyktowana jest także doświadczeniami wynikającymi ze stosowania „instrumentu gazowego”, co doprowadziło do całkowitego wyeliminowania rosyjskiego gazu z ukraińskiego portfela zakupowego.

Wydaje się, że dotychczasowe przykłady ograniczonego zastosowania „instrumentu paliwowego” przez FR wobec Ukrainy są jasnym sygnałem o możliwości zwiększenia jego zakresu, mającym stanowić dla Ukrainy zachętę do podjęcia szerszych negocjacji, wykraczających poza kwestie paliwowe. Działaniem, mającym charakter takiego sygnału, było rozporządzenie rządu FR z kwietnia 2019 r., wprowadzające obostrzenia eksportu paliw na Ukrainę⁴². Od czerwca 2019 r. dostawy rosyjskich paliw płynnych na Ukrainę są bowiem realizowane wyłącznie na podstawie specjalnych pozwoleń wydawanych przez Ministerstwo Rozwoju Gospodarczego FR. Pozwolenia te muszą być odnawiane co miesiąc, a stosowny wniosek musi zawierać informację na temat odbiorcy paliwa po stronie ukraińskiej.

41 P. Kost, *Rosyjska „prawie blokada”...*

42 Funkcję takiego sygnału pełniły też sankcje, wprowadzone w październiku i grudniu 2018 r. Tymi pierwszymi objęto 322 obywateli i 68 firm z Ukrainy. Przewidywały one blokadę ich środków finansowych, papierów wartościowych i majątku na terenie FR oraz zakaz wyprawiania kapitału poza FR. Sankcje z grudnia objęły siedem ukraińskich przedsiębiorstw związanych z obronnością i energetyką oraz 245 osób fizycznych. Sankcje FR wobec Ukrainy były podyktowane bardziej czynnikami politycznymi i stanowiły próbę dyscyplinowania oligarchów ukraińskich, dlatego też nie były ekonomicznie dotkliwe dla państwa ukraińskiego. Nie uwzględniały one bowiem najbardziej newralgicznych sektorów gospodarki Ukrainy, tj. dostaw paliw płynnych, paliwa jądrowego, węgla grup antracytowych i koksu.

De facto mechanizm ten jest instrumentem ciągłego generowania niepewności na ukraińskim rynku paliw płynnych oraz wywierania presji na ukraińskie władze⁴³.

O możliwości oddziaływania na ukraiński rynek paliw płynnych miały świadczyć przykłady zakłócania pracy rafinerii białoruskich. W kwietniu 2019 r. białoruski koncern energetyczny Belneftekhim⁴⁴ poinformował, że rurociągiem Przyjaźń płynię z FR ropa naftowa zawierająca związki organiczne chloru w ilości kilkadziesiąt razy przewyższającej normy. Ropa trafiła do rafinerii w Mozyrzu, gdzie doprowadziła do natychmiastowej korozji jednej z instalacji⁴⁵. W związku z tym białoruskie rafinerie ograniczyły produkcję i eksport paliw, a Białoruś, Polska i Ukraina wstrzymały tranzyt tym rurociągiem⁴⁶. Należy zaznaczyć, że przestój w przepływie ropy nie tylko zakłóca pracę rafinerii, ale także wpływa na spadek dochodów budżetowych tych państw z tytułu utraty opłat tranzytowych⁴⁷. Białoruś zawiesiła eksport produktów naftowych, w tym na Ukrainę, także w styczniu 2020 r.⁴⁸ Powodem było wstrzymanie dostaw rosyjskiej ropy do białoruskich rafinerii, co było wynikiem braku porozumienia pomiędzy Białorusią i FR w sprawie nowych zasad tych dostaw⁴⁹. Wstrzymanie to stanowi jednocześnie przykład zastosowania przez FR zasad doktryny Falina-Kwicińskiego wobec Białorusi, a pośrednio także wobec Ukrainy.

Wrażliwość sektora paliw płynnych Ukrainy na rosyjskie działania zwiększają ograniczenia infrastruktury na Ukrainie, co skutkuje brakiem dostatecznych mocy przewozowych oraz wystarczających zdolności magazynowania paliw płynnych⁵⁰. Zdolności te (oprócz kwestii prawnych i organizacyjno-finansowych) są jednym z zasadniczych problemów, uniemożliwiającym skuteczne wdrożenie i funkcjonowanie systemu rezerw interwencyjnych ropy i paliw. W razie wystąpienia zakłóceń

43 P. Kost, *Dokąd zmierza energetyka Ukrainy pod rządami Zełenskiego?*, „Energetyka24” 29.11.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 20.07.2020).

44 Koncern Belneftekhim jest jednym z największych kompleksów przemysłowych na Białorusi. Obejmuje ponad 40 przedsiębiorstw, w tym wszystkie największe zakłady petrochemiczne i chemiczne, m.in. zakład wydobywający ropę – RUP „Białorusneft”, rafinerie – OAO „Naftan” oraz OAO „Rafineria Mozyr”.

45 M. Zaniewicz, *Zanieczyszczona ropa z Rosji – kolejny argument za dywersyfikacją dostaw do Europy Środkowej*, „Energetyka24” 14.06.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 20.07.2020).

46 *Rosyjska ropa nadal zanieczyszczona*, „Energetyka24” 29.04.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 20.07.2020).

47 *Transneft zrekomensuje wszystkim stronom straty spowodowane zanieczyszczoną ropą naftową, ale te muszą udowodnić szkodę*, „CIRE” 17.05.2019, <https://www.cire.pl> (dostęp: 20.07.2020).

48 *Białoruś zawiesiła eksport produktów naftowych*, „Energetyka24” 03.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 20.07.2020).

49 *Rosja wstrzymała dostawy ropy na Białoruś*, „Energetyka24” 03.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 20.07.2020).

50 Według szacunków ekspertów kijowskiej firmy konsultingowej Dixi Group, Ukraina dysponuje zaledwie ok. 40% niezbędnych mocy przechowawczych. Przechowalnie LPG pozwalają np. na gromadzenie paliwa zaledwie na niewiele ponad miesiąc naprzód.

dostaw surowca bądź paliw na rynek krajowy, system taki byłby ważnym czynnikiem amortyzującym ich deficyt⁵¹. Słabym punktem sektora paliw płynnych Ukrainy jest głęboki kryzys znajdujących się na jej terenie rafinerii, który utrwała ich niekorzystna struktura własnościowa. Duże udziały rosyjskich koncernów naftowych w tej strukturze stanowią wygodny instrument, umożliwiający FR utrzymywanie zależności Ukrainy od importu paliw płynnych (zob. też podrozdział 2.3.2).

2.2.3. Wykorzystywanie zależności Ukrainy od dostaw antracytu i koksu

W 2018 r. Ukraina zakupiła w FR ok. 15 mln ton węgla, przy czym 3,6 mln ton stanowił deficytowy węgiel grup antracytowych przeznaczony na potrzeby elektrowni ciepłownych i elektrociepłowni⁵². Jednak wobec coraz skuteczniejszych działań tych jednostek wytwórczych, prowadzących do redukcji zapotrzebowania na antracyt, coraz mniejsze znaczenie ekonomiczne (choć lokalnie nadal dość duże) ma możliwość oddziaływania przez FR na jego dostawy⁵³. Jednostki te prowadzą bowiem skuteczne działania redukujące zapotrzebowanie na antracyt.

Jednak eksport węgla z okupowanej części Donbasu (ORDŁO) na Ukrainę stanowił wygodny instrument służący wywołaniu niezadowolenia społecznego i destabilizacji sytuacji wewnętrznej tego kraju. Aktywna część społeczeństwa Ukrainy burzliwie reaguje bowiem na wszelkie przejawy współpracy z okupantem, zwłaszcza, jeśli ich ujawnienie wiąże się z uwypukleniem nieprzejrzystych operacji⁵⁴. Można sądzić, że eksport węgla z ORDŁO na Ukrainę stanowi próbę ekonomicznej legalizacji republik donieckiej i ługańskiej w Europie, a tym samym obniżenia wydatków z budżetu rosyjskiego na ich utrzymanie.

Bardziej dokuczliwa dla Ukrainy może okazać się ewentualna blokada dostaw rosyjskiego koksu. Znalezienie rynków alternatywnych nie powinno być wprawdzie trudne, ale cena koksu z nich pochodzącego może przewyższać cenę koksu rosyjskiego o 10–15%, co pomniejszy rentowność ukraińskich kombinatów metalurgicznych, odgrywających kluczową rolę w gospodarce Ukrainy. Ograniczenie dostaw węgla i koksu na Ukrainę mogłoby stanowić formę nacisku na R. Achmetowa, mającego silną pozycję w energetyce i metalurgii Ukrainy⁵⁵ (zob. też podrozdział 1.4.1).

51 P. Kost, *Rząd w Kijowie bagatelizuje...*

52 R. Cameron, *Ukraine paid \$1.67 billion to Russia for coal supplies*, „IEA Clean Coal Centre” 13.12.2018, <https://112.international> (dostęp: 20.07.2020).

53 W wyniku wojny w Donbasie, znaczna część ukraińskich kopalń węgla antracytowego znalazła się na terenie okupowanej jego części, za: P. Kost, *Rosja gra antracytem z Donbasu. „Potrzebna stanowcza reakcja polskich władz”*, „Energetyka24” 12.10.2017, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 21.07.2020).

54 P. Kost, *Bez kropki nad „i”. Jak Ukraina żegna się z antracytem*, „Energetyka24” 12.10.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 21.07.2020).

55 P. Kost, *„Król ukraińskiej energetyki” i niejasne powiązania z Moskwą*, „Energetyka24” 24.04.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 21.07.2020).

2.2.4. Możliwość wpływania na funkcjonowanie energetyki jądrowej

Mimo znacznego ograniczenia przez Ukrainę zależności od dostaw rosyjskiego paliwa jądrowego, Federacji Rosyjskiej nadal pozostaje duży potencjał zakłócenia funkcjonowania ukraińskiej energetyki jądrowej. Wykorzystanie tego potencjału jest możliwe przede wszystkim w wyniku ograniczenia lub wstrzymania dostaw paliwa jądrowego i świadczenia usług jego przechowywania po zużyciu. Jednak można sądzić, że prawdopodobieństwo wystąpienia takiego scenariusza jest dużo mniejsze niż na rynku gazowym, chociaż nie można go wykluczyć ze względu na zasadnicze znaczenie elektrowni jądrowych dla gospodarki i równowagi politycznej Ukrainy.

Stabilna praca elektrowni jądrowych jest podstawą nie tylko dotowania taniej energii elektrycznej dla odbiorców indywidualnych w ramach mechanizmu PSO i funkcjonowania rynku energii elektrycznej Ukrainy (zob. też podrozdział 1.4.2), ale także jej bezpieczeństwa energetycznego. Nie bez znaczenia dla gospodarki Ukrainy jest fakt, że w podsektorze energetyki jądrowej, jak szacują Ukraińskie Towarzystwo Jądrowe i Stowarzyszenie Ukraińskie Forum Jądrowe, zatrudnionych jest około 141 tys. osób, czyli 0,9% oficjalnie zatrudnionych. Ponadto podatki odprowadzone przez przedsiębiorstwa tego podsektora w wysokości 37 mld UAH, tj. ok. 1,6 mld USD (w tym 11,5 mld UAH, tj. ok. 0,5 mld USD spółki Enerhoatom), stanowiły w 2018 r. ok. 4% dochodów budżetu państwa⁵⁶. Dochody te mogą być znaczenie wyższe, ponieważ elektrownie jądrowe są potencjalnym źródłem taniego, a przez to bardzo konkurencyjnego, eksportu energii elektrycznej⁵⁷.

Ograniczoną realność użycia tego instrumentu należy wiązać z bezwzględnie kluczowym znaczeniem „bezpieczeństwa jądrowego” na międzynarodowym rynku energetycznych technologii jądrowych. Jakiegokolwiek działania któregoś z jego uczestników, narażające na szwank to bezpieczeństwo, skutkują natychmiast daleko idącymi negatywnymi konsekwencjami z wykluczeniem z tego rynku włącznie. Na wystąpienie takich konsekwencji FR nie może sobie pozwolić ze względu na utratę możliwości kreowania geopolityki oraz znaczne straty gospodarcze.

Handel jądrowy ma naturę geopolityczną i tworzy trwające dekady więzy między dostawcami i odbiorcami⁵⁸. Ma także znaczący wpływ na rosyjską gospodarkę. Każdy projekt jądrowy realizowany przez Rosatom za granicą zwiększa bowiem GDP FR w relacji 2:1 w odniesieniu do zainwestowanej kwoty. W 2018 r. Rosatom

56 P. Kost, *Energetyka jądrowa Ukrainy na rozdrożu*, „Energetyka24” 03.12.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 16.09.2020).

57 Potencjał eksportowy ukraińskich elektrowni jądrowych mógłby zostać wykorzystany w znacznie większym stopniu wraz z integracją systemu elektroenergetycznego Ukrainy z europejskim systemem ENTSO-E, za: K Świrski, *Wybory na Ukrainie 2019 energetycznie i gazowo*, „CIRE” 04.02.2019, <https://www.cire.pl> (dostęp: 16.09.2020).

58 J. Wiech, *Rosja buduje geopolityczne wpływy swoim przemysłem jądrowym*, „Energetyka24” 23.03.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 17.09.2020).

i powiązane spółki zapłaciły 188,2 mld rubli (2,83 mld USD) podatków, w tym 71,4 mld rubli (1,07 mld USD) do budżetów podmiotów federalnych FR i budżetów lokalnych. Ponadto oczekuje się, że do 2024 r. Rosatom zwiększy ponad dwukrotnie przychody z działalności zagranicznej, z 6,6 mld USD w 2018 r. do 15 mld USD⁵⁹.

2.2.5. Cyberataki na systemy energetyczne

Wraz z postępem technologicznym rozszerza się instrumentarium, którego użycie przez „państwo-kata” powoduje sytuacje kryzysowe w energetyce i gospodarce „państwa-ofiary”. Rozwój systemów IT i ich niemal powszechne już stosowanie w procesach zarządzania energetyką sprawia, że coraz częściej instrumentem umożliwiającym wywołanie tych sytuacji są ataki hakerskie na elektrownie i systemy energetyczne, a także na inną infrastrukturę krytyczną. Raport zajmujący się cyberbezpieczeństwem firmy Symantec *Targeted attacks against the energy sector* wskazuje, że aż 16% wszystkich cyberataków dotyczy sektora energetycznego, czyniąc go jednym z najbardziej zagrożonych segmentów gospodarki zaraz po administracji publicznej. Cyberatak na obiekty infrastruktury energetycznej może mieć katastrofalne skutki nie tylko dla mienia, zdrowia i życia pracowników, ale także dla środowiska, całej gospodarki, czy nawet funkcjonowania państwa i jego bezpieczeństwa narodowego⁶⁰.

Według Departamentu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (Department of Homeland Security) oraz Federalnego Biura Śledczego (Federal Bureau of Investigation) USA, ataki rosyjskich hakerów rządowych są coraz bardziej istotnym instrumentem oddziaływania w ramach doktryny Falina-Kwicińskiego. Obie te instytucje, we wspólnie wydanym ostrzeżeniu, zwróciły uwagę, że skutkami tych ataków, podczas których prowadzony jest rekonesans i zbierane są informacje, może być sabotaż lub przerwy w działaniu firm, co w przypadku energetyki, w skrajnej sytuacji, prowadzi do wyłączenia elektrowni. Hakerzy wydają się być zainteresowani zarówno nauczeniem się, jak funkcjonują urządzenia energetyczne „państwa-ofiary”, jak i uzyskaniem dostępu do systemów operacyjnych, co potencjalnie umożliwia im sabotaż lub przejęcie nad nimi kontroli.

Ukraiński system energetyczny stał się celem rosyjskiego cyberataku w grudniu 2015 r. Atak ten pozbawił energii elektrycznej ok. 225 tys. osób w zachodniej części kraju⁶¹. Był to pierwszy udany rosyjski cyberatak na ukraińską infrastrukturę energetyczną, który doprowadził do przerw w dostawie energii⁶². W wyniku

59 State Atomic Energy Corporation Rosatom. *Performance in 2018*, <https://rosatom.ru> (dostęp: 17.09.2020), s. 26.

60 Symantec, *Targeted Attacks Against the Energy Sector*, <https://docs.broadcom.com> (dostęp: 14.07.2020).

61 P. Polityuk, O. Vukmanovic, S. Jewkes, *Ukraine's power outage was a cyber attack: Ukrenerg*, Reuters 18.01.2018, <https://www.reuters.com> (dostęp: 14.07.2020).

62 V. Omelchenko, *How the Energy Sector Is to Become the Driver of Ukraine's Economy Development*, <https://razumkov.org.ua> (dostęp: 25.10.2020).

ataku z grudnia 2016 r., przeprowadzonego na spółkę Ukrenerho, tj. OSP Ukrainy, przez dwa dni bez energii elektrycznej była część Kijowa⁶³. Z kolei atak NotPetya z czerwca 2017 r. dosięgnął wprawdzie komputerów ukraińskich spółek energetycznych, ale nie doprowadził do zakłóceń pracy elektrowni i systemu energetycznego Ukrainy. Nastąpiła jednak przerwa w pracy systemu monitorowania promieniowania elektrowni atomowej w Czarnobylu.

Wyniki badań, przeprowadzonych przez naukowców firmy Dragos Inc.⁶⁴, wskazują, że celem rosyjskich hakerów jest budowa wyrafinowanej broni cybernetycznej i umieszczenie jej w sercu krajowej sieci elektroenergetycznej „państwa-ofiary”. Przypadki ukraińskich cyberataków świadczą o tym, że hakerzy zamierzali nie tylko spowodować krótkotrwałe zakłócenie funkcjonowania ukraińskiej sieci, ale wyrządzić trwałe szkody, które mogłyby doprowadzić do przerw w dostawie energii elektrycznej na tygodnie lub nawet miesiące. Wspomniana broń była bowiem skierowana przeciwko OSP Ukrainy i miała zadziałać z pełnym impetem dopiero w momencie przywrócenia przez nich zasilania⁶⁵.

2.3. Utrwalanie zależności Ukrainy od dostaw surowców energetycznych i paliw z Federacji Rosyjskiej

2.3.1. Utrudnianie realizacji dostaw gazu ze źródeł alternatywnych

W interesie FR jest utrwalanie powiązania zapotrzebowania Ukrainy na surowce energetyczne i paliwa z ich dostawami z FR. Im większa jest bowiem zależność Ukrainy od tych dostaw, tym skuteczniejsze jest stosowanie wobec niej doktryny Falina-Kwicińskiego i osiąganie przyświecających jej celów. Łatwiej jest wówczas zastąpić wpływ militarny naciskiem energetycznym, umożliwiającym prowadzenie polityki „premii posłuszeństwa” i „zarządzania przez kryzys”⁶⁶.

63 *Energetyka na celowniku rosyjskich hakerów*, „WysokieNapięcie” 16.03.2018, <https://wysokie-napiecie.pl> (dostęp: 21.01.2020).

64 Amerykańska firma Dragos Inc. zajmuje się cyberbezpieczeństwem przemysłowym.

65 A. Greenberg, *New Clues Show How Russia's Grid Hackers Aimed for Physical Destruction*, „Wired” 09.12.2019, <https://www.wired.com> (dostęp: 14.07.2020).

66 Pierwszy kierunek tej polityki polega na związaniu ceny gazu z polityką zagraniczną prowadzoną przez kraj-konsumenta i przyznawaniu „premii posłuszeństwa” przychylnym FR krajom. Z kolei „zarządzanie przez kryzys” oznacza czasowe wstrzymanie dostaw surowca w okresie grzewczym, za: M. Zaniewicz, *New gas pipeline geopolitics in Central and Eastern Europe*, <https://warsawinstitute.org> (dostęp: 21.07.2020), s. 2.

Utrzymaniu zależności Ukrainy od rosyjskiego gazu miały służyć próby zablokowania jego dostaw rewersowych, tj. z kierunku zachodniego, głównie z Węgier, Słowacji i Polski (zob. też podrozdział 3.3.1). Próby te w szerszym wymiarze miały także na celu uniemożliwienie integracji ukraińskiego rynku gazu z rynkiem europejskim. Obejmowały one w pierwszej kolejności blokadę, będących w posiadaniu spółki Gazprom, kodów dostawcy (shipper codes) dla połączeń ukraińskiego systemu gazowego z systemami tych państw⁶⁷.

Spółka Gazprom podjęła działania, polegające na ograniczeniu dostaw gazu do państw członkowskich UE, w tym na Węgry do Słowacji i Polski, a także do Niemiec, Czech, Austrii i Włoch, tj. głównie do państw zaangażowanych w rewersowe przesyły gazu na Ukrainę. Wskutek tych działań, mających znamiona „kary”, na początku września 2014 r. o ok. 45% mniej rosyjskiego gazu dotarło do Polski, a w kolejnych dniach o ok. 50% ograniczone zostały dostawy surowca na Słowację⁶⁸. Działania te miały jednocześnie dać do zrozumienia tym państwom, że kontynuując dostawy rewersowe, muszą się liczyć z zakłóceniem ich własnych dostaw⁶⁹. W wyniku tych działań Węgry bezterminowo, a Polska czasowo wstrzymała, zaś Słowacja ograniczyła, przesył gazu na Ukrainę.

Swoje działania, obliczone na utrudnienie i zablokowanie dostaw rewersowych gazu na Ukrainę i utrzymanie jej zależności od dostaw z FR, spółka Gazprom uzasadniała koniecznością napełnienia magazynów⁷⁰. Jednak jednocześnie utrzymywała, że umowy na dostawy gazu, zawarte z odbiorcami z UE, nie przewidują reeksportu⁷¹. Dodatkowym instrumentem ograniczenia przez spółkę Gazprom europejskim kontrahentom dostaw gazu do minimalnych, przewidzianych kontraktami, poziomów, mającym skłonić Ukrainę do powrotu do większych zakupów rosyjskiego gazu, było uniemożliwienie jej napełnienia magazynów i w konsekwencji świadczenia usług tranzytowych w okresie zimowym.

Jednym z istotnych scenariuszy FR, zakładających niedopuszczenie do dywersyfikacji dostaw gazu na Ukrainę, jest udaremnienie planów budowy terminalu LNG w Odessie. Kiedy ukończone zostaną prace budowlane przy gazociągu NS II, możliwe stanie się bowiem całkowite zlikwidowanie tranzytu gazu przez Ukrainę.

67 Bez tych kodów niemożliwe jest identyfikowanie odbiorcy i ilości pobieranego gazu, a przez to przydzielenie przepustowości i w konsekwencji uruchomienie rewersu, za: W. Jakóbiak, *Gazprom nie rezygnuje z Ukrainy*, <https://wjakobik.com> (dostęp: 15.09.2020).

68 *Gazprom uderza w Słowację*, „CIRE” 16.09.2014, <https://www.cire.pl> (dostęp: 16.09.2014) oraz *Dostawy gazu spadły o połowę*, „NetTG” 01.10.2014, <https://nettg.pl> (dostęp: 23.01.2020).

69 *Rosja chce położyć kres gazowemu rewersowi*, „Forbes” 22.09.2014, <https://www.forbes.pl> (dostęp: 23.07.2020).

70 *Rosja grozi Zachodowi przerwaniem dostaw gazu*, „Gazeta Prawna” 25.09.2014, <https://serwisy.gazetaprawna.pl> (dostęp: 23.07.2020).

71 Symetrycznie odwrotne było stanowisko KE, która broniła prawa do rewersów jako fundamentu integracji rynków gazu w Europie. Według KE, zgodnie z unijnym Prawem energetycznym, każdy kraj ma prawo do swobodnego dysponowania rosyjskim gazem i udostępniania go innym państwom na rewersie; za: W. Jakóbiak, *Rozmowy gazowe KE-Ukraina-Rosja bez finału. Rośnie napięcie przed zimą*, „CIRE” 26.09.2014, <https://www.cire.pl> (dostęp: 23.07.2020).

Wówczas import gazu z zachodu może być dla Ukrainy niewystarczający. W przekonaniu FR wywołany tą sytuacją kryzys gospodarczy i polityczny na Ukrainie mógłby rozwiązać tylko prorosyjski prezydent i parlament, kupując gaz z FR za cenę koncesji politycznych i dalszego uzależnienia⁷².

Dla ukraińskich planów budowy terminalu LNG negatywne skutki mogą mieć rosyjskie operacje militarne w okolicach szlaku morskiego wiodącego do Odessy. Transport morski, zwłaszcza transport węglowodorów, jest bardzo wrażliwy na wszelkie zagrożenia. Jakikolwiek incydenty lub ryzyko ich powstania mogą doprowadzić do zwiększenia kosztów ubezpieczenia, a co za tym idzie, kosztów samego frachtu. Już samo operowanie rosyjskich jednostek w okolicach tego szlaku może zatem negatywnie wpływać na ukraińską gospodarkę. Co więcej, skutecznie może ono również odstraszyć potencjalnych inwestorów rozważających swój udział w projekcie tego terminala. Jest to na tyle istotny instrument oddziaływania pozostający w rękach FR, że sama Ukraina w perspektywie krótkoterminowej sceptycznie odnosi się do realizacji tego projektu, badając przy tym jednak jednocześnie możliwości wykorzystania infrastruktury gazowej państw regionu, m.in. Polski, Litwy i Chorwacji.

Dodatkową przeszkodą w realizacji projektu ukraińskiego terminala jest postawa Turcji, która swoje negatywne stanowisko odnośnie do tego projektu argumentuje potencjalnymi problemami w ruchu morskim przez Bosfor. Jednak należy zwrócić uwagę na to, że przez Bosfor biegnie dochodowy dla Turcji szlak handlowy rosyjską ropą naftową z Noworosyjska i Tuapse. Można sądzić, że, zbieżne do rosyjskiego, stanowisko Turcji wynika z jej zaangażowania w kilka projektów gazowych wspólnie z FR, np. Blue Stream, Turk Stream⁷³.

2.3.2. Ograniczanie produkcji paliw płynnych na Ukrainie

Utrwalaniu zależności Ukrainy od importu paliw płynnych, w tym rosyjskich, służy instrument mający swoje oparcie w strukturze własności rafinerii tego kraju. Rosyjskie koncerny naftowe są bowiem właścicielami lub współwłaścicielami co najmniej trzech z sześciu tych rafinerii (tab. 15). Dotyczy to w szczególności rafinerii w Odessie i Łysyczańsku, których właścicielami są odpowiednio Łukoil i Rosneft. Z kolei współwłaścicielem rafinerii w Chersoniu jest rosyjska spółka OJSC Alliance Group. Rafineria w Krzemieńczuku, tj. największa i najważniejsza, z punktu widzenia możliwości zwiększenia krajowej produkcji paliw płynnych, rafineria ukraińska, kontrolowana jest przez Grupę Prywat, ukraińskiego oligarchy I. Kołomojskiego.

72 M. Zaniewicz, *Polski gaz uchroni Ukrainę przed skutkami rosyjskiej agresji na Morzu Czarnym?*, „Energetyka24” 21.03.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 23.07.2020).

73 M. Zaniewicz, *Ukraiński ekspert: kryzys gazowy będzie trwał całą zimę 2020 roku*, „Energetyka24” 22.11.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 23.07.2020).

Tabela 15. Struktura własnościowa rafinerii ukraińskich

Lp.	Rafineria	Lokalizacja	Właściciele	Rok sprzedaży firmom ros.	Rok zamknięcia
1.	Ukratnafta	Krzemieńczuk	Grupa Prywat, Naftohaz, właściciele anonimowi	1991*	nd
2.	Linik	Łysyczańsk	Rosneft	1999–2000	2012
3.	Chersonneft-pererabotka	Cherson	OJSC Alliance Group, Kuzmunaigaz (Kazachstan)	1999–2000	2005
4.	NPK Hałyczyna	Drohobycz	Państwo ukraińskie, Grupa Prywat	nd	2005
5.	Łukoil	Odessa	Łukoil	1999–2000	2010
6.	Neftechimik Prykarpattja	Nadwirna	Państwo ukraińskie, Grupa Prywat	nd	2005

*Udziały rafinerii wykupili rosyjski koncern Tatneft i rząd Tatarstanu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Oil Refining Industry in Ukraine 2020*, „Research and Markets”, <https://www.researchandmarkets.com> (dostęp: 24.07.2020) oraz P. Kost, „Ocalenie bez uzdrowienia”. *Przyszłość ukraińskich rafinerii*, „Energetyka24” 30.03.2020, <https://energetyka24.com> (dostęp: 24.07.2020).

Decyzja o sprzedaży ukraińskich rafinerii rosyjskim spółkom naftowym była podyktowana rosnącymi problemami z ich zaopatrzeniem w ropę oraz przekonaniem, że doprowadzi ona do zapewnienia dostaw surowca. Jednak w 2005 r. rafinerie te, kontrolowane już przez te spółki, wstrzymały produkcję, doprowadzając do deficytu paliw⁷⁴. Jednocześnie rosyjskie spółki naftowe zaczęły pokrywać ten deficyt rosnącym eksportem, co osłabiło kondycję finansową miejscowych rafinerii⁷⁵. W konsekwencji spółki te prowadziły, w stosunku do tych rafinerii, ekstenywną politykę „dnia dzisiejszego”, niemal w ogóle nie dbając o ich modernizację i stosowanie w nich nowoczesnych technologii. Część ukraińskich ekspertów twierdzi wprost, że aktywność rosyjskich koncernów nosiła znamiona celowych działań zakładających stopniową eliminację konkurentów w interesach rosyjskich producentów, którzy regularnie nasilali eksport gotowych produktów naftowych na Ukrainę, uzależniając ją od nich.

W efekcie ukraińskie rafinerie są najbardziej przestarzałe w Europie⁷⁶, a z sześciu istniejących paliwa produkuje tylko rafineria w Krzemieńczuku, przerabiając

74 Bezpośrednią przyczyną tego kryzysu była decyzja władz ukraińskich o wprowadzeniu regulowanych cen na paliwa, a następnie zniesienie ceł na ich import.

75 W. Konończuk, *The never-ending collapse. The state of the Ukrainian oil sector*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 24.07.2020).

76 Cztery rafinerie (Odessa, Chersoń, Nadwirna i Drohobycz) zostały zbudowane jeszcze przed II wojną światową, zaś dwie pozostałe (Krzemieńczuk i Łysyczańsk) w latach 60–70. XX wieku. Są to przedsiębiorstwa niemodernizowane od wielu lat, przestarzałe technologicznie i niezdolne do produkcji wysokiej jakości paliw w ilości wymaganej przez rynek.

zaledwie od 2,0 do 2,5 mln ton ropy rocznie⁷⁷. Mimo to, tylko z nią można wiązać nadzieje ograniczenia zależności Ukrainy od importu paliw płynnych. Jednak ziszczenie tego scenariusza, w ocenie H. Riabcewa z Naukowo-Technicznego Centrum „Psycheja” w Kijowie, wymaga inwestycji ok. 1–1,2 mld USD w ciągu 3–5 lat, przy czym gotowość do zainwestowania takich środków musi mieć twarde podstawy komercyjne, czyli jasne perspektywy ich zwrócenia się⁷⁸. Biorąc pod uwagę ukraińsko-rosyjskie współzależności w sektorze paliw płynnych wydaje się, że FR posiada wystarczająco skuteczne instrumenty destrukcyjnego oddziaływania na tworzenie się tych podstaw.

Kluczowymi warunkami opłacalności inwestowania w rafinerię w Krzemieńczuku są realne perspektywy skutecznego konkurowania z importem paliw oraz przejrzysta struktura własnościowa. Wobec możliwości korzystania przez dostawców rosyjskich i białoruskich z tańszego surowca oraz ich przewagi technologicznej, perspektywy konkurowania nie są korzystne. Neutralizacja tego pierwszego czynnika wymagałaby zwiększenia produkcji krajowej ropy⁷⁹ lub zastąpienia jej importu z Azerbejdżanu i Kazachstanu, np. dostawami z FR⁸⁰. Z kolei realizacja inwestycji, mających na celu wyrównanie luki technologicznej, wymaga wyższych cen paliw płynnych na rynku ukraińskim⁸¹.

Teoretycznie wzrost cen paliw płynnych na rynku ukraińskim mógłby być rezultatem wprowadzenia przez władze ukraińskie ceł na ich import. Można sądzić, że taka decyzja spowodowałaby całkowite wstrzymanie sprzedaży na rynek ukraiński przez rosyjskich eksporterów oraz złożenie pozwów przed międzynarodowymi instancjami sądowymi. Decyzja taka byłaby bowiem złamaniem zobowiązań przyjętych przez Ukrainę przy uzyskaniu członkostwa w WTO. Byłaby ona także niezgodna z zapisami Umowy stowarzyszeniowej Ukraina–UE (zob. też podrozdział 3.4.1).

77 Oficjalne moce przerobowe tej rafinerii wynoszą 18,5 mln ton ropy rocznie. Jeszcze na początku lat 90. moce przerobowe sześciu rafinerii ukraińskich wynosiły ponad 50 mln ton ropy rocznie, za: O. Voytyuk, *Sektor naftowy Ukrainy: historia i przyszłość*, „Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal” 2015, t. 18, z. 12, s. 135.

78 P. Kost, „Ocalenie bez uzdrowienia”...

79 W 2019 r. ukraińskie firmy wydobyły zaledwie 2 mln ton surowca. Według H. Riabcewa teoretycznie można zwiększyć produkcję ropy naftowej na Ukrainie do 3–3,5 mln ton rocznie, ale to wymaga sporych inwestycji, dla podjęcia których nie ma racjonalnych przesłanek ekonomicznych.

80 Import ropy z Azerbejdżanu czy Kazachstanu zawsze będzie droższy o koszty transportu. Ponadto przesył surowca odbywa się przez terytorium FR, co daje możliwość wpływania na te koszty.

81 Z jednej strony stosunkowo niskie ceny paliw płynnych na rynku ukraińskim determinuje wyższy poziom technologiczny dostawców rosyjskich i białoruskich. Z drugiej strony, wobec dużego udziału dostawców rosyjskich na ukraińskim rynku paliw płynnych oraz celów doktryny Falina–Kwicińskiego, można się liczyć z ich działaniami, zmierzającymi do utrzymania tych cen.

Istotnym czynnikiem przeciwdziałającym wzrostowi cen paliw na rynku ukraińskim była wielkość szarej strefy, której udział w tym rynku sięgał 30%⁸². Tylko w 2013 r. straty budżetu Ukrainy z tytułu handlu nielegalnym paliwem wyniosły ok. 1 mld USD⁸³. Strefa ta została aktualnie praktycznie zlikwidowana na rynku oleju napędowego i znacznie ograniczona na rynku benzyny. Jednak nadal jej niekorzystne oddziaływanie na ceny paliw związane jest z brakiem dostatecznej kontroli nad wydobywaniem w kraju kondensatu gazowego, często wykorzystywanego do nielegalnej produkcji benzyn. Wielkość takiej produkcji dochodzi do 30 tys. ton miesięcznie, co odpowiada 20% ukraińskiego rynku benzyny⁸⁴.

Niepewność wokół inwestycji w rafinerię w Krzemieńczuku związana jest nie tylko z jej nieczytelną strukturą własnościową⁸⁵, ale także z pozwem sądowym rosyjskiej spółki Tatneft, tj. poprzedniego jej właściciela. Utrzymuje ona bowiem, że Grupa Prywat dokonała przejęcia rafinerii w sposób nielegalny. Ewentualna porażka strony ukraińskiej, która obciąży konto Grupy Prywat i spółki Naftohaz, nakazuje dużą ostrożność inwestorom (zwłaszcza zagranicznym) rozważającym możliwość zaangażowania się w modernizację rafinerii.

Ewentualne reformy ukraińskiego sektora paliw płynnych utrudnia jego oligarchizacja. W. Medwedczuk i I. Kołomojski, którzy istotnie wpływają na kształt i funkcjonowanie tego sektora są bowiem powiązani z FR. W interesie tego pierwszego, którego firmy są importerami rosyjskich produktów naftowych na rynek Ukrainy, leży bowiem, podobnie jak w interesie FR, utrzymanie korzystnych warunków importu tych produktów na ten rynek.

2.3.3. Próby przejęcia kontroli nad ukraińskim gazowym systemem przesyłowym

Utrzymaniu i pogłębieniu zależności Ukrainy od dostaw rosyjskiego gazu miały służyć próby przejęcia przez Rosjan kontroli nad ukraińskim systemem przesyłowym gazu (GTS). Doprowadzenie do tego przejęcia ugruntowałoby bowiem tę zależność, np. poprzez możliwość oferowania niższych cen surowca. Zapewniłoby także FR niezakłócony tranzyt gazu przez Ukrainę do swoich klientów w Europie i Turcji. Próby przejęcia GTS były głównie uzasadnianie koniecznością uregulowania ukraińskiego długu wobec FR. Uzyskanie kontroli nad GTS pojawiałoby się także jako jeden z warunków negocjacji na temat przywrócenia dostaw gazu,

82 Nielegalne paliwa są konkurencją w szczególności dla najtańszych legalnych paliw, w szczególności tych wyprodukowanych w rafinerii Krzemieńczuk.

83 W. Konończuk, *The never-ending collapse...*, s. 34.

84 M. Bajek, *Jak na Ukrainie walczy się z mafią paliwową*, „Gazeta Prawna” 12.02.2020, <https://www.gazetaprawna.pl> (dostęp: 28.07.2020).

85 36,7% akcji rafinerii w Krzemieńczuku należy do sześciu zarejestrowanych na Cyprze firm, najprawdopodobniej powiązanych z Grupą Prywat. Właściciele 20,25% akcji pozostają anonimowi, za: P. Kost, „Ocalenie bez uzdrowienia”...

tj. doprowadzenia do zakończenia kryzysów gazowych lub obniżenia cen gazu, o co wnioskowała Ukraina. Taki warunek pojawił się np. w negocjacjach, mających doprowadzić do zakończenia kryzysu gazowego z 2008 r. oraz w negocjacjach cenowych z 2011 r.

Najpoważniejsza próba przejęcia kontroli nad GTS przez FR wiąże się z koncepcją utworzenia przez spółki Naftohaz i Gazprom konsorcjum gazowego⁸⁶, którą urzeczywistniono w 2003 r.⁸⁷ Konsorcjum zawiesiło jednak swoje prace w wyniku Pomarańczowej Rewolucji, co udaremniło uzyskanie przez FR bezpośredniego wpływu na ukraińską infrastrukturę gazową. Nieudane powroty do tej koncepcji miały miejsce w 2008⁸⁸, 2010⁸⁹, 2013⁹⁰ oraz 2019 r.⁹¹ Ich fiasko było konsekwencją wprowadzenia przez Ukrainę przepisów, które uniemożliwiały poddanie kontroli konsorcjum istniejącej na jej terytorium sieci przesyłowej.

2.4. Ograniczanie roli Ukrainy jako państwa tranzytowego gazu

2.4.1. Znaczenie dochodów z tytułu tranzytu rosyjskiego gazu dla ukraińskiej gospodarki

Podstawą działań FR, zmierzających do ograniczenia roli Ukrainy jako państwa tranzytowego gazu, jest nie tylko uniezależnienie się od usług przesyłu surowca przez terytorium zachodniego sąsiada, lecz także przeświadczenie o dużej szkodliwości utraty lub nawet ograniczenia wpływów z tytułu ich świadczenia dla ukraińskiej gospodarki. Wykreślenie tych wpływów z budżetu Ukrainy miałoby

86 A. Szeptycki, *op. cit.*, s. 190.

87 Utworzone konsorcjum dysponowało kapitałem założycielskim w wysokości 1 mln USD. Ukraina zgodziła się na równość obu udziałowców, mimo że początkowo chciała mieć w spółce większość.

88 *Gazprom proponuje Ukrainie utworzenie konsorcjum*, „WNP” 20.08.2008, <https://www.wnp.pl> (dostęp: 28.07.2020).

89 W 2010 r. Ukraina postawiła dwa warunki utworzenia konsorcjum. Pierwszym z nich było udzielenie przez UE finansowego wsparcia modernizacji ukraińskich gazociągów, mającej na celu zwiększenie ich rocznej przepustowości do 200 mld m³ gazu, zaś drugim rezygnacja FR z budowy gazociągu South Stream, za: *Janukowycz zaprasza Unię i Rosję do konsorcjum gazowego*, „CIRE” 05.03.2010, <https://www.cire.pl> (dostęp: 06.03.2010).

90 Warunkiem rosyjskiej oferty była zgoda Ukrainy na utworzenie konsorcjum bez udziału strony unijnej, za: A. Sarna, *Prezydent Janukowycz zapowiada porozumienie gazowe z Rosją*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 28.07.2020).

91 B. Sawicki, *Gazprom wraca do pomysłu konsorcjum do zarządzania gazociągami na Ukrainie*, „BiznesAlert” 22.03.2019, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 28.07.2020).

katastrofalne skutki nie tylko dla stabilności finansowej, ale także politycznej kraju⁹². Wpływy te są bowiem niezbędne w trudnym okresie reform gospodarczych, obejmujących m.in. dostosowanie rynku energii do regulacji unijnych wynikających z podpisanej umowy stowarzyszeniowej, które są niepopularne w społeczeństwie, ale konieczne z perspektywy europejskich aspiracji Ukrainy. Ich brak może także stosunkowo szybko doprowadzić do gwałtownego ograniczenia wydatków socjalnych, a w konsekwencji do kryzysu politycznego na Ukrainie⁹³.

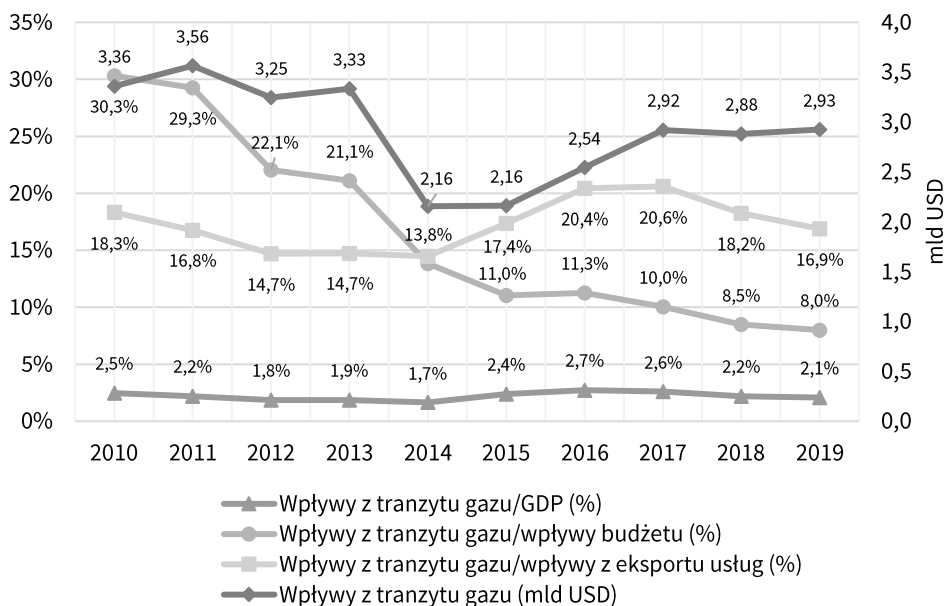
Wpływy z tytułu świadczenia usług tranzytu rosyjskiego gazu mają bardzo istotne znaczenie dla ukraińskiego budżetu. W okresie 2010–2019 wynosiły średnio 2,9 mld USD rocznie, przy czym w ostatnich trzech latach tego okresu ukształtowały się one na poziomie o 16% niższym niż w latach 2010–2014 (rys. 13). Znaczne ich załamanie w okresie 2014–2015 należy wiązać z reakcją FR na ukraińską Rewolucję Godności i przekierowaniem części dostaw surowca do gazociągu NS I. W 2019 r. opłaty z tytułu świadczenia usług tranzytu rosyjskiego gazu były źródłem ok. 8% dochodów ukraińskiego budżetu. Znacznie tych opłat zmniejsza się, co wynika nie tyle ze spadku ich wysokości, co ze znacznego wzrostu dochodów budżetowych⁹⁴. Jeszcze w okresie 2010–2013 opłaty z tranzytu rosyjskiego gazu zabezpieczały 20–30% dochodów budżetu Ukrainy.

Wpływy ze świadczenia usług tranzytu rosyjskiego gazu są także istotne dla GDP i bilansu płatniczego Ukrainy. W 2019 r. stanowiły one bowiem 2,1% ukraińskiego GDP, przy czym we wcześniejszych latach okresu 2010–2019 ich znaczenie wahało się od 1,7% w 2014 r. do 2,7% w 2016 r. Będąc istotną pozycją ukraińskiego eksportu, usługi te stały się elementem, który w decydującym stopniu ogranicza rozmiar deficytu bilansu płatniczego Ukrainy. W 2019 r. wpływy ze świadczenia tych usług były bowiem źródłem 16,9% dochodu z tytułu eksportu usług ogółem oraz 2,7% dochodu z tytułu eksportu ogółem. Z analizy danych opisujących okres 2010–2019 wynika, że udział tych usług był najwyższy w latach 2016–2017, w których przekroczył odpowiednio 20,4 i 3,2% (zob. też podrozdział 1.2.1–1.2.3).

92 M. Zaniewicz, *Rosja uderza w Ukrainę. Sabotaż negocjacji ws. tranzytu gazu*, „Energetyka24” 18.09.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 29.07.2020).

93 M. Marszałkowski, *Czy straszak kryzysu gazowego zadziała?* „BiznesAlert” 13.12.2019, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 29.07.2020).

94 W 2019 r. dochody budżetu Ukrainy wyniosły 36,6 mld USD wobec 11,1 mld USD w 2010 r.



Rysunek 13. Znaczenie wpływów z tranzytu rosyjskiego gazu dla gospodarki Ukrainy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBU, <https://bank.gov.ua>

(dostęp: 29.07.2020) i Ministry of Finance of Ukraine, <https://mof.gov.ua> (dostęp: 29.07.2020).

Ewentualne ograniczenie znaczenia lub całkowite wyeliminowanie Ukrainy, jako państwa tranzytowego gazu i w konsekwencji utrata wpływów z pośrednictwa w przesyłce rosyjskiego gazu do odbiorców w Europie i Turcji, mogłyby udaremnić, zainicjowaną już, fundamentalną przemianę ukraińskiego sektora energetycznego. Pokonanie przestarzałych struktur tkwiących w tym sektorze i głęboko zakorzenionej korupcji wymaga bowiem nie tylko jasnej i długofalowej strategii transformacji w kierunku zrównoważonej i efektywnej energetyki, ale także dużych nakładów inwestycyjnych i środków, potrzebnych na ich sfinansowanie⁹⁵. Ewentualne fiasko tej przemiany służyłoby umocnieniu rosyjskich wpływów w energetyce i gospodarce Ukrainy.

Tylko na dokończenie niezbędnych inwestycji w sektorze jądrowym Ukraina potrzebuje prawie 130 mld UAH, tj. ok. 5,5 mld USD. W sektorze tym zatrudnionych było w 2019 r. ok. 136 tys. osób, czyli 0,9% oficjalnie zatrudnionych osób na Ukrainie, a podatki odprowadzone przez przedsiębiorstwa tego sektora wyniosły 64 mld UAH, tj. ok. 2,7 mld USD, co dawało ok. 6% dochodów budżetu państwa. Ponadto przedsiębiorstwa te przeznaczyły na finansowanie działań w sferze społecznej 9 mld UAH, tj. ok. 0,4 mld USD⁹⁶.

⁹⁵ K. Nobiyeva, *Reformy energetyczne na Ukrainie – na drodze do ochrony klimatu i zrównoważonego rozwoju?*, Heinrich Böll Stiftung, Warszawa 2016, s. 2.

⁹⁶ *Impact of nuclear industry of the development of Ukraine. Analytical Report*, Ukrainian Nuclear Society 2020, <https://ukrns.org> (dostęp: 30.07.2020), s. 7.

Zgodnie z ocenami Ministerstwa Energetyki i Przemysłu Węglowego Ukrainy niezbędny pułap inwestycji w sieci przesyłowe i dystrybucyjne energii elektrycznej wynosi 14 mld UAH, tj. ok. 0,6 mld USD rocznie. Jednak biorąc pod uwagę kryterium synchronizacji ukraińskiego systemu elektroenergetycznego z europejskim systemem ENTSO-E⁹⁷, tylko w latach 2019–2021 wartość potrzebnych inwestycji wynosi 52 mld UAH, tj. ok. 2,2 mld USD⁹⁸. Na samo przygotowanie tej synchronizacji⁹⁹, według szacunków W. Kowalczyka, dyrektora spółki Ukrenerho, Ukraina potrzebuje około 11 mld UAH, tj. ok. 0,4 mld USD¹⁰⁰.

Znaczne nakłady inwestycyjne potrzebne są także na poprawę bezpieczeństwa gazowego i w zakresie zaopatrzenia w ropę naftową i paliwa. Realizacja koncepcji zakładającej zwiększenie własnego wydobycia i dywersyfikację dostaw gazu wymaga, zgodnie z szacunkami Państwowej Rady Inwestycyjnej Ukrainy, inwestycji rzędu 6 mld UAH, tj. ok. 0,3 mld USD¹⁰¹. Z kolei utworzenie strategicznej rezerwy ropy naftowej i paliw na poziomie prawie 2 mln ton, przy czym 695 tys. ton ma stanowić ropa naftowa, 805 tys. ton olej napędowy i 493 tys. ton benzyny, wymaga wydatków w wysokości 1,4 mld USD, w tym kupna surowca i paliw na poziomie 1,1 mld USD¹⁰². Doniosłość procesów w sektorze gazowym i naftowo-paliwowym dla finansów państwa podkreśla fakt, iż firmy wydobywające gaz i ropę na Ukrainie odprowadziły w 2017 r. 74,6 mld UAH, tj. 3,2 mld USD podatków, co stanowiło 10% dochodowej części budżetu państwa¹⁰³.

Jednym z kluczowych wyzwań dla sukcesu reform energetyki Ukrainy i szerzej dla stabilności finansów publicznych tego kraju jest niski poziom efektywności energetycznej¹⁰⁴. Jego znaczące podwyższenie byłoby istotnym czynnikiem kształtowania relacji energetycznych z FR. Jednak dokonanie zasadniczego postępu w zakresie efektywności energetycznej wymaga inwestycji rzędu ok. 40 mld euro. (zob. też podrozdział 1.3.2).

97 Synchronizacja z systemem ENTSO-E jest wyrazem dążeń Ukrainy zarówno do zmniejszenia zależności od FR w zakresie elektroenergetyki, jak i realizacji proeuropejskich ambicji.

98 P. Kost, *Od „rynku” do rynku. Sektor energii elektrycznej Ukrainy w dobie reform*, „Energetyka24” 29.05.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 30.07.2020).

99 Istotnym elementem tego przygotowania jest m.in. wprowadzenie europejskich systemów regulowania częstotliwości.

100 P. Kost, *„Uciec przed polityką”. Trudna droga ukraińskiej energetyki na Zachód*, „Energetyka24” 27.02.2019, <https://energetyka24.com> (dostęp: 30.07.2020).

101 M. Zaniewicz, *Ukraina będzie samowystarczalna gazowo? Nie bez pomocy z USA i Polski*, „Energetyka24” 26.02.2019, <https://energetyka24.com> (dostęp: 30.07.2020).

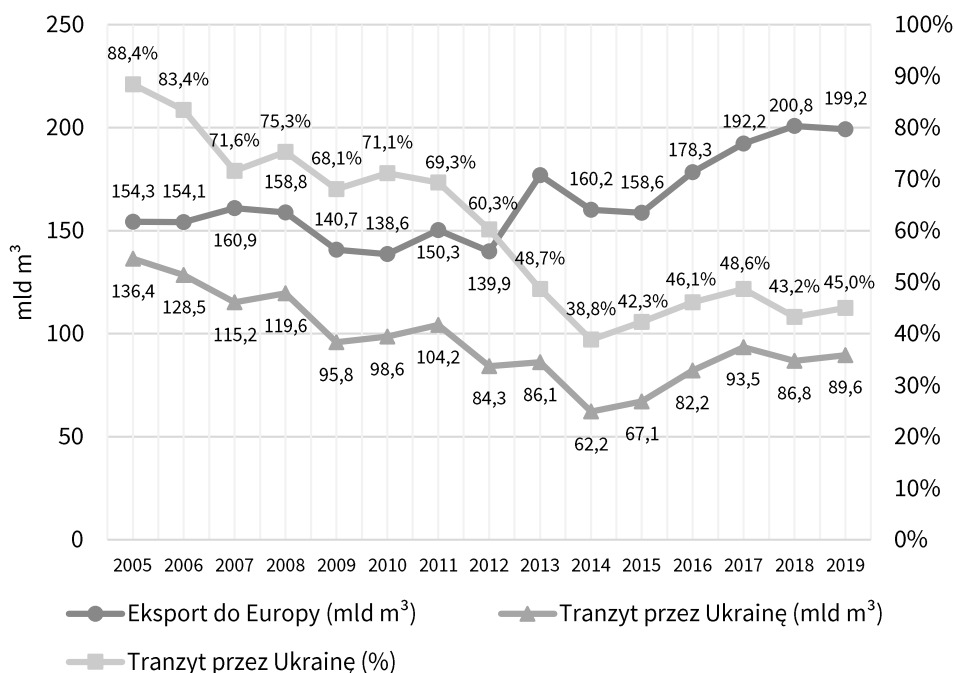
102 P. Kost, *Rząd w Kijowie bagatelizuje...*

103 P. Kost, *Reforma sektora gazu ziemnego Ukrainy. Możliwości dla Polski*, „Energetyka24” 2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 30.07.2020), s. 7.

104 P. Kost, *Ukraina robi energetyczne postępy – efektywność energetyczna nad Dnieprem*, „Energetyka24” 29.11.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 30.07.2020).

2.4.2. Znaczenie ukraińskiego GTS w przesyłach rosyjskiego gazu

Spółka Gazprom sprzedaje odbiorcom europejskim i Turcji coraz więcej gazu. W 2019 r. wolumen sprzedaży tego surowca wyniósł 199,2 mld m³, co oznacza, że nie różnił się zasadniczo od analogicznych wolumenów z lat 2017 i 2018 (rys. 14). Względna stabilizacja poziomu sprzedaży gazu, osiągnięta w okresie 2017–2019, była jednak efektem dynamicznego jej wzrostu. Jego główne fazy przypadły na lata 1995–2007 oraz 2012–2019. W okresie pierwszej z tych faz sprzedaż gazu wspomnianym odbiorcom wzrosła bowiem ze 117,4 mld m³ do 160,9 mld m³, zaś w drugim ze 139,9 mld m³ do 199,2 mld m³.



Rysunek 14. Znaczenie ukraińskiego GTS w przesyłach rosyjskiego gazu dla odbiorców europejskich i Turcji

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Gazprom Export, <http://www.gazprom-export.ru> (dostęp: 29.07.2020) oraz Naftogaz Group, <http://www.naftogaz.com> (dostęp: 29.07.2020).

Wraz ze wzrostem eksportu rosyjskiego gazu do Europy i Turcji, istotną rolę w jego przesyłach odgrywa ukraiński system GTS, a Ukraina była przez wiele lat najważniejszym krajem z perspektywy tranzytu tego surowca¹⁰⁵. W 2005 r., za jego pośrednictwem dostarczono odbiorcom europejskim i tureckim 136,4 mld m³ gazu, tj. 88,4% całego wolumenu. Od tego momentu znaczenie tranzytu przez

¹⁰⁵ H. Nyga-Łukaszewska, *Bezpieczeństwo energetyczne na międzynarodowym rynku gazu ziemnego*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2019, s. 82.

Ukrainę wykazuje wyraźny trend spadkowy. W latach 2007–2011 ustabilizowało się ono bowiem na poziomie ok. 70%, zaś w latach 2013–2019 poziom ten wyniósł średnio 45%¹⁰⁶.

Mimo spadku znaczenia, nadal stosunkowo wysoki udział ukraińskiego GTS w transporcie rosyjskiego gazu do Europy i Turcji powstrzymuje FR od działań mających na celu pełną gospodarczą i polityczną destabilizację Ukrainy, nie wykluczając przy tym eskalacji agresji militarnej. Wojna mogłaby bowiem przez dłuższy czas zakłócić dostawy gazu do Europy i Turcji, co zaszkodziłoby FR zarówno wizerunkowo, jak i finansowo¹⁰⁷. Póki gaz musi płynąć przez terytorium Ukrainy, póty FR musi zaniechać planów głębokiej destabilizacji państwa ukraińskiego. W tym kontekście niezwykle istotne stają się działania FR, zmierzające do pozbawienia Ukrainy roli państwa tranzytowego. Osiągnięcie tego celu stworzy bowiem FR możliwość bardziej agresywnego i asertywnego zachowania w dążeniu do uzyskania bardziej ugodowej postawy Ukrainy w relacjach z FR, np. w kwestiach jej integracji ze strukturami europejskimi czy proatlantyckiego kursu w polityce bezpieczeństwa.

Nie mniej istotnym motywem ograniczenia roli lub wyeliminowania ukraińskiego systemu GTS z udziału w transzycie rosyjskiego gazu do odbiorców w Europie i Turcji jest doprowadzenie do jego destrukcji. Ponieważ system ten został zbudowany z myślą o transzycie, jego trzon stanowią instalację biegnące równoleżnikowo ze wschodu na zachód. Posiadają one dużą przepustowość rzędu 140 mld m³ gazu rocznie, niewspółmierną do zastosowania jako system przesyłowy o znaczeniu wewnętrznym.

Ukraiński GTS charakteryzuje się silnym zintegrowaniem sieci przesyłowej (tranzytowej) i dystrybucyjnej. Z jednej strony zwiększa to elastyczność tranzytu przez Ukrainę, umożliwiając przekierowywanie przepływów na inne gazociągi. Z drugiej jednak strony oznacza, że pozbawienie funkcjonalności części gazociągów przesyłowych naruszy również system dystrybucji. W efekcie, dla podtrzymania dystrybucji, modernizacji wymagałby cały GTS¹⁰⁸.

System GTS posiada swoją graniczną przepustowość, wynoszącą ok. 40 mld m³ gazu rocznie, poniżej której jego użytkowanie jest nie tylko ekonomicznie nieopłacalne, ale może spowodować jego trwałą awarię¹⁰⁹. W przypadku braku w nim gazu tranzytowego, może dojść do sytuacji, w której niektóre regiony Ukrainy¹¹⁰

106 Spadek wykorzystania GTS w tym pierwszym okresie należy wiązać z Pomarańczową Rewolucją (11.2004–01.2005), zaś w tym z drugim z Rewolucją Godności (11.2013–02.2014) oraz otwarciem obu nitek gazociągu NS I (odpowiednio 11.2011 r. i 10.2012 r.).

107 P. Stępiński, *Nord Stream 2 grozi inwazją na Ukrainę?* „BiznesAlert” 12.04.2018, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 29.07.2020).

108 M. Zaniewicz, *Walka na śmierć i życie. Bez tranzytu rosyjskiego gazu Ukraina nie przetrwa?*, „Energetyka24” 06.06.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 31.07.2020).

109 M. Marszałkowski, *Czy straszak...*

110 Chodzi zwłaszcza o wschodnie regiony Ukrainy, które nie są bezpośrednio połączone z podziemnymi magazynami gazu, zlokalizowanymi generalnie w zachodniej części kraju.

zostaną trwale pozbawione dostępu do surowca. Naruszenie systemu dystrybucji może spowodować konieczność powrotu do zakupu gazu bezpośrednio z FR, co w warunkach dyktatu cenowego i braku realnej dywersyfikacji dostaw może doprowadzić do pogorszenia kondycji ukraińskiego przemysłu, wzrostu bezrobocia i wyższych cen, co niekorzystnie wpłynie na funkcjonowanie gospodarki.

Dla FR skutecznym instrumentem energetycznego oddziaływania jest także rozwiązanie zakładające funkcjonalność systemu GTS. Polega ono na zawarciu krótkoterminowej umowy o tranzyt takiego wolumenu gazu, który pozwoli na zachowanie tej funkcjonalności. Jednak wówczas każde zmniejszenie ciśnienia w punkcie wejścia do GTS na granicy rosyjsko-ukraińskiej będzie stanowiło żywotne zagrożenie dla ukraińskiej sieci gazowej i gospodarki. Stosunkowo wygodna i szybka możliwość regulowania tego ciśnienia przez FR oznacza, że posiada ona w pewnym sensie „kurek” do stabilności gospodarczej Ukrainy¹¹¹. Właśnie w takim kontekście należy postrzegać zapisy nowej umowy tranzytowej, zawartej przez oba państwa w grudniu 2019 r. W myśl jej zapisów w 2020 r. do Europy i Turcji ma zostać bowiem przesłanych przez Ukrainę tylko 65 mld m³ rosyjskiego gazu, zaś na lata 2021–2024 zaplanowano tranzyt w „granicznej” wysokości 40 mld m³ gazu rocznie (zob. też podrozdział 3.4.2).

2.4.3. Budowa alternatywnych tras przesyłu gazu

Gazprom zamierza wyeliminować tranzyt gazu przez Ukrainę w wyniku budowy sieci alternatywnych gazociągów, omijających ten kraj (gazociągi PWU). W listopadzie 2011 r. oraz październiku 2012 r. oddane zostały do użytku odpowiednio pierwsza i druga nitka gazociągu Nord Stream I (NS I) o łącznej zdolności przesyłowej 55 mld m³ gazu rocznie, przebiegające po dnie Morza Bałtyckiego i łączące FR z Niemcami (tab. 16). Pierwsza nitka gazociągu Turkish Stream (TS) o przepustowości 15,8 mld m³ gazu rocznie, biegnąca po dnie Morza Czarnego i łącząca FR z Turcją, została uruchomiona w styczniu 2020 r. Szacuje się, że druga nitka tego gazociągu o tej samej przepustowości, na potrzeby odbiorców europejskich, zostanie uruchomiona do 2025 r. Trwa także budowa gazociągu Nord Stream II (NS II), biegnącego równolegle do NS I. Mimo opóźnień, spowodowanych działaniami państw przeciwnych jego budowie¹¹², można sądzić, że dwie nitki NS II o łącznej zdolności przesyłowej 55 mld m³ gazu rocznie powstaną do 2022 r.¹¹³

111 M. Zaniewicz, *Putin i Erdogan instalują kurek do stabilności Ukrainy na Kremlu. Jakie będą skutki budowy Turk Stream?*, „Energetyka24” 20.11.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 31.07.2020).

112 Oprócz Ukrainy do głównych państw, sprzeciwiających się budowie gazociągu NS II należą: USA, Polska, Dania i państwa bałtyckie.

113 M. Giuli, *Nord Stream 2: Rule no more, but still divide*, European Policy Centre 25.06.2018, <https://www.epc.eu> (dostęp: 04.08.2020).

Tabela 16. Trasy przesyłowe rosyjskiego gazu do Europy

Trasa przesyłu	Wykorzystanie tras przesyłowych (mld m ³)			Prognoza wykorzystania tras przesyłowych (mld m ³)		
	2019			2020	2022	2025
	faktyczny przesył	%	maks. zdolność	maksymalne zdolności przesyłowe		
Do Finlandii	1,8	35,0	5,0	5,0	5,0	5,0
Przez Białoruś	41,2	95,0	43,4	43,4	43,4	43,4
Przez Ukrainę	89,6	64,0	140,0	0,0	0,0	0,0
Blue Stream	13,7	85,4	16,0	16,0	16,0	16,0
Nord Stream I	53,0	96,3	55,0	55,0	55,0	55,0
Nord Stream II	0,0	0,0	0,0	0,0	55,0	55,0
Turkish Stream	0,0	0,0	0,0	15,8	15,8	31,5
Razem	199,2	x	259,4	135,2	190,2	205,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie S. Pirani, *Russian gas transit through Ukraine after 2019: the options*, „Oxford Energy Insights” November 2018, no. 41, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 31.07.2020) oraz D. Naumenko, *Russian gas transit through after Nord Stream 2: scenario analysis*, Konrad Adenauer Stiftung, Ukrainian Centre for European Policy, Kyiv 2018.

W 2019 r. Gazprom przesłał do Europy 199,2 mld m³ gazu, korzystając głównie z ukraińskiego systemu GTS, przez który przesłano 89,6 mld m³ gazu (zob. też rys. 14). Resztę gazu, odbiorcy europejscy otrzymali za pośrednictwem gazociągów PWU, tj. 1,8 mld m³ surowca dostarczono do Finlandii, 41,2 mld m³ przesłano przez Białoruś, 13,7 mld m³ i 53,0 mld m³ za pośrednictwem odpowiednio gazociągów Blue Stream (BS)¹¹⁴ i NS I. O świadomym dążeniu do ograniczenia roli Ukrainy jako państwa tranzytowego świadczą preferencje w zakresie eksploatacji poszczególnych szlaków transportowych. W pierwszej kolejności gaz kierowano bowiem do gazociągów PWU, co przesądziło o wysokim stopniu ich wykorzystania. Gazociąg NS I wykorzystany był bowiem w 96,3%, biegnący przez Białoruś, gazociąg Jamał w 95,0%, zaś gazociąg BS w 85,4%¹¹⁵. W konsekwencji, przesłany ukraińskim systemem GTS gaz, pozwolił na wykorzystanie jego zdolności przesyłowych na poziomie 64%.

Dążenie FR do ograniczenia roli Ukrainy jako państwa tranzytowego, z wszelkimi wynikającymi stąd dla tego kraju konsekwencjami gospodarczymi i politycznymi, przesłania względy ekonomiczne. Można sądzić, że w realizacji tego dążenia koszty nie odgrywają bowiem pierwszoplanowej roli, odnosząc je zarówno do wysokości nakładów inwestycyjnych, jak i do kosztów eksploatacji

¹¹⁴ Blue Stream jest gazociągiem biegnącym po dnie Morza Czarnego, służącym do przesyłu gazu z FR do Turcji.

¹¹⁵ Dla ostatecznych wniosków niewielkie znaczenie ma przesył gazu do Finlandii, co wynika ze stosunkowo niskiej zdolności przesyłowej gazociągu prowadzącego do tego kraju.

budowanych gazociągów PWU. Budowa NS I pochłonęła bowiem 8,8 mld euro, zaś TS – 11,4 mld euro. Pierwotnie zakładana kwota nakładów inwestycyjnych na budowę NS II w wysokości 10,0 mld euro, zwiększyła się do 16,3–17,2 mld euro, a w niektórych szacunkach nawet do 22,2 mld euro¹¹⁶. Jednocześnie, jak wynika z analizy rosyjskiego eksperta rynku gazowego M. Korczemkina¹¹⁷, koszt przesyłu 27,5 mld m³ gazu z FR do Niemiec gazociągiem NS I wynosi 2 188 mln euro, podczas gdy drogą lądową przez Ukrainę – 1 052 mln euro¹¹⁸.

Dla budowy gazociągów PWU trudno znaleźć argumenty przemawiające za tym, że jest ona przedsięwzięciem biznesowym, w którym podmioty handlowe dążą do uzyskania najlepszego wyniku finansowego. Wpisuje się ona bowiem w dotychczasową politykę FR oznaczającą rozszerzanie wpływów gospodarczych i politycznych kosztem ekonomicznym¹¹⁹. Jednak poniesienie kosztów realizacji tego przedsięwzięcia związane jest z dążeniem do wyeliminowania Ukrainy z tranzytu gazu do Europy i Turcji i stanowi bardzo skuteczny, choć kosztowny dla FR, sposób na trwałą destabilizację tego kraju¹²⁰. Ominięcie Ukrainy i dostarczanie jej gazu za pośrednictwem NS I, NS II i TS pozwoliłoby bowiem zamienić kolejność dostaw. Ukraina, zamiast być państwem tranzytowym, stałaby się wówczas odbiorcą końcowym gazu, który najbardziej ucierpi w przypadku ograniczenia dostaw. W ten sposób FR zyskałaby możliwość wywierania nacisku na Ukrainę, bez uszczerbku dla realizacji dostaw gazu dla odbiorców europejskich¹²¹.

Konfrontacja istniejących i planowanych przepustowości gazociągów PWU ze scenariuszami eksportu rosyjskiego gazu do Europy (tab. 14) wskazuje na konieczność utrzymania jego tranzytu przez terytorium Ukrainy, chociaż prognozowane wolumeny przesyłanego surowca stają się coraz mniejsze, zagrażając ekonomicznej opłacalności i funkcjonowaniu systemu GTS. W każdym z podokresów okresu 2020–2025 przepustowości gazociągów PWU rosną bowiem szybciej niż te wolumeny, niezależnie od dynamiki ich wzrostu (rys. 15). Na przykład w podokresie 2022–2024, przepustowości gazociągów PWU, po przewidywanym uruchomieniu NS II, osiągną 190,2 mld m³ gazu rocznie, podczas gdy wolumen przesyłanego surowca od 208,2 mld m³ do 219,3 mld m³ w scenariuszu niskiego popytu na gaz LNG przez kraje azjatyckie (scenariusz LAD) oraz od 224,8 mld m³ do 241,9 mld m³

116 A. Kublik, *Gazprom ujawnił astronomiczne koszty lądowej części Nord Streamu 2*, „Gazeta Wyborcza” 16.01.2018, <https://wyborcza.pl> (dostęp: 04.08.2020).

117 Michaił Korczemkin jest założycielem i dyrektorem wykonawczym firmy konsultingowej East European Gas Analysis (EEGA) i jednym z czołowych ekspertów w zakresie analizy efektywności gazociągów biegnących z FR i byłego ZSRR.

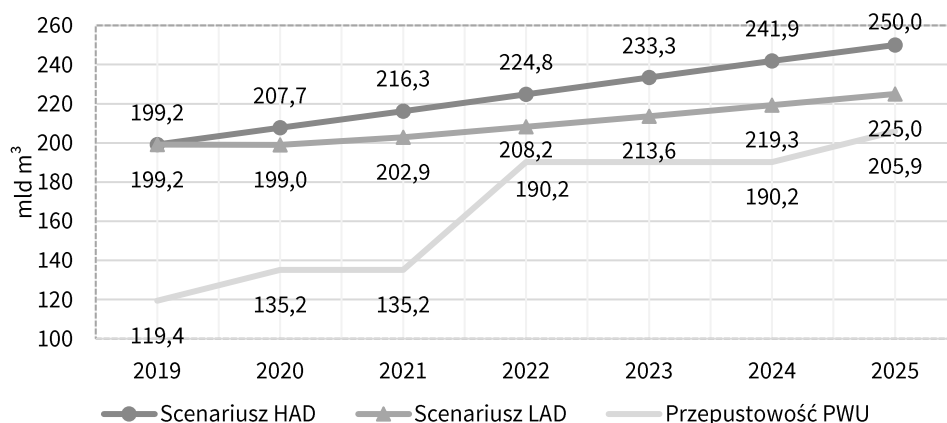
118 U. Motowidlak, T. Motowidlak, *Funkcjonowanie łańcuchów dostaw ropy naftowej i gazu ziemnego do Polski. Uwarunkowania infrastrukturalne i geopolityczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018, s. 96.

119 P. Zaleski, *Nord Stream II – polityczny projekt uderzający w jedność energetyczna Europy*, „CIRE” 06.10.2015, <https://www.cire.pl> (dostęp: 04.08.2020).

120 S. Kardaś, T. Iwański, *op. cit.*

121 M. Zaniewicz, *Winter is coming. Fiasko dzisiejszych negocjacji może przynieść kryzys gazowy*, „Energetyka24” 19.09.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 04.08.2020).

w scenariuszu wysokiego popytu na ten gaz zgłaszanego przez te kraje (scenariusz HAD)¹²².



Rysunek 15. Istniejące i planowane przepustowości gazociągów omijających Ukrainę vs. scenariusze eksportu rosyjskiego gazu do Europy

Źródło: opracowanie własne na podstawie S. Pirani, *Russian gas transit through Ukraine after 2019: the options*, „Oxford Energy Insights” November 2018, no. 41, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 31.07.2020) oraz M. Korczemkin, *EU gas supply after Nord Stream 2*, „EEGA”, <https://eegas.com> (dostęp: 04.08.2020).

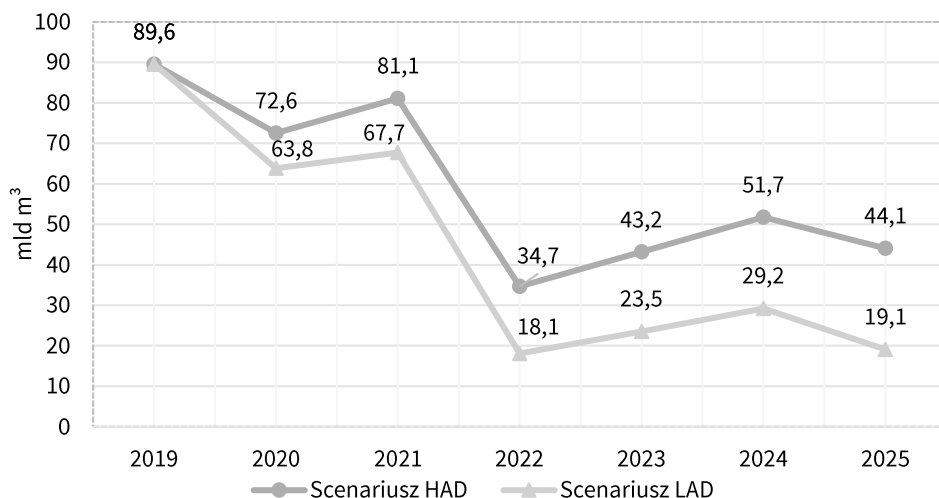
Rozbudowa gazociągów PWU pozwoli FR ograniczyć rolę Ukrainy jako państwa tranzytowego, pozbawiając ją znacznej części wpływów ze świadczenia usług przesyłu gazu, z negatywnymi tego konsekwencjami dla jej gospodarki¹²³. O ile jeszcze w okresie 2020–2021 zapotrzebowanie na przepustowość ukraińskiego systemu GTS może się wahać w przedziale 60–80 mld m³ gazu rocznie, to w okresie 2022–2025 zakres wahań tego zapotrzebowania może wynieść od 18,1 mld m³ do 51,7 mld m³ gazu rocznie¹²⁴ (rys. 16). Szacunki wskazują, że kulminacja zagrożeń dla efektywności i funkcjonowania tego systemu oraz gospodarki Ukrainy może nastąpić w okresie 2022–2025 w scenariuszu LAD. Górna granica wspomnianego zakresu zawęży się bowiem do 29,2 mld m³ gazu rocznie. Kulminacja ta może wystąpić już w 2021 r., o ile FR uda się oddać do użytku gazociąg NS II¹²⁵.

¹²² W scenariuszu LAD do Europy kierowane będą większe ilości gazu LNG, co spowoduje spadek popytu na rosyjski gaz. Scenariusz HAD zakłada, że część gazu LNG zostanie wycofane z Europy, prowadząc do wzrostu tego popytu, za: J. Henderson, J. Sharples, *Gazprom in Europe – two “Anni Mirabiles”, but can it continue?*, The Oxford Institute For Energy Studies, University of Oxford 2018, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 31.07.2020), s. 10.

¹²³ Szacuje się, że samo uruchomienie gazociągu NS II może kosztować Ukrainę nawet 3% GDP, za: M. Zaniewicz, *New gas pipeline geopolitics...*

¹²⁴ Górne granice tych przedziałów dotyczą scenariusza HAD.

¹²⁵ Wydaje się, że FR, zawierając z Ukrainą w grudniu 2019 r. nową umowę tranzytową, obejmującą przesył 40 mld m³ gazu rocznie w latach 2021–2024, zakładała uruchomienie tego gazociągu w 2021 r.



Rysunek 16. Zapotrzebowanie na przepustowość ukraińskiego GTS w różnych scenariuszach eksportu rosyjskiego gazu do Europy

Źródło: opracowanie własne na podstawie S. Pirani, *Russian gas transit through Ukraine after 2019: the options*, „Oxford Energy Insights” November 2018, no. 41, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 31.07.2020).

Istotnym instrumentem oddziaływania, wykorzystywanym przez FR dla legitymizacji działań, zmierzających do wyeliminowania Ukrainy jako kraju tranzytowego, jest jej przedstawianie na arenie międzynarodowej jako partnera niestabilnego i niewiarygodnego. Po wstrzymaniu zakupów rosyjskiego gazu przez Ukrainę w listopadzie 2015 r., deprecjacji jej reputacji jako kraju tranzytowego ma służyć powodowanie spadków ciśnienia „na wejściu” do systemu GTS¹²⁶, co zakłóca tranzyt gazu. Bilansowanie systemu „na wyjściu”, w celu zapewnienia transportu gazu do Europy, wymaga wówczas od ukraińskiego operatora korzystania z własnego gazu zgromadzonego w magazynach lub ograniczenia jego bieżącej konsumpcji¹²⁷ oraz sprawowania stałej kontroli przesyłu w czasie rzeczywistym. Dlatego też Rosjanie wielokrotnie oskarżali Ukrainę o bezprawny odbiór surowca przeznaczonego dla europejskich klientów, próbując dyskredytować ją jako kraj tranzytowy¹²⁸.

126 Wcześniej FR deprecjonowała tę reputację poprzez powodowanie kryzysów gazowych. Dwa z nich, tj. z 2006 r. i 2009 r., doprowadziły do wstrzymania tranzytu gazu przez Ukrainę.

127 W marcu 2018 r., podczas jednego z przypadków użycia tego instrumentu, utrzymanie niezakłóconego tranzytu gazu do odbiorców europejskich związane było z koniecznością ograniczenia przez Ukrainę konsumpcji surowca o ok. 14%; za: *Sytuacja z dostawami gazu na Ukrainie ustabilizowana. Gazprom rozpoczął wypowiadanie umów*, „BusinessInsider” 03.03.2018, <https://businessinsider.com.pl> (dostęp: 08.08.2020).

128 P. Stępiński, *Nord Stream 2 grozi inwazją...*

Doświadczenia ostatnich lat pokazują, że to nie Ukraina, a FR nie była gotowa w kilku przypadkach do zaspokojenia gwałtownie rosnących potrzeb odbiorców w Europie¹²⁹. W ciągu ostatnich 8 lat podobne okoliczności miały miejsce dwukrotnie, tj. w lutym 2012 r. i w marcu 2017 r. W obydwu przypadkach rosyjski system gazociągów nie sprostał tym potrzebom i tłoczył zbyt mało surowca. Niedobór był każdorazowo uzupełniany przez Ukrainę, w rezultacie czego gaz do odbiorców w Europie docierał bez zakłóceń¹³⁰.

2.5. Sprzyjanie destabilizacji funkcjonowania energetyki i gospodarki Ukrainy

2.5.1. Federacja Rosyjska wobec ukraińskich reform energetyki i gospodarki

Generalnym celem reformowania gospodarki jest doprowadzenie do przyspieszenia rozwoju gospodarczego państwa. W przypadku Ukrainy dla osiągnięcia tego celu szczególne znaczenie ma przebudowa energetyki, która jest jedną z najistotniejszych branż jej gospodarki. Zreformowanie tej branży i doprowadzenie do znacznej poprawy stanu gospodarki zapewni bowiem nie tylko wyższy poziom życia obywateli, ale w istotny sposób zmieni charakter relacji w sferze energetycznej, a przez to zależności gospodarczych i politycznych z FR. Bardziej efektywna energetyka i gospodarka mogą bowiem w dużym stopniu zawęzić instrumentarium oddziaływania FR na sektor energetyczny Ukrainy zgodnie z zasadami doktryny Falina-Kwicińskiego, kształtując tym samym te relacje w kierunku większej symetrii.

Plan działań rządu Ukrainy w zakresie polityki gospodarczej, przedstawiony w październiku 2019 r. w Strategii współpracy na rzecz rozwoju kraju 2019–2024 (zob. tab. 19), przewiduje w okresie do 2024 r. m.in. wzrost GDP o 40%, utworzenie miliona nowych miejsc pracy, przyciągnięcie bezpośrednich inwestycji zagranicznych w wysokości 50 mld USD oraz wprowadzenie wolnego obrotu gruntami rolnymi. Zakłada także ograniczenie deficytu budżetowego do 1,5%, ograniczenie zadłużenia publicznego do 40% oraz osiągnięcie oceny A w agencjach ratingowych.

129 Największe ryzyko gwałtownego wzrostu tych potrzeb występuje zazwyczaj z końcem zimy (luty, marzec), gdy przechowalnie nie są już wypełnione, co automatycznie zmniejsza ciśnienie i szybkość wytłaczania gazu. Jeżeli w tym okresie srogie mrozy nawiedzą jednocześnie FR, Ukrainę i państwa członkowskie UE, to istnieje zagrożenie, że potrzeby te mogą być zaspokojone z niewielkim opóźnieniem.

130 P. Kost, *Ukrainie grozi wojna gazowa z Rosją*. „Ryzyko największe od 2009 r.”, „Energetyka24” 17.10.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 04.08.2020).

W zakresie handlu zagranicznego celem jest dwukrotne zwiększenie eksportu oraz ograniczenie o 10% ceł na kluczowe pozycje towarowe wysyłane do dwudziestu najważniejszych partnerów handlowych Ukrainy¹³¹.

Dla osiągnięcia kluczowych celów planu gospodarczego rządu Ukrainy niezbędne jest przeprowadzenie reform w sektorze energetycznym. Główny ich kierunek zakłada bowiem usunięcie „pętli energetycznej” gospodarki, zaciskanej przede wszystkim przez niski poziom efektywności energetycznej, brak przejrzystych mechanizmów rynkowych oraz zależność energetyczną od FR¹³². Dlatego też przerwanie tej pętli jest jednym z kluczowych wyzwań dla sukcesu reform gospodarczych i szerzej stabilności finansów publicznych na Ukrainie. Sprostanie temu wyzwaniu wymaga zatem wyeliminowania marnotrawstwa energii, wprowadzenie konkurencji na rynki gazu i energii elektrycznej, całościowej energomodernizacji oraz likwidacji zależności energetycznej od FR (zob. też podrozdział 3.2.2).

Wobec zarysowanych okoliczności, w strategicznym interesie FR jest inicjowanie i utrwalanie procesów destabilizacji energetyki Ukrainy, a w konsekwencji jej gospodarki, życia społecznego i politycznego, co ma skutkować m.in. brakiem jednolitej proeuropejskiej strategii tego kraju. Dla FR korzystną sytuacją jest recesja gospodarcza i zwiększające się zadłużenie Ukrainy. Pogłębianie się jej problemów gospodarczych zwiększa bowiem zakres potencjalnych instrumentów nacisku, które FR może względem niej wykorzystać. Wszelka pomoc finansowa ma swój koszt polityczny, gdyż wiąże się z podejmowaniem określonych decyzji o znaczących konsekwencjach, które są zbieżne z interesami FR. FR nie będzie zależała na modernizacji i transformacji energetyki i gospodarki Ukrainy, ponieważ zwiększają one jej samodzielność w kształtowaniu relacji energetycznych¹³³.

Jednym z kluczowych instrumentów oddziaływania w tym kierunku jest wywieranie wpływu na oligarchów ukraińskich, którzy sprawują strategiczną kontrolę nad krajową energetyką. Skuteczność tego instrumentu zapewnia równoległe sprawowanie przez nich kontroli nad takimi zakresami aktywności gospodarczej na Ukrainie jak np.: przemysł metalurgiczny, działalność informacyjno-medialna i bankowość oraz dysponowanie olbrzymimi wpływami w środowisku politycznym¹³⁴. Nie bez znaczenia dla tej skuteczności są ich formalne i nieformalne powiązania gospodarcze i polityczne z FR. Dlatego też Rosjanie wykorzystują wewnętrzną rywalizację oligarchów ukraińskich i przy użyciu instrumentów energetycznych mogą wpływać na ich pozycje biznesowo-polityczne, wzajemne relacje i doprowadzać do konfliktów między nimi.

131 S. Matuszak, *Polityka gospodarcza ekipy Żełenskigo – ambitne zapowiedzi, niepokojące sygnały*, „Komentarze OSW” 2019, nr 311, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 06.08.2020).

132 P. Nikiforow, R. Harat, *Ekonomiczne reformy na Ukrainie jako czynnik bezpieczeństwa narodowego*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” 2015, nr 2 (5), s. 165.

133 M. Ruszel, *Dywersyfikacja kierunków dostaw gazu ziemnego na Ukrainę – cel polityczny czy instrument negocjacyjny*, [w:] *Bezpieczeństwo energetyczne. Rynki surowców i energii – teraźniejszość i przyszłość*, P. Kwiatkiewicz (red.), Poznań 2014, t. I, s. 84.

134 W. Stankiewicz, *Proces integracji Ukrainy z Unią Europejską*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2013, nr 2 (5), s. 42.

Biorąc pod uwagę „udział” w oligarchizacji ukraińskiej energetyki, można przyjąć, że FR, dążąc do destabilizacji jej funkcjonowania, wiąże swoje działania głównie z osobami R. Achmetova (ten oligarcha odgrywa znaczącą rolę w elektroenergetyce i podsektorze węglowym Ukrainy), D. Firtasza¹³⁵ (podsektory: gazowy, paliwowy), I. Kołomojskiego (podsektory: gazowy, naftowo-paliwowy, węglowy i elektroenergetyka), W. Medwedczuka (podsektor naftowo-paliwowy) i W. Pinczuka (podsektor naftowo-paliwowy) (zob. też podrozdział 1.4.1). Działanie kierowane w stronę oligarchów, przyjmujące formę nacisków lub zachęt, wyraźnie świadczą o próbach zdobycia przychylności ukraińskich oligarchów do realizacji szerszych celów gospodarczych i politycznych FR na Ukrainie¹³⁶. Dążąc do osiągnięcia celów gospodarczych, FR zmierza do zawarcia porozumień gospodarczych, w których aspekty energetyczne będą kluczowe. Chodzi przede wszystkim o możliwość podpisania umów gazowych (zarówno na przesył do państw członkowskich UE, jak i na dostawę na rynek ukraiński) oraz pogłębianie współpracy w podsektorze elektroenergetycznym (tj. w zakresie dostaw energii elektrycznej i węgla).

2.5.2. Główne kierunki wykorzystywania ukraińskich struktur oligarchicznych

Podejmowane przez FR aktywności, mające na celu opóźnianie i blokowanie reform, a przez to dezorganizację ukraińskiej energetyki, można ująć w ramach „strategii rozbratu”, zakładającej maksymalne poróżnienie kluczowych oligarchów, grup oligarchicznych i polityków na Ukrainie, przy czym jej realizacja zakłada traktowanie ich jako taktycznych partnerów, a nie trwałych sojuszników¹³⁷. Typowym elementem tej strategii są próby skłonienia oligarchów do lobbowania za pożądanymi decyzjami z szerokiego spektrum relacji ukraińsko-rosyjskich w zamian za otwarcie lub ułatwienie dostępu do rynku rosyjskiego. Za tymi próbami nierzadko stoi zapowiedź zamknięcia lub ograniczenia dostępu do tego rynku, co można potraktować jako formę szantażu¹³⁸.

Kluczowymi konfliktogennymi wątkami o podłożu gospodarczym, wykorzystywanymi przez FR do destabilizowania ukraińskiej energetyki, są przede wszystkim relacje między I. Kołomojskim i W. Medwedczukiem, R. Achmetowem i I. Kołomojskim, oraz między I. Kołomojskim i D. Firtaszem. FR może także zagrozić ich interesom w sektorze energetycznym, sięgając po „indywidualne instrumenty nacisku”. Wydaje się, że najlepsze efekty FR może osiągnąć, odnosząc je do R. Achmetowa i D. Firtasza (tab. 17).

135 Od 2014 r., tj. od momentu przebywania w areszcie domowym w Austrii i ze względu na możliwość ekstradycji do USA, jego pozycja oligarchiczna uległa znacznemu osłabieniu.

136 P. Kost, *Rosyjska „prawie blokada”...*

137 P. Kost, *„Wielka improwizacja”. Przetasowania oligarchiczne Zełenskiego*, „Energetyka24” 28.10.2019, <https://energetyka24.com> (dostęp: 07.08.2020).

138 Działania takie trafiają na podatny grunt, ponieważ każdy z tych oligarchów deklaruje, w mniejszym lub większym stopniu, gotowość poszerzenia kontaktów gospodarczych z FR.

Tabela 17. Kierunki wykorzystania struktur oligarchicznych w energetyce Ukrainy przez FR

Oligarchowie	Główny obszar konfliktogenny/ obszar oddziaływania FR	Główne kwestie konfliktogenne/ kierunki nacisku FR	Strategiczny cel FR, dotyczący Ukrainy
I. Kołomojski W. Medwedczuk	Podsektor paliwowy	• Udział w rynku paliw • Ceny paliw	• Destabilizacja rynku paliw
R. Achmetow I. Kołomojski	Elektro-energetyka	• Udział w rynku energii elektrycznej • Ceny energii elektrycznej	• Utrudnienie procesu reform rynku energii elektrycznej • Zakłócenie integracji ze strukturami europejskimi
D. Firtasz I. Kołomojski	Podsektor gazowy	• Udział w rynku gazu	• Wpływ na funkcjonowanie podsektora gazowego
R. Achmetow	Elektro-energetyka	• Zasady korzystania z aktywów energetycznych na terenie ORDLO	• Wpływ na funkcjonowanie elektroenergetyki
D. Firtasz	Podsektor gazowy	• Wzajemne relacje gazowe	• Wpływ na funkcjonowanie podsektora gazowego
Oligarchowie	Energetyka	• Inwestycje zagraniczne • Prywatyzacja	• Wstrzymanie prywatyzacji w sektorze energetycznym

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu literatury.

Głównym obszarem konfliktogennym między I. Kołomojskim i W. M. Medwedczukiem jest podsektor paliwowy ukraińskiego sektora energetycznego. Za ziarno posiane na ten obszar przez FR można uznać rozporządzenie z kwietnia 2019 r., uzależniające eksport m.in. paliw i węgla na Ukrainę od uzyskania specjalnego pozwolenia wydawanego przez Ministerstwo Rozwoju Gospodarczego FR. Ten sygnał o możliwości zablokowania eksportu rosyjskich paliw na rynek ukraiński jest korzystny z punktu widzenia interesów gospodarczych I. Kołomojskiego. Oznacza on bowiem możliwość znacznego wzrostu cen paliw na tym rynku, a tym samym wyższe dochody dla tego oligarchy, kontrolującego jedyną czynną rafinerię na Ukrainie. Sygnał ten zagraża jednocześnie interesom gospodarczym W. Medwedczuka, którego głównym źródłem profitów jest import rosyjskich paliw na rynek ukraiński¹³⁹. Ewentualne skorzystanie z tego instrumentu przez FR będzie zatem oznaczało zmianę podziału ukraińskiego rynku paliw na niekorzyść W. Medwedczuka. Oprócz zwiększenia napięcia między tymi dwoma oligarchami

¹³⁹ Na rynku tym W. Medwedczuk ma silne wsparcie spółki Rosneft, tj. głównego eksportera rosyjskich paliw na Ukrainę, i osobiście I. Sieczyna, jej prezesa i zarazem bliskiego współpracownika W. Putina.

i podważenia trwałości oligarchicznego układu sił na Ukrainie, wyższe ceny paliw mogą także doprowadzić do wzrostu niezadowolenia społecznego w tym kraju¹⁴⁰.

W interesie FR jest sprzyjanie sytuacjom konfliktogennym między R. Achmetowem i I. Kołomojskim. Otwarta konfrontacja między tymi oligarchami mogłaby bowiem nie tylko niekorzystnie wpłynąć na gospodarkę Ukrainy, ale także zagrozić jej stabilności, a jednym z kluczowych pól rywalizacji byłaby elektroenergetyka¹⁴¹. W interesie R. Achmetowa jest zapewnienie zbytu energii elektrycznej, wytwarzanej w elektrowniach ciepłych i instalacjach OZE, należących do będącego jego własnością koncernu DTEK. Realizacji tego interesu nie sprzyja aktywność I. Kołomojskiego, który, za pośrednictwem spółki United Energy, importuje, konkurencyjną cenowo, energię elektryczną z FR i Białorusi.

Sprzyjając importowi energii elektrycznej z FR i Białorusi, I. Kołomojski otwiera tym krajom furtkę dla jej dostaw na rynek ukraiński po cenach dumpingowych¹⁴². Według A. Kuczerenki¹⁴³, Rosjanie i Białorusini oferują bowiem swoim odbiorcom indywidualnym energię elektryczną po cenach odpowiednio o ok. 40 i 80% niższych. Możliwość realizowania dostaw taniej energii elektrycznej stanowi dla FR wygodny instrument oddziaływania, ukierunkowany na niszczenie ukraińskiego sektora energetycznego i związanej z nim branży węglowej¹⁴⁴. Dostawy te stanowią istotny problem dla funkcjonowania rynku energii elektrycznej Ukrainy, który (działając od niedawna według nowego modelu) nie jest przystosowany do konkurencji zakładającej dużą elastyczność sieci przesyłowej. Utrudniają one także funkcjonowanie i zmniejszają w konsekwencji efektywność ukraińskich elektrowni jądrowych, które muszą być wykorzystywane do zapewnienia tej elastyczności.

Jednym z dominujących motywów sprzedaży energii elektrycznej na Ukrainę przez wytwórców rosyjskich po dumpingowych cenach jest uzależnienie odbiorców ukraińskich, głównie oligarchów, tj. właścicieli zakładów przemysłowych. Zawierane transakcje nie są jednak całkowicie przejrzyste i wiążą się z budową

140 Wzrost cen paliw byłby także sygnałem o braku skuteczności prezydenta Zełenskiego, który obiecywał rozwiązanie wielu spraw w relacjach z FR, za: P. Kost, *Rosyjska „prawie blokada”...*

141 W. Konończuk, *Oligarchs after the Maidan: the old system in a 'new' Ukraine*, „OSW Commentary” 2015, number 162, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 27.08.2020).

142 We wrześniu 2019 r. Rada Najwyższa Ukrainy przegłosowała ustawę „O poprawkach do niektórych ustaw regulujących wykorzystywanie energii jądrowej”, na mocy której od 01.10.2019 r. umożliwiono import energii elektrycznej z FR i Białorusi. W grudniu 2019 r. z możliwości importu tej energii wyłączono segment umów bilateralnych (segment ten stanowił ok. 63% ukraińskiego rynku energii elektrycznej w 2019 r.) i segment umów dobowych (ok. 1% rynku w 2019 r.), pozostawiając ją jednak w odniesieniu do segmentu umów typu „dobę naprzód” (34% rynku w 2019 r.). Zmiany nie objęły importu energii elektrycznej z Białorusi, co pozostawiło spore pole manewru także dla wytwórców rosyjskich.

143 A. Kuczerenko pełnił funkcję wiceprzewodniczącego parlamentarnego Komitetu Energetyki Ukrainy.

144 M. Kozak, *Ukraińska gospodarka bierze kurs na Wschód?*, „Forsal” 09.01.2020, <https://forsal.pl> (dostęp: 27.08.2020).

współzależności mających swe konsekwencje w możliwości wywierania wpływu na podejmowane przez Ukrainę decyzje dotyczące energetyki, gospodarki, a także polityki¹⁴⁵.

Istotnym sukcesem I. Kołomojskiego w zakresie kształtowania zasad importu energii elektrycznej na Ukrainę, pozostającym wbrew interesom R. Achmetowa, było opublikowanie przez NEURC projektu rozporządzenia, zgodnie z którym importerzy będą zwolnieni z opłat za przesył importowanej energii elektrycznej. W tych kategoriach należy postrzegać wysiłki I. Kołomojskiego, zmierzające do pogorszenia warunków rozwojowych dla OZE, co niekorzystnie odbije się na kondycji finansowej DTEK-OZE R. Achmetowa, dysponującego ponad 40% „zielonych” mocy produkcyjnych na Ukrainie¹⁴⁶.

Odmienne jest postrzeganie przez obu oligarchów procesu synchronizacji ukraińskiego systemu elektroenergetycznego z europejskim systemem ENTSO-E. R. Achmetow jest przychylny temu procesowi, licząc na zwiększenie możliwości eksportu energii elektrycznej do państw członkowskich UE¹⁴⁷. Można sądzić, że co najmniej obojętny synchronizacji tych systemów jest I. Kołomojski, chociaż za jego negatywnym nastawieniem może przemawiać perspektywa wzrostu znaczenia konkurenta na ukraińskim rynku energii elektrycznej, przy jednoczesnym osłabieniu własnej pozycji¹⁴⁸. Stanowisko I. Kołomojskiego, niezależnie od ostatecznego zabarwienia, jest bliższe celowi FR, obejmującemu zakłócenie procesu integracji Ukrainy ze strukturami europejskimi.

Wydaje się, że FR dysponuje szerokim instrumentarium indywidualnego oddziaływania w stosunku do R. Achmetowa. Wynika to z faktu, że na terenie ORDLO pozostała część jego rzeczowych aktywów energetycznych oraz zasoby węgla antracytowego wraz z infrastrukturą wydobywczą¹⁴⁹. Sprawowanie kontroli nad tymi aktywami i zasobami przez FR sprawia, że może ona wpływać, poprzez udostępnianie możliwości korzystania z nich na określonych zasadach

145 P. Kost, *Ukraina wznawia import energii z Rosji. W tle rozgrywka oligarchów*, „Energetyka24” 05.02.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 27.08.2020).

146 P. Kost, „Wielka improwizacja”. Przetrasowania oligarchiczne...

147 Eksportowana do UE energia jest wytwarzana głównie w elektrowniach Ukrainy Zachodniej, należących do DTEK Zachidenerho, tj. Dobrotwirskiej i Bursztyńskiej, za: P. Kost, „*Król ukraińskiej energetyki*”...

148 Ponadto import taniej energii elektrycznej z FR może mieć pozytywne, chociaż krótkotrwałe skutki dla zakładów przemysłowych należących do ukraińskich oligarchów, w tym głównie I. Kołomojskiego, za: P. Kost, *Dokąd zmierza energetyka Ukrainy*...

149 W wyniku utraty kontroli nad częścią terytorium, Ukraina została pozbawiona pokładów wysokokalorycznego węgla grup antracytowych, które były niezbędne dla 7 z 14 elektrowni ciepłych oraz 5 elektrociepłowni, przy czym ponad połowa z tych obiektów należała do DTEK. Brak kontroli nad kopalniami antracytu na terenie ORDLO kreował poważne zagrożenie dla stabilnej pracy systemu elektroenergetycznego Ukrainy. Przed wojną w Donbasie wykorzystanie grup antracytowych węgla stanowiło podstawę wytwarzania ok. 15–18% energii elektrycznej produkowanej na Ukrainie, za: P. Kost, *Bez kropki nad „j”*...

i określonym stopniu, na wytwarzanie przez elektrownie ciepłone i elektrociepłownie DTEK energii elektrycznej, której sprzedaż na rynku ukraińskim jest jednym z zasadniczych źródeł zysków R. Achmetowa.

Ewentualne ograniczenie sprzedaży energii elektrycznej byłoby bardzo dotkliwe dla R. Achmetowa, ponieważ korzysta on na rynku ukraińskim z przywilejów cenowych, które świadczą o ułomności tego rynku. Jednym z nich jest formuła „Rotterdam+”, dotycząca zasad ustalania cen energii elektrycznej, wytworzonej przez elektrownie ciepłone i elektrociepłownie¹⁵⁰. Istotne przy tym jest, że stosowanie jej przynosi tym większe zyski, im w większym stopniu te jednostki wytwórcze korzystają z węgla z ORDLO, zamiast z węgla kupionego w zachodnioeuropejskich portach według cen ARA. Według ocen niezależnych ekspertów, w ciągu pierwszego roku funkcjonowania formuły „Rotterdam+”, konwencjonalne spółki wytwórcze energii elektrycznej R. Achmetowa uzyskały dochód w wysokości ok. 10 mld UAH, tj. ok. 0,4 mld USD¹⁵¹. Dochód ten był możliwy de facto w wyniku ich subsydiowania krzyżowego przez spółkę Enerhoatom, tj. państwowe przedsiębiorstwo zarządzające elektrowniami jądrowymi (zob. też podrozdział 1.4.2).

Zgodnie z nowymi zasadami funkcjonowania rynku energii elektrycznej, obowiązującymi od lipca 2019 r., rynek ten nie objął gospodarstw domowych, które są odpowiedzialne za ok. 30% zapotrzebowania¹⁵² (zob. też tab. 6). Nadal korzystają one zatem z cen regulowanych energii elektrycznej, ustalanych w ramach PSO, będących na poziomie ok. 30% niższym od poziomu cen dla pozostałych odbiorców¹⁵³. Do zapewnienia tych cen zostały wyznaczone elektrownie jądrowe, co oznacza podtrzymanie, funkcjonującego wcześniej, dotowania elektrowni ciepłych i elektrociepłowni R. Achmetowa.

Kluczowym oligarchą, którego instrumentalne potraktowanie przez FR może pozwolić na wywieranie wpływu na ukraiński sektor gazowy, jest D. Firtasz. Mimo osłabionej pozycji (przebywa w areszcie domowym w Austrii i jest zagrożony ekstradycją do USA) pozostaje on bowiem właścicielem sieci obłazów, odpowiedzialnych za dystrybucję gazu na Ukrainie oraz „rzecznikiem” FR w jej relacjach gazowych z tym krajem oraz Europą. Realnymi powodami uwikłania się tego oligarchy w ewentualny konflikt są próby wykorzystania tej jego słabości przez

150 Formuła „Rotterdam+” została wprowadzona na początku 2016 r. Zakładała ona ustalenie regulowanej ceny energii elektrycznej na podstawie kosztów węgla ARA, powiększonych o koszty transportu na Ukrainę. Jednak w rzeczywistości ok. 72% ukraińskiej energii elektrycznej wytwarzano w oparciu o znacznie tańszy węgiel krajowy, za: V. Vorotin, *Rotterdam Plus: Where has the investigation gone?*, „New Eastern Europe” 09.04.2018, <https://neweasterneurope.eu> (dostęp: 03.10.2018).

151 P. Kost, *„Król ukraińskiej energetyki”...*

152 P. Kost, *Ostrożne postępy, niejasne perspektywy. Reforma rynku energii elektrycznej Ukrainy*, „Energetyka24” 03.07.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 10.08.2020).

153 W dniu wprowadzenia nowych zasad rynku energii elektrycznej, cena dla gospodarstw domowych wynosiła 0,57 UAH/kWh, zaś cena z rynku konkurencyjnego, tj. dla pozostałych odbiorców, 1,59 UAH/kWh, za P. Kost, *Ostrożne postępy...*

innych oligarchów, celujących w zwiększenie swoich udziałów w ukraińskim rynku gazu. Można sądzić, że najbliższemu wejściu w konflikt z D. Firtaszem jest I. Kołomojski. Angażuje się on bowiem mocno w budowę łańcucha dostaw gazu na Ukrainę z Turkmenistanu przez FR. Podejmuje także działania zmierzające do przejścia części regionalnych sieci dystrybucji gazu. Dla FR zamiary I. Kołomojskiego mogą zostać wykorzystane do oddziaływania na ukraiński podsektor gazowy, rozluźnienia spójności wewnątrz elit ukraińskich, a w konsekwencji osłabienia Ukrainy od wewnątrz¹⁵⁴.

Federacji Rosyjskiej w jej dążeniu do oddziaływania na podsektor gazowy Ukrainy pozostaje do zagospodarowania stosunkowo szerokie spektrum wspólnych interesów z D. Firtaszem. Spektrum to obejmuje przede wszystkim dyskredytację reform gazowych na Ukrainie, utrzymanie jak najniższego stopnia transparentności handlu gazem oraz zadłużenia spółki RGK wobec państwowego Naftohazu za zużyty gaz¹⁵⁵. O nieskuteczności tych reform mogą np. świadczyć przerwy w dostawach gazu, spowodowane niską wydajnością niedoinwestowanych sieci dystrybucyjnych, co usprawiedliwia brak nakładów D. Firtasza na jej modernizację. Bezprecedensowym wyrazem realizacji tego drugiego z interesów było utworzenie RUE, tj. spółki pośredniczącej w handlu gazem między spółkami Gazprom i Naftohaz, której znaczącym udziałowcem został D. Firtasz, a celem było lobbowanie interesów rosyjskich na Ukrainie.

Sprzyjanie gospodarczo-politycznemu systemowi oligarchicznemu na Ukrainie jest korzystne dla FR także z punktu widzenia ryzyka, jakie stwarza on dla napływu inwestycji zagranicznych oraz prywatyzacji w sektorze energetycznym. Inwestorzy zagraniczni zachowują bowiem dużą ostrożność w związku z nieprzejrzystością i korupcjogennością tego systemu¹⁵⁶, a także, będącą poniekąd ich następstwem, słabością sądownictwa i instytucji państwowych Ukrainy¹⁵⁷. Ważnym czynnikiem hamującym ich zainteresowanie szerszym zaangażowaniem się w ukraińską energikę jest konieczność współpracy z ukraińskimi (ale także rosyjskimi) oligarchami, obecnymi w strukturze własnościowej wielu jej aktywów, którzy deformują zasady wolnej konkurencji¹⁵⁸ (zob. też podrozdział 1.4.1 i 3.3.4).

154 P. Kost, *Jak Ihor Kołomojski trzyma Ukrainę w szachu*, „Energetyka24” 19.08.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 11.08.2020).

155 Np. w październiku 2019 r. zadłużenie to wynosiło 11,4 mld UAH, tj. ok. 0,5 mld USD. Największe długi posiadały obłhazy w obwodach (kolejno) charkowskim, kijowskim (bez stolicy), dnipropietrowskim i lwowskim; za: P. Kost, *Ukrainie grozi wojna gazowa z Rosją...*

156 P. Kost, *Monopoly: Ukraina. Jakie aktywa energetyczne Kijowa mogą trafić w polskie ręce?*, *Energetyka24*” 05.11.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 11.08.2020).

157 P. Purski, P. Musiałek, *Duża prywatyzacja na Ukrainie – szansa na ekspansję gospodarczą polskich firm*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, Wojnowice 2018, <http://www.kew.org.pl> (dostęp: 11.08.2020), s. 16.

158 W 2018 r., z powodu niskiego zainteresowania, fiaskiem zakończyły się próby prywatyzacji ukraińskich przedsiębiorstw energetycznych. Z kolei konkursy na sprzedaż akcji 5 obłtenerho, elektrociepłowni, kopalni Krasnołymańskiej i Turboatomu w ogóle się nie odbyły. Nieudana była próba sprzedaży akcji Centrenerho, za: P. Kost, *Odcinanie się od Wielkiego Brata*

2.5.3. Działania na rzecz osłabienia bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy

Szczególnie dotkliwe dla energetyki i gospodarki Ukrainy może okazać się pozbawienie jej przez FR, w wyniku wojny w Donbasie, szeregu istotnych dla bieżącego i potencjalnego bezpieczeństwa energetycznego aktywów wytwórczych oraz zasobów surowców. Bezpieczeństwo to może także znacznie ucierpieć poprzez blokadę części portów czarnomorskich Ukrainy.

Przed okupacją Krymu spółka Naftohaz posiadała, poprzez spółkę zależną Czornomornaftohaz, łącznie 17 koncesji na wydobywanie gazu. Dysponowała także 13 własnymi platformami wiertniczymi na Morzu Czarnym i na Morzu Azowskim, miała też 5 koncesji poszukiwawczo-wydobywczych na terytorialnych wodach krymskich¹⁵⁹. Z posiadanych przez tę spółkę złóż Ukraina pozyskiwała do 1 mld m³ gazu rocznie, z możliwością zwiększenia wydobycia nawet do 9 mld m³ surowca rocznie do 2030 r.¹⁶⁰ W tym kontekście nie można wykluczyć, że przekreślenie perspektyw rozwoju ukraińskiego podsektora gazowego było jedną z istotnych przyczyn rosyjskiej agresji¹⁶¹.

Federacja Rosyjska, przy wykorzystaniu majątku przejętej spółki Czornomornaftohaz, przystąpiła do eksploatacji zasobów gazu, zlokalizowanych w wyłącznej (morskiej) strefie ekonomicznej Ukrainy, skoncentrowanych wokół czterech złóż, tj. Sztormowych, Archangielskich, Holiczyńskich i Odeskich. Ukraina szacuje, że od czasu aneksji Rosjanie wydobyli już z tych złóż ponad 8 mld m³ gazu¹⁶², osłabiając przez to jej bezpieczeństwo energetyczne¹⁶³.

Skutecznym instrumentem destabilizacji energetyki i gospodarki Ukrainy może okazać się zablokowanie przez FR żeglugi na Morzu Czarnym i uniemożliwienie tym samym dostępu do ukraińskich portów¹⁶⁴, zlokalizowanych na jego wybrzeżu. Do portów tych dociera węgiel grup antracytowych, alternatywny do dostaw z FR, który jest szczególnie istotny dla Elektrowni Słowiańskiej Donbasenerho. Blokada

– podsumowanie 2018 roku w ukraińskiej energetyce, „Energetyka24” 11.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 11.08.2020).

159 M. Bugriy, *The Cost to Ukraine of Crimea's Annexation*, „Eurasia Daily Monitor” 14.04.2014, <https://jamestown.org> (dostęp: 13.08.2020).

160 P. Kost, *Rosja przygotowuje całkowitą blokadę morską Ukrainy? Posłuż do tego platformy wiertnicze*, „Energetyka24” 13.12.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 11.08.2020).

161 M. Zaniewicz, *USA uczynią z Ukrainy Teksas Europy?*, „Energetyka24” 14.11.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 11.08.2020).

162 P. Kost, *Rosja przygotowuje...*

163 M. Zaniewicz, *Polski gaz uchroni Ukrainę...*

164 W szczególności chodzi o porty w Odessie, Czarnomorsku, Jużnym, Mikołajowie, Mariupolu i Berdiansku. Z ich wykorzystaniem odbywa się eksport produktów przemysłu metalurgicznego i rolnictwa, czyli najbardziej istotnych branż gospodarki ukraińskiej. W analizie pominięto porty w Eupatorii, Sewastopolu, Jalcie, Teodozji i Kerczu, które od 2014 r. pozostają poza kontrolą Ukrainy.

portów spowoduje bowiem, że nie zostanie pokryte 2/3 zapotrzebowania tej elektrowni na surowiec. Brak możliwości skorzystania z portów czarnomorskich pozbawi także Ukrainę alternatywnego rozwiązania w przypadku ewentualnego przerwania dostaw oleju napędowego i LPG, zwłaszcza jeśli ustaną one jednocześnie z kierunku rosyjskiego i białoruskiego. W modelowanych scenariuszach zakładających taki przypadek, szlaki morskie mają bowiem pełnić rolę amortyzatora niedoborów.

Wyniki symulacji przeprowadzonej przez Państwowy Naukowo-Badawczy Instytut Informatyzacji i Modelowania Gospodarki w Kijowie wskazują, że w przypadku zablokowania przez FR przepływu towarów docierających z i do ukraińskich portów przez Cieśninę Kerczeńską (bez działań niwelujących ze strony Ukrainy¹⁶⁵), prognozowany spadek produkcji w energetyce wyniesie 8%. Aż o 14,3% spadłaby produkcja przemysłowa¹⁶⁶, zaś o 12,7% wartość świadczonych usług. W scenariuszu tym GDP Ukrainy zmaleje o 12,6%, a wpływy budżetu państwa o 16,5%¹⁶⁷.

Obecność floty FR i możliwość poważnego zakłócenia swobody ruchu morskiego na akwenie Morza Czarnego jest jednym z zasadniczych czynników ryzyka, powstrzymujących inwestora przed podjęciem prac zmierzających do przedłużenia do Adamowa, Płocka i Gdańska, istniejącego od 2002 r. ropociągu Odessa–Brody. Realizacja odcinka Brody–Adamów oznaczałaby ukończenie euroazjatyckiego korytarza transportu ropy naftowej (EKRN), pozwalającego na przesył w rejon basenu Morza Bałtyckiego ropy z Azerbejdżanu, Kazachstanu i Turkmenistanu, a także z rejonu Zatoki Perskiej¹⁶⁸. Dla Ukrainy uruchomienie EKRN nie tylko zwiększyłoby znaczenie tranzytowe kraju, ale także otworzyłoby możliwość sprowadzania ropy z Gdańska, ograniczając tym samym zależność energetyczną od FR.

Sankcje, jako instrument destabilizacji energetyki Ukrainy, miały ograniczone znaczenie. W stosownym rozporządzeniu, opublikowanym w listopadzie 2018 r., rząd FR pominął bowiem kwestię dostaw paliwa jądrowego, paliw oraz węgla grup antracytowych, tj. najbardziej wrażliwych nośników energii w bilansie energetycznym Ukrainy¹⁶⁹, sygnalizując jednocześnie możliwość ich uwzględnienia. Sankcje polegały na zablokowaniu majątku rzeczowego i papierów wartościowych podmiotów z listy sankcyjnej, znajdujących się na terytorium FR. Podmioty te zostały także objęte zakazem odprowadzania kapitału poza granice FR.

165 Ewentualne przeniesienie eksportu Ukrainy do portów Mikołajowa i Odessy, według szacunków tego Instytutu, zwiększy jego koszty o 8–10 USD za tonę towaru.

166 W największym stopniu rosyjską blokadę odczułby przemysł metalurgiczny. Jego produkcja spadłaby bowiem o 21,9%. Produkcja materiałów budowlanych zmniejszyłaby się o 8,7%, zaś wartość usług transportowych o 6%.

167 M. Kozak, *Ukraina liczy straty i szuka rozwiązań*, „Obserwator Finansowy” 11.01.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 11.08.2020).

168 R. Bojanowicz, *Rozwój magistrali Odessa – Brody szansą na stały dostęp do ropy naftowej dla Polski i Ukrainy*, „PolUkr”, <http://www.polukr.net> (dostęp: 30.10.2020).

169 P. Kost, „Minimum gospodarki, maksimum polityki”. *Rosyjskie sankcje na Ukrainę*, „Energetyka24” 03.04. 2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 13.08.2020).

Na liście sankcyjnej FR znalazły się dwa podmioty związane z sektorem jądrowym Ukrainy. Pierwszym był Wschodni Kombinat Wydobycia i Wzbogacania Rud, który dostarcza spółce Enerhoatom koncentrat uranu, wysyłany następnie do FR na wzbogacenie w ramach kontraktów z TWEL. Drugim było przedsiębiorstwo państwowe „Smoły” produkujące m.in. jonity i sorbenty¹⁷⁰. Restrykcje dotknęły także firmę Halnaftohaz W. Antonowa, której stacje benzynowe OKKO należą do czołowych na rynku ukraińskim oraz s. Iwachiwa, współwłaściciela innej sieci stacji – WOG.

Chociaż rosyjskie sankcje w przygotowanym w listopadzie 2018 r. wymiarze jakościowym i ilościowym nie były dla energetyki Ukrainy dotkliwe, to ich znaczenie tkwiło w pokazaniu instrumentu oddziaływania, którego inna konstrukcja może być bardziej skuteczna. Nie chodzi przy tym jedynie o zmianę tego wymiaru, ale o konfliktogenne objęcie nimi struktur biznesowych oligarchów ukraińskich.

170 Dla podsektora jądrowego Ukrainy dotkliwe mogłoby być objęcie sankcjami dostaw paliwa jądrowego z FR. W związku z tym, że rosyjskie lobby jądrowe już kilkakrotnie wykazywało się skutecznością w zapobieganiu użycia czynnika jądrowego jako elementu nacisku na Ukrainę, wprowadzenie takich sankcji wydaje się mało prawdopodobne (zob. też podrozdział 2.2.4).

3. Ukraińskie działania na rzecz ograniczania zakresu i skutków stosowania instrumentów energetycznego nacisku przez Federację Rosyjską

3.1. Istota i zasadnicze kategorie działań

Podstawowym celem Ukrainy w relacjach z FR jest zachowanie niepodległości i zapobieżenie sytuacji, w której nieunikniona przewaga gospodarcza FR przekształciłaby się w dominację polityczną¹. W dążeniu do osiągnięcia tego celu szczególne miejsce zajmują relacje w sferze energetycznej, które są jedną z najistotniejszych determinant tej przewagi. Dlatego też efektywne wykorzystanie dostępnych możliwości kształtowania tych relacji ma pozwolić Ukrainie na minimalizację negatywnych skutków użycia przez FR instrumentów energetycznego nacisku. Wobec wyraźnej asymetrii zależności energetycznych między tymi państwami, możliwości te nie mogą być rozstrzygające dla strategicznej zmiany pozycji Ukrainy w układzie tych zależności. Jednak wykorzystanie tych możliwości może doprowadzić do stabilizacji gospodarki Ukrainy i umocnienia się tego kraju jako samodzielny podmiot stosunków międzynarodowych.

Jednym z zasadniczych motywów wykorzystania przez Ukrainę dostępnych możliwości ograniczania skutków stosowania instrumentów energetycznego nacisku przez FR na gospodarkę jest utrzymanie cen energii na możliwie niskim poziomie. Wzrost tych cen stanowi bowiem dla ukraińskiego przemysłu potężne wyzwanie², które dotyczy w szczególności metalurgii i sektora elektromaszynowe-

1 A. Łabuszewska, *Ukraina wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2001, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 01.09.2020), s. 17.

2 P. Kwiatkiewicz, *Ukraina – zmiany cen nośników energii a zagrożenia bezpieczeństwa wewnętrznego*, [w:] *Europejski wymiar bezpieczeństwa energetycznego a ochrona środowiska*, P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski (red.), Fundacja na rzecz Czystej Energii, Poznań 2014, s. 848.

go, tj. branż mających kluczowe znaczenie dla gospodarki państwa, tj. dla wielkości GDP i zrównoważenia budżetu. Produkty hutnicze i wytwarzane w fabrykach urządzenia i pojazdy odbiegają wprawdzie generalnie standardem wykonania od tych, które powstają z wykorzystaniem najnowocześniejszych technologii np. w państwach członkowskich UE, Japonii lub USA, ale są chętnie nabywane przez klientów z FR oraz mniej zamożnych i mniej wymagających klientów z państw WNP i Afryki Północnej³.

Ukraina dąży do ograniczenia zakresu i skutków stosowania przez FR czynników geoeconomicznych we wzajemnych relacjach energetycznych, poprzez podejmowanie działań o charakterze krajowym, krajowo-międzynarodowym oraz w wymiarze międzynarodowym (tab. 18). Wszystkie te działania koncentrują się wokół doprowadzenia do takich zmian w funkcjonowaniu rodzimej energetyki, które zmniejszą jej zależność od tych relacji. W przypadku działań o charakterze krajowym istotne jest, że przeprowadzenie tych zmian nie wymaga generalnie udziału i wsparcia międzynarodowego lub ich poziom jest najniższy. Dlatego też zasadniczymi celami działań o charakterze krajowym jest zwiększenie stopnia samowystarczalności energetycznej oraz reformowanie sektora energetycznego, co ma pozwolić na podniesienie efektywności jego funkcjonowania.

Tabela 18. Zasadnicze kategorie działań podejmowanych przez Ukrainę w celu ograniczenia szkodliwości gospodarczej instrumentów energetycznego nacisku FR

Lp.	Kategoria działań	Podejmowane działania
I.	Działania o charakterze krajowym	• Działania na rzecz zwiększenia wydobycia i zmniejszenia zużycia gazu • Podejmowanie reform w sektorze energetycznym • Zmniejszenie zależności podsektora wytwarzania energii od węgla grup antracytowych • Rozwój energetyki odnawialnej • Działania na rzecz poprawy efektywności energetycznej
II.	Działania o charakterze krajowo-międzynarodowym	• Wyeliminowanie i zastąpienie importu gazu z FR • Ograniczanie współpracy z FR w zakresie energetyki jądrowej • Dążenie do rozwoju transgranicznych połączeń z systemami energetycznymi państw europejskich • Zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej kraju
III.	Działania w wymiarze międzynarodowym	• Zabieganie o wsparcie organizacji i instytucji międzynarodowych • Dążenie do wstrzymania lub opóźnienia budowy NS II

3 Wśród państw Azji Centralnej kluczowym importerem ukraińskich produktów jest Kazachstan, zaś Egipt wśród państw północnoafrykańskich.

Lp.	Kategoria działań	Podejmowane działania
III.	Działania w wymiarze międzynarodowym	• Ujawnianie monopolistycznych praktyk Gazpromu i podejmowanie działań na rzecz ograniczenia ich zakresu i skutków • Korzystanie z orzecznictwa międzynarodowych organów arbitrażowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie OECD, *Monitoring the Energy Strategy of Ukraine 2035*, <https://www.oecd.org> (dostęp: 25.10.2020).

Działania o charakterze krajowo-międzynarodowym przyniosą pożądany efekt pod warunkiem aktywności międzynarodowej. Ich źródło tkwi generalnie w wypracowaniu strategicznych rozwiązań, zmierzających do zwiększenia zaangażowania państw innych niż FR i inwestorów z nich pochodzących w funkcjonowanie ukraińskiej energetyki i gospodarki. Najbardziej spektakularnymi przykładami działań tej kategorii są wysiłki ukierunkowane na ograniczenie importu energii i paliw z FR i zastąpienie go dostawami z kierunków zachodnich. Można do nich zaliczyć także inicjatywy mające na celu integrację rodzimej energetyki z systemami energetycznymi państw europejskich. Cel ten Ukraina zamierza osiągnąć w szczególności w wyniku synchronizacji swojego systemu elektroenergetycznego z europejskim systemem ENTSO-E, uruchomienia dostaw LNG z USA oraz uczynienia z udostępniania swoich zdolności magazynowych⁴ gazu przedmiotu transakcji o charakterze komercyjnym. Nie mniej istotne jest stworzenie warunków zachęcających inwestorów zagranicznych⁵ do szerszego zaangażowania się w funkcjonowanie, zarządzanie i przebudowę rodzimej energetyki.

Zasadniczym celem działań podejmowanych przez Ukrainę w wymiarze międzynarodowym jest uzyskanie takiej reakcji społeczności na stosowanie przez FR instrumentów energetycznego nacisku, która miałaby charakter retorsji lub represaliów⁶. Wobec wspomnianej wcześniej wyraźnej przewagi FR w relacjach energetycznych, Ukraina nie jest w stanie samodzielnie odpowiedzieć w sposób proporcjonalny do rodzaju i zakresu wyrządzonych szkód w wyniku użycia tych instrumentów. Retorsje i represalia nie mają przy tym stanowić „tępego” odwetu,

⁴ Ukraina posiada jedno z największych zdolności magazynowania gazu ziemnego na świecie. W 12 podziemnych magazynach może składować rocznie ponad 32 mld m³ gazu.

⁵ Chodzi o inwestorów spoza FR.

⁶ Retorsje to środki odwetowe polegające na działaniu nieprzyjaznym, ale, z natury swej, zgodnym z prawem międzynarodowym. Stanowią one odpowiedź na naruszenie prawa międzynarodowego przez inne państwo lub postępowanie innego państwa, które nie narusza prawa międzynarodowego, ale jest nieprzyjemne, dyskryminujące bądź szykanujące. Represalia to środki odwetowe podejmowane przez pokrzywdzone państwo w odpowiedzi na sprzeczny z prawem międzynarodowym akt innego państwa. Działanie państwa stosującego represalia jest samo w sobie sprzeczne z prawem międzynarodowym, ale rozpatrywane jako odpowiedź na uprzednie działanie państwa obcego – stanowi legalny środek odwetowy, za: E. Cziomer (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2014, s. 91.

lecz skłonić FR do zaprzestania energetycznych nacisków lub zrekompensowania poniesionych strat. Taką moc może mieć np. stworzenie jak najszerzego, pod względem jakościowym i ilościowym, bloku międzynarodowego na rzecz zablokowania budowy gazociągu NS II, utrzymania tranzytu gazu przez własne terytorium lub spowodowania zaniechania praktyk monopolistycznych w handlu gazem przez spółkę Gazprom i wyrównania wyrządzonych w ich wyniku szkód. Stworzenie takiego bloku jest możliwe ze wsparciem wiodących gospodarczo i politycznie państw (np. USA) lub ich ugrupowań (np. UE), organizacji i instytucji międzynarodowych (np. ONZ, IMF, WTO, EC, ECT), czemu sprzyjają korzystne orzeczenia międzynarodowych organów arbitrażowych (np. SCC).

3.2. Działania o charakterze krajowym

3.2.1. Główne kierunki reformowania sektora energetycznego

Ukraińskie reformy sektora energetycznego dotyczą szerokiego spektrum mechanizmów, decydujących o efektywności jego funkcjonowania. Mechanizmy te były bowiem źródłem istotnych ułomności, dotyczących głównie polityki cenowej na rynku gazu i rynku energii elektrycznej, determinujących ich dużą podatność na oddziaływania zewnętrzne, w tym w szczególności rosyjskie (zob. też podrozdział 1.4). Reformowanie sektora energetycznego ma doprowadzić do jego transparentności, co pozwoli na integrację z europejskim rynkiem energii. Jest także jednym z warunków udzielania kredytów Ukrainie przez międzynarodowe instytucje finansowe, w tym przez IMF. Rząd Ukrainy wdraża działania reformatorskie, mimo że wiążą się one zazwyczaj z podwyżką cen energii i usunięciem subsydiów, przez co temat jest wrażliwy politycznie i budzi społeczne niepokoje.

Główne kierunki reformowania energetyki Ukrainy wynikają z krajowych regulacji prawnych (tab. 19). Wytaczają one długofalową strategię transformacji energetyki w kierunku jej zrównoważenia. Działania wynikające z tych kierunków mają także doprowadzić do pokonania przestarzałych struktur i głęboko zakorzenionej korupcji, tkwiącej w sektorze energetycznym (ograniczeniu korupcji i nadużyć w sektorze energetycznym miała służyć np. Ustawa o Krajowej Komisji Regulacji Energetyki i Gospodarki Komunalnej).

Transformacja energetyki zakłada w szczególności wprowadzenie rynków energii, w tym uwolnienie cen energii elektrycznej i gazu (założenia te wynikają np. z Prawa o rynku energii elektrycznej i Prawa o rynku gazu), poprawę efektywności energetycznej (np. Plan działań na rzecz poprawy efektywności energetycznej, Ustawa o funduszu efektywności energetycznej) oraz rozwój OZE (np. Plan działań na rzecz rozwoju OZE).

Tabela 19. Główne regulacje prawne dotyczące reformowania energetyki Ukrainy

Lp.	Regulacja prawna	Data	Zasadnicze założenia
1.	Plan działań na rzecz rozwoju OZE	13.01.2015	• Osiągnięcie 11% udziału OZE w pokryciu zapotrzebowania na energię ogółem do 2020 r. • Osiągnięcie 12,4% udziału OZE w pokryciu zapotrzebowania na energię w grzejnictwie i chłodnictwie do 2020 r. • Osiągnięcie 11% udziału OZE w pokryciu zapotrzebowania na energię elektryczną do 2020 r. • Osiągnięcie 10% udziału OZE w pokryciu zapotrzebowania na energię w transporcie do 2020 r. • Wprowadzenie systemu cen gwarantowanych • Obniżenie podatku gruntowego dla przedsiębiorstw wykorzystujących OZE • Zwolnienia podatkowe dla wytwórców i konsumentów OZE
2.	Strategia zrównoważonego rozwoju „Ukraina 2020” (SSDU)	17.01.2015	• Osiągnięcie samowystarczalności energetycznej • Stworzenie programu na rzecz osiągnięcia niezależności energetycznej • Zmniejszenie intensywności energetycznej o 20% do 2020 r.
3.	Prawo o rynku gazu	01.10.2015	• Uruchomienie konkurencyjnego rynku gazu zgodnie z zasadami III pakietu energetycznego UE (podjęte działania – zob. tab. 20)
4.	Plan działań na rzecz poprawy efektywności energetycznej	25.11.2015	• Osiągnięcie oszczędności energii na poziomie 5 i 9% odpowiednio w 2017 r. i 2020 r. w porównaniu ze średnim krajowym jej zużyciem w latach 2005–2009 • W największym stopniu za osiągnięcie celu oszczędności energii odpowiadają gospodarstwa domowe (50%), a dalej przemysł i rolnictwo (25%), usługi (16%) i transport (9%)
5.	Ustawa o Krajowej Komisji Regulacji Energetyki i Gospodarki Komunalnej	22.09.2016	• Zwiększenie przejrzystości oraz ograniczenie korupcji i nadużyć w sektorze energetycznym.
	Koncepcja rozwoju sektora wydobywania gazu ziemnego (CDEGU)	12.2016	• Zwiększenie wydobycia gazu do 27,2 mld m³ w 2020 r.

Tabela 19 (cd.)

Lp.	Regulacja prawna	Data	Zasadnicze założenia
	Koncepcja rozwoju sektora wydobycia gazu ziemnego (CDEGU)	12.2016	- W połączeniu z poprawą efektywności energetycznej osiągnięcie samowystarczalności gazowej - Określenie działań służących osiągnięciu zakładanego celu wydobycia gazu (zob. tab. 23)
6.	Prawo o rynku energii elektrycznej	13.04.2017	Uruchomienie w 2019 r. konkurencyjnego rynku energii elektrycznej w zgodnie z zasadami III pakietu energetycznego UE (podjęte działania – zob. tab. 20)
7.	Porozumienie w sprawie zjednoczenia systemów energetycznych Ukrainy i Mołdawii z systemem ENTSO-E	28.06.2017	- Do 2025 r. fizyczne oddzielenie systemu od IPS/UPS i zmniejszenie zależności od FR - Zapewnienie stabilnej pracy systemu elektroenergetycznego w warunkach pełnej integracji z systemem europejskim - Zwiększenie wolumenu handlu i konkurencji na krajowym rynku energii elektrycznej - Wzrost atrakcyjności inwestycyjnej sektora energetycznego
8.	Strategia energetyczna Ukrainy do 2035 r. (ESU)	18.08.2017	- Zmniejszenie zależności od importu energii - Poprawa efektywności energetycznej - Zwiększenie bezpieczeństwa energetycznego - Integracja z przestrzenią energetyczną UE – stworzenie konkurencyjnych rynków energii - Reforma instytucji odpowiedzialnych za funkcjonowanie energetyki - Optymalizacja bilansu energetycznego
9.	Ustawa o efektywności energetycznej budynków	22.06.2017	- Określenie minimalnych wymagań dotyczących efektywności energetycznej budynków - Wprowadzenie obowiązkowego systemu certyfikacji budynków - Zasadnicze ograniczenie nieefektywności energetycznej gospodarstw domowych/ budynków
10.	Ustawa o funduszu efektywności energetycznej	22.06.2017	Wspieranie inicjatyw w zakresie efektywności energetycznej

Lp.	Regulacja prawna	Data	Zasadnicze założenia
10.	Ustawa o funduszu efektywności energetycznej	22.06.2017	• Wprowadzanie zachęt i środków wsparcia na rzecz poprawy efektywności energetycznej i oszczędności energii w budynkach
11.	Ustawa o pomiarze komercyjnym energii cieplnej i wody	22.06.2017	• Określenie podstawowych przepisów w zakresie rozliczania usług dostaw energii cieplnej i ciepłej wody • Dostarczenie odpowiednich informacji księgowych odbiorcom tych usług • Wyzwolenie prooszczędnościowych zachowań odbiorców
12.	Plan działań dotyczący realizacji ESU	06.2018	• Wsparcie realizacji I etapu ESU 2035, obejmującego lata 2017–2020, poprzez określenie niezbędnych działań i wskazanie interesariuszy zaangażowanych w tą realizację
13.	Plan działań dotyczący synchronizacji z ENTSO-E	27.12.2018	• Określenie działań koniecznych do osiągnięcia przez system elektroenergetyczny gotowości do synchronizacji w 2022 r.
14.	Strategia współpracy na rzecz rozwoju kraju 2019-2024	05.10.2019	• Powstanie konkurencyjnych i odpowiednio regulowanych rynków energii • Wypracowanie bardziej konkurencyjnych mechanizmów zrównoważonego wytwarzania energii odnawialnej • Pełna harmonizacja założeń polityki energetycznej i ustawodawstwa z regulacjami unijnymi
15.	Koncepcja „zielonej” transformacji energetycznej Ukrainy 2050	21.01.2020	• Osiągnięcie samowystarczalności energetycznej i odporności na wyzwania związane z bezpieczeństwem energetycznym • Zrównoważone wytwarzanie i konsumpcja energii • Osiągnięcie neutralności klimatycznej przez gospodarkę do 2070 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu literatury.

Zrównoważeniu energetyki Ukrainy ma służyć wdrożenie działań wynikających m.in. ze strategii SSDU, Strategii współpracy na rzecz rozwoju kraju 2019–2024 oraz Koncepcji „zielonej” transformacji energetycznej Ukrainy 2050. Istotnymi kierunkami reformowania energetyki są także: integracja z przestrzenią energetyczną UE (np. Porozumienie w sprawie zjednoczenia systemów energetycznych Ukrainy i Mołdawii z systemem ENTSO-E, ESU, Strategia współpracy na rzecz rozwoju kraju 2019–2024) oraz poprawa bezpieczeństwa energetycznego (np.

strategia ESU, Koncepcja „zielonej” transformacji energetycznej Ukrainy 2050), w tym poprzez wzrost wydobycia gazu (np. koncepcja CDEGU).

Realizacja założeń, wynikających z regulacji prawnych, doprowadziła do trwałych zmian w funkcjonowaniu energetyki Ukrainy, czyniąc ją bardziej efektywną, a przez to bardziej odporną na naciski FR. Wymagane działania reformatorskie były wdrażane w różnym zakresie i z różną intensywnością, w konsekwencji czego największe ich efekty do 2020 r. uzyskano w podsektorze gazowym (głównie w wyniku rozwoju systemów zarządzania i uruchomieniu połączeń międzyoperatorских), elektroenergetyce (głównie w wyniku rozwoju rynku energii elektrycznej i systemów zarządzania) oraz energetyce odnawialnej (głównie w wyniku wysokiej atrakcyjności inwestycyjnej)⁷.

Zasadnicze działania, dotyczące funkcjonowania rynku gazu, doprowadziły w listopadzie 2018 r. do wzrostu cen gazu dla odbiorców indywidualnych o 23,5%, które następnie urynkowiono w styczniu 2020 r. (tab. 20). W segmencie odbiorców przemysłowych zwiększono poziom ceny minimalnej z jednoczesnym wprowadzeniem rozwiązań rynkowych zachęcających ich do terminowych płatności za gaz. Ta drastyczna zmiana polityki cenowej na rynku gazu miała doprowadzić do likwidacji czterech różnych taryf cenowych oraz subsydiowania niektórych kategorii odbiorców w ramach mechanizmu PSO.

Działaniami reformatorskimi, zdecydowanie zmieniającymi funkcjonowanie rynku gazu Ukrainy, było uruchomienie w marcu 2019 r. dobowego sposobu jego bilansowania oraz przeprowadzenie w styczniu 2020 r. rozdziału właścicielskiego spółki Naftohaz. Działania te były ukierunkowane na dostosowanie funkcjonowania tego rynku do zasad wynikających z dyrektywy 2009/73/UE⁸, wchodzącej w skład III pakietu energetycznego UE⁹. Strategicznym ich celem było wprowadzenie efektywnej konkurencji na rynek gazu, do czego w rozstrzygający sposób miało się przyczynić wyodrębnienie niezależnych operatorów, tj. przesyłu i magazynowania surowca.

7 OECD, *Monitoring the Energy Strategy...*

8 Jednym z najbardziej istotnych wymogów dyrektywy 2009/73/UE „w sprawie wspólnych zasad rynku wewnętrznego gazu ziemnego” było oddzielenie (unbundling) działalności obrotowej i wytwórczej od działalności przesyłowej. Dla Ukrainy, jako członka EC i strony Układu o stowarzyszeniu z UE, wymóg ten wynika z dokumentu *Law of Ukraine „On the natural gas market”* No. 329-VIII z października 2015 r., będącego implementacją tej dyrektywy do prawa ukraińskiego, za: Naftohaz Group, *Historical victory and the beginning of transformation. Annual report 2017*, <https://www.naftogaz.com> (dostęp: 08.09.2020), s. 47.

9 W skład III pakietu energetycznego UE z 2009 r. wchodzi dwie dyrektywy i trzy rozporządzenia określające zasady funkcjonowania rynku gazu i energii elektrycznej oraz dostępu do sieci gazowej i elektroenergetycznej.

Tabela 20. Główne działania w zakresie reformowania energetyki Ukrainy

Uzyskany efekt	Data wdrożenia	Zasadnicze działania i założenia
Opracowanie zasad prywatyzacji majątku państwowego	03.2018	- Wprowadzenie możliwości stosowania prawa Anglii i Walii w stosunku do umów sprzedaży przedsiębiorstw o wartości powyżej 250 mln UAH, tj. ok. 8 mln USD - Zachowanie możliwości rozstrzygania sporów przed międzynarodowymi sądami handlowymi - Gwarancje dla inwestorów
Podwyżka cen gazu dla odbiorców indywidualnych	11.2018	Wzrost cen gaz dla gospodarstw domowych o 23,5%
Uruchomienie dobowego bilansowania rynku gazowego	03.2019	- Uruchomienie platformy informacyjnej do obsługi dobowego bilansowania rynku gazu - Poprawa efektywności bilansowania zapotrzebowania dobowego na gaz
Nowe zasady funkcjonowania rynku energii elektrycznej	07.2019	- Wyrównanie poziomów cenowych – cena energii elektrycznej ma być ustalana na zasadach rynkowych - Likwidacja barier cenowych (price caps) - Uruchomienie czterech nowych segmentów rynku, tj. rynku na dobę naprzód, dobowego, bilansującego i wspomagającego - Utworzenie Gwarantowanego Kupca i Operatora Rynku - Otwarcie drogi dla konkurencji na rynku detalicznym poprzez rozdział rachunków na płatności za energię i dystrybucję dla klientów indywidualnych
Nowe zasady przesyłu i dystrybucji energii elektrycznej	07.2019	- Przekształcenie Ukrenerho w operatora systemu przesyłowego i zintegrowanie go z ENTSO-E - Wyodrębnienie ze struktur obłenerho sprzedawców energii el. i OSD - Powierzenie NEURC taryfowania usług dystrybucji
Podwyżka ceny minimalnej gazu dla odbiorców przemysłowych	11.2019	- Wzrost ceny minimalnej o 19,6% z jednoczesnym wzrostem ceny maksymalnej o 18,6% - Uzależnienie ceny gazu od poziomu zadłużenia odbiorcy wobec Naftohazu i ilości zamawianego surowca - Stosowanie minimalnej stawki cenowej wobec przedsiębiorstw, które terminowo spłacają swoje zobowiązania i zamawiają przynajmniej 50 tys. m³ gazu miesięcznie
Wzmocnienie znaczenia AMCU	2019	- Całkowita wymiana składu AMCU - Rozszerzenie uprawnień AMCU poza sferę rekomendacji dla poszczególnych organów

Tabela 20 (cd.)

Uzyskany efekt	Data wdrożenia	Zasadnicze działania i założenia
Wzmocnienie niezależności NEURC	2016–2019	• Wdrożenie przejrzystych procedur wytłaniania członków NEURC • Zwiększenie zakresu swobody finansowej NEURC • Wprowadzenie zmian do Konstytucji podkreślających rolę NEURC
Urynkowanie cen gazu dla odbiorców indywidualnych	01.2020	• Według szacunków ukraińskich analityków z końca 2018 r., urynkowanie może spowodować wzrost cen gazu o ok. 15–20% • Wzrost opłat za gorącą wodę o ok. 8–15% (cena gazu stanowi ok. 80% kosztów podgrzania)
Przeprowadzenie rozdziálu właścicielskiego Naftohazu	01.2020	• Wydzielenie spółki Magistralne Gazoprowody Ukrainy, tj. niezależnego operatora gazociągów przesyłowych • wydzielenie spółki Podziemnyje Gazohraniliszcza Ukrainy, tj. niezależnego operatora podziemnych magazynów gazu

Źródło: opracowanie własne na podstawie OECD, *State-Owned Enterprise Reform in the Electricity Sector in Ukraine*, <https://www.oecd.org> (dostęp: 08.09.2020) oraz Naftohaz Group, *Changing ourselves – strengthening Ukraine. Annual Report 2018*, <https://www.naftogaz.com> (dostęp: 08.09.2020).

Początek reform rynku energii elektrycznej wiąże się z ustawą „O rynku energii elektrycznej” z kwietnia 2017 r.¹⁰, która tworzy jego zręby zgodnie z zasadami ENTSO-E¹¹. Istota tych reform dla gospodarki Ukrainy tkwi w możliwości wyeliminowania strat przekraczających szacunkowo 10% GDP rocznie, wynikających z nieefektywności w wytwarzaniu i dystrybucji energii elektrycznej¹². Od lipca 2019 r. na Ukrainie wdrażane są nowe zasady funkcjonowania rynku oraz przesyłu i dystrybucji energii elektrycznej¹³ (tab. 20).

Uruchomienie czterech nowych segmentów tego rynku, tj. rynku na dobę na-przód, dobowego, bilansującego i wspomagającego, likwidacja pułapów cenowych

10 Ustawa „Law on the electricity market” No. 2019-VIII weszła w życie w czerwcu 2018 r. Jest ona implementacją dyrektywy 2009/73/UE „w sprawie wspólnych zasad rynku wewnętrznego energii elektrycznej” oraz rozporządzenia 714/2009 „w sprawie dostępu do sieci w odniesieniu do transgranicznej wymiany energii elektrycznej”, wchodzących w skład III pakietu energetycznego UE, za: *Opinion 1/20 pursuant to Article 3(1) of Regulation (EC) No 714/2009 and Article 10(6) of Directive 2009/72/EC – Ukraine – Certification of Ukrenenergo*, „Energy Community” 05.02.2020, www.energy-community.org (dostęp: 09.09.2020).

11 P. Kost, *Od „rynku” do rynku. Sektor energii elektrycznej Ukrainy w dobie reform*, „Energetyka24” 29.05.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 08.09.2020).

12 OECD, *State-Owned Enterprise Reform...*, s. 23.

13 OECD, *Snapshot of Ukraine’s Energy Sector: Institutions, Governance and Policy Framework*, <https://www.oecd.org> (dostęp: 08.09.2020), s. 9.

oraz utworzenie Kupca Gwarantowanego i Operatora Rynku miały uniemożliwić powstawanie monopolu i być fundamentami ustalania ceny energii elektrycznej na zasadach rynkowych¹⁴. Sprzyjać temu miało wyodrębnienie niezależnego operatora systemu przesyłowego oraz niezależnych operatorów systemu dystrybucyjnego. Działania te miały jednocześnie spowodować wyeliminowanie mechanizmu PSO, będącego źródłem ułomności polityki cenowej, tj. jednej z największych wad rynku energii elektrycznej Ukrainy (zob. podrozdział 1.4.2).

Reformy, prowadzące do otwarcia rynku energii elektrycznej na Ukrainie, mają podnieść konkurencyjność branży energetycznej, stworzyć bardziej przejrzyste i stabilne warunki prowadzenia biznesu, zarówno w tej branży, jak i w innych dziedzinach gospodarki. Pełne wdrożenie reform powinno się przyczynić do integracji krajowego rynku energii elektrycznej z rynkami państw członkowskich UE, a certyfikacja operatorów sieci powinna pozwolić na zwiększenie efektywności handlu transgranicznego energią elektryczną¹⁵.

Dla ograniczenia ryzyka inwestowania w sektorze energetycznym Ukrainy, zwiększenia jego efektywności i przejrzystości funkcjonowania, istotne było wdrożenie reguł sprzedaży majątku państwowego oraz zmian o charakterze instytucjonalnym. Jednym z istotnych elementów gwarancji dla inwestorów, wynikającym z prawa „O prywatyzacji własności państwowej i samorządowej” z marca 2018 r., był wymóg ustalania wyjściowej ceny aukcyjnej majątku trwałego przez zewnętrznego doradcę lub komitet aukcyjny, zgodnie z metodą wyceny zaproponowaną przez rząd Ukrainy¹⁶, przy wsparciu międzynarodowych instytucji¹⁷.

Najistotniejsze zmiany o charakterze instytucjonalnym dotyczyły Komitetu Antymonopolowego (AMCU) i organu regulacji energetyki Ukrainy (NEURC). Ukierunkowane były one na zwiększenie niezależności i rozszerzenie kompetencji tych instytucji, co miało służyć poprawie ich efektywności w zakresie nadzoru przestrzegania przez uczestników rynków energii zasad konkurencji¹⁸.

14 P. Kost, „Obroniona reforma”. *Rok rynku energii elektrycznej na Ukrainie*, „Energetyka24” 07.08.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 08.09.2020).

15 A. Kulish, *Full range of legal services of Ukraine. W temacie zmian na rynku energii elektrycznej Ukrainy*, „SDM-Partners” 15.03.2019, <https://ukraine.trade.gov.pl> (dostęp: 07.09.2020).

16 P. Purski, P. Musiałek, *op. cit.*, s. 22.

17 Na 2020 r. rząd Ukrainy przeznaczył do prywatyzacji 300 małych i 5 dużych przedsiębiorstw państwowych, co miało przynieść budżetowi państwa dochód w wysokości ok. 12 bln UAH, tj. ok. 0,5 mld USD, za: D. Yablonovsky, B. Prokhorov, *Privatisation in Ukraine: high jump after years of crawling?*, Center for Economic Strategy 03.03.2020, <https://ces.org.ua> (dostęp: 08.09.2020).

18 Jako przykład działań NEURC można wskazać wprowadzenie w lipcu 2017 r. zmian do rozporządzenia dotyczącego funkcjonowania tzw. RAB-taryfy, stymulującej inwestycje w sieci przesyłowe i dystrybucji oraz wyznaczenie w czerwcu 2019 r. metodologii określania cen granicznych energii elektrycznej na rynku RDN.

3.2.2. Dążenie do wzrostu krajowego wydobycia gazu

Jedną z najistotniejszych form aktywności, mającej pozwolić Ukrainie na osiągnięcie celów stawianych przed działaniami o charakterze krajowym, jest zwiększenie wydobycia gazu z rodzimych złóż. Ukraina zaprzestała wprowadzić w listopadzie 2015 r. importu gazu z FR, uwalniając się od bezpośredniego szantażu gazowego, ale nie wyeliminowała go całkowicie. Źródłem alternatywnych dostaw tego surowca, docierających na Ukrainę ze Słowacji, Węgier i Polski, jest bowiem reeksport gazu rosyjskiego realizowany przez dostawców europejskich. W tej sytuacji znaczne ograniczenie więzów łączących nadal pośrednio Ukrainę z FR w zakresie dostaw gazu, a w konsekwencji wzrost bezpieczeństwa energetycznego, może zapewnić wzrost wydobycia krajowego. Z kolei ciągłość zaopatrzenia w surowce energetyczne oznacza prawidłowo funkcjonującą gospodarkę oraz stabilny rozwój społeczeństwa¹⁹.

Ukraina ma wystarczające zasoby gazu, by znacząco zwiększyć jego produkcję i uniezależnić się od importu²⁰. Potwierdzone zasoby²¹ tego surowca wynoszą bowiem 1,1 bln m³, co stawia Ukrainę na trzecim miejscu pod względem ich wielkości w Europie. Kraj ten ustępuje bowiem jedynie FR i Norwegii, wyprzedzając Holandię i Wielką Brytanię (tab. 21). Mające pięciokrotnie mniejsze zasoby gazu Wielka Brytania i Niderlandy wydobywają go rocznie odpowiednio 1,9 i 1,4 razy więcej niż Ukraina. Z kolei Norwegia, posiadająca ok. 1,4-krotnie większe zasoby gazu niż ukraińskie, produkuje go aż 5,5-krotnie więcej. Wielka Brytania wydobywa rocznie ok. 19,8% swoich zasobów gazu, Holandia 14,1%, Norwegia 7,6%, Holandia 5%, zaś Ukraina zaledwie 1,9%²². Porównania te pokazują, jak wielki potencjał tkwi w ukraińskim sektorze produkcji gazu. Dodatkowo, Norwegia i Wielka Brytania cały wolumen gazu wydobywają ze złóż podmorskich, Holandia połowę, natomiast znaczna większość złóż ukraińskich położona jest na lądzie, co zmniejsza koszty wydobycia²³.

19 K. Potyahaylo, *Polityka bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy*, [w:] *Bezpieczeństwo energetyczne – surowce kopalne vs alternatywne źródła energii*, P. Kwiatkiewicz (red.), Wydawnictwo Wyższej szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2013, s. 127.

20 Konończuk: *Ukraina może zrezygnować z importu gazu*, „BiznesAlert” 25.09.2018, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 04.09.2020).

21 Według Naftohazu zasoby te są nieco mniejsze i wynoszą 0,88 bln m³, za: Naftohaz Group, *On to new heights. Annual report 2019*, <https://www.naftogaz.com> (dostęp: 04.09.2020), s. 76.

22 Zazwyczaj wskaźniki te przedstawia się jako iloraz zasobów i wydobycia. Otrzymane w ten sposób wskaźniki R/P określają prawdopodobny okres eksploatacji tych zasobów w latach, przy obecnym poziomie produkcji. Wynikające z tabeli 21 wartości R/P pokazują, że ukraińskie zasoby gazu pozwalają na ponad 53-letni okres eksploatacji, tj. ponad 10-krotnie dłużej niż w Wielkiej Brytanii, ponad 7-krotnie dłużej niż w Niderlandach oraz ponad 4-krotnie dłużej niż w Norwegii.

23 W. Konończuk, *Gazowa rewolucja? Perspektywy wzrostu wydobycia gazu na Ukrainie*, „Komentarze OSW” 2018, nr 287, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 04.09.2020).

Tabela 21. Ukraińskie zasoby gazu w porównaniu z zasobami wybranych państw europejskich

Kraj	Zasoby	Roczne wydobycie		R/P	W porównaniu do Ukrainy	
	mld m ³	mld m ³	% zasobów	lata	zasoby	wydobycie
Federacja Rosyjska	38 000	679,0	1,8	56,0	34,5	32,8
Niderlandy	200	28,1	14,1	7,1	0,2	1,4
Norwegia	1 500	114,4	7,6	13,1	1,4	5,5
Ukraina	1 100	20,7	1,9	53,1	1,0	1,0
Wielka Brytania	200	39,6	19,8	5,1	0,2	1,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie *BP Statistical Review of World Energy 2020*, <https://www.bp.com> (dostęp: 04.09.2020).

Ukraina posiada także znaczne zasoby gazu niekonwencjonalnego, tj. gazu łupkowego, zamkniętego, metanu z pokładów węgla i piasków gazonośnych. Szacuje się, że tylko eksploatacja zasobów tych dwóch pierwszych kategorii gazu niekonwencjonalnego pozwoliłaby wydobyć dodatkowo od 13 mln m³ do aż 20 mld m³ gazu rocznie po 2030 r.²⁴ Ukraina rozpoczęła w 2013 r. projekt poszukiwania i eksploatacji gazu z łupków (podpisano umowy z firmami Shell i Chevron), ale zakończył się on niepowodzeniem²⁵.

W połowie lat 70. XX w. wydobycie gazu na Ukrainie wzrosło do maksymalnego poziomu 68 mld m³ rocznie, co stanowiło czwartą część gazu produkowanego w ZSRR²⁶. W kolejnych latach produkcja zaczęła jednak szybko spadać – do poziomu 42 mld m³ w połowie lat 80. i do 28 mld m³ w 1990 r. Wynikało to głównie z wyczerpywania się eksploatowanych złóż, niskich nakładów inwestycyjnych, braku technologii oraz szybkiego wzrostu wydobycia na Syberii Zachodniej, gdzie złoża były większe, łatwiej dostępne i tańsze w eksploatacji. W ciągu ostatnich dwudziestu lat produkcja gazu na Ukrainie ustabilizowała się na poziomie ok. 20 mld m³ rocznie²⁷.

W 2019 r. wolumen wydobytego gazu wyniósł 20,7 mld m³, przy czym 72% tego wolumenu przypadło na spółkę UHW, tj. spółkę wchodzącą w skład grupy kapitałowej Naftohazu. Nieco ponad 22% gazu wydobyło ok. 50 firm prywatnych²⁸, zaś

24 M. Zaniewicz, *USA uczynią z Ukrainy...*

25 M. Honczar, *Pierwsze kroki w nieznanie. Perspektywy wydobycia gazu niekonwencjonalnego na Ukrainie*, Ośrodek Studiów Wschodnich 27.04.2013, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 04.09.2020).

26 P. Högselius, *Red Gas. Russia and the Origins of European Energy Dependence*, Palgrave Macmillan Transnational History Series, London–New York 2012.

27 W. Konończuk, *Gazowa rewolucja? Perspektywy wzrostu...*

28 Wśród firm prywatnych kluczowe znaczenie mają: spółka Naftahazwydobuwanania, wchodząca w skład koncernu DTEK R. Achmetowa, oraz Burisma Group, kontrolowana przez M. Złoczewskiego, byłego ministra ekologii i zasobów naturalnych w okresie prezydentury W. Janukowycza. Te dwie spółki wydobywają łącznie dwie trzecie gazu produkowanego przez firmy prywatne. Wśród pozostałych liczących się podmiotów są jeszcze: Ukrnaftaburinnia,

niecałe 6% spółka Ukrnafta²⁹. Do 2014 r. ważnym producentem gazu na Ukrainie była spółka Czornomornaftohaz, która na szelfie Morza Czarnego wydobywała ok. 1,7 mld m³ gazu rocznie. Jednak po aneksji Krymu Ukraina straciła kontrolę nad nią i jej aktywami. O ile wydobywanie gazu przez UHW utrzymuje się w ostatnich latach na stałym poziomie, to wydobywanie firm prywatnych dynamicznie rośnie³⁰. Można sądzić, że wobec silnej oligarchizacji tych firm, ich bezkompromisowe włączenie do rządowych planów zwiększenia wydobycia gazu i egzekwowanie realizacji tych planów nie jest bezproblemowe.

Mimo braku zakładanych efektów w zakresie wzrostu krajowego wydobycia gazu, Ukraina zwiększyła swoją samowystarczalność gazową wskutek znacznego ograniczenia zużycia surowca, co umożliwiło redukcję jego importu. O ile jeszcze w 2005 r. zużycie gazu na Ukrainie wynosiło 76,4 mld m³, to w 2010 r. 57,6 mld m³, w 2015 r. 33,8 mld m³, zaś w 2019 r. tylko 29,9 mld m³ (tab. 22). W największym stopniu do spadku zużycia gazu przyczynił się przemysł, który w okresie 2005–2019 ograniczył zapotrzebowanie na surowiec z 34,7 mld m³ do 8,1 mld m³ rocznie, tj. o 77%. Wyraźny trend spadkowy w całym tym okresie świadczy o tym, że jego podstawą były działania na rzecz wykorzystania olbrzymiego potencjału oszczędności energii i poprawy efektywności energetycznej³¹. Z kolei zauważalny spadek dynamiki tego trendu w okresie 2019–2015 wskazuje na wyczerpanie się zasobów prostych działań i środków i na potrzebę opracowania kompleksowych programów wykorzystania tego, nadal bardzo dużego, potencjału.

Tabela 22. Wielkość i struktura zużycia gazu na Ukrainie

Odbiorcy	2005		2010		2015		2019		Dynamika 2019/2005
	mld m ³	%	mld m ³	%	mld m ³	%	mld m ³	%	
Sektor publiczny*	1,6	2,1	1,5	2,6	1,4	4,1	3,2	10,7	2,00
Gospodarstwa domowe*	32,7	42,8	27,7	48,1	17,2	50,9	14,1	47,2	0,43
Przemysł	34,7	45,4	23,0	39,9	11,5	34,0	8,1	27,1	0,23

kontrolowana przez oligarchę I. Kołomojskiego i deputowanego W. Chomotyńnyka, Geo Alliance, należąca do W. Pinczuka i koncernu Vitol oraz PNK, spółka brytyjskiej JKN Oil&Gas, w której największym akcjonariuszem jest I. Kołomojski.

29 50% plus jedna akcja spółki Ukrnafta należy do spółki Naftohaz, zaś 42% do Grupy Prywat I. Kołomojskiego, który de facto sprawuje operacyjną kontrolę nad spółką.

30 Jeszcze w 2008 r. firmy prywatne wydobły 1,8 mld m³ gazu. W 2019 r. ich wydobywanie wzrosło do 4,6 mld m³.

31 W okresie 2013–2015 do spadku zużycia gazu znacznie przyczyniła się utrata kontroli nad regionem ORDLO, który był odpowiedzialny za konsumpcję ok. 20% gazu na Ukrainie, za: P. Rozwałka, H. Tordengren, *The Ukrainian residential gas sector: a market untapped*, „Oxford Institute for Energy Studies Paper” July 2016, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 04.09.2020).

Odbiorcy	2005		2010		2015		2019		Dynamika 2019/2005
	mld m ³	%	mld m ³	%	mld m ³	%	mld m ³	%	
Zużycie technolog.	7,4	9,7	5,4	9,4	3,7	10,9	4,5	15,1	0,61
Razem	76,4	100,0	57,6	100,0	33,8	100,0	29,9	100,0	0,39

*Dane obejmują zużycie bezpośrednie oraz zużycie ciepła wytworzonego z wykorzystaniem gazu na ich potrzeby.

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów rocznych Naftogazu z lat 2014–2019, <https://www.naftogaz.com> (dostęp: 05.09.2020), S. Pirani, *Ukraine's gas sector*, Oxford Institute for Energy Studies, 2007, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 04.09.2020) oraz P. Rozwałka, H. Tordengren, *The Ukrainian residential gas sector: a market untapped*, „Oxford Institute for Energy Studies Paper” July 2016, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 04.09.2020).

Zgodnie z założeniami koncepcji CDEGU, zatwierdzonej w grudniu 2016 r., w 2020 r. wydobycie surowca powinno wynieść 27,6 mld m³ i (wraz z poprawą efektywności energetycznej) zapewnić samowystarczalność gazową (zob. tab. 19). Osiągnięcie tego celu ma umożliwić wyeliminowanie lub osłabienie dotychczasowych uciążliwości (zob. podrozdział 1.4.3), które ograniczały liczbę i efektywność dotychczasowych działań wydobywczych. Koncepcja CDEGU wskazuje, że uciążliwości te przestaną być hamulcem wzrostu wydobycia gazu m.in. wraz z obniżeniem z 29 z do 12% stawek podatkowych dla nowych złóż o głębokości do 5 km, decentralizacją dochodów podatkowych, pozwalającą na pozostawienie do dyspozycji władz lokalnych 5% podatków od wydobycia gazu i ropy, a także wraz ze stabilizacją polityki podatkowej, której wyrazem ma być wprowadzenie 5-letniego moratorium na zmiany podatkowe (tab. 23).

Ukraińscy autorzy CDEGU zaznaczają, że katalizatorem wzrostu wydobycia gazu stanie się uczynienie przejrzystym procesu przyznawania licencji na poszukiwanie złóż gazu, uproszczenie procedury uzyskiwania pozwoleń wydobywczych, ułatwienie dostępu do informacji geologicznej oraz obniżka kosztów przesyłu gazu³². Licencje miałyby bowiem być przyznawane wyłącznie w drodze otwartych aukcji, a nie (jak dotychczas) na podstawie decyzji rządu³³. Z kolei ograniczenie potrzeby uzyskiwania części dokumentów pozwoli na skrócenie z 36 do 18 miesięcy procesu przygotowywania dokumentacji niezbędnej do uzyskania pozwolenia wydobywczego.

³² P. Kost, *Odcinanie się...*

³³ P. Kost, *Ukraiński sen gazowy: Tak blisko i tak daleko*, „Energetyka24” 30.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 07.09.2020).

Tabela 23. Główne działania w zakresie wzrostu wydobycia gazu na Ukrainie

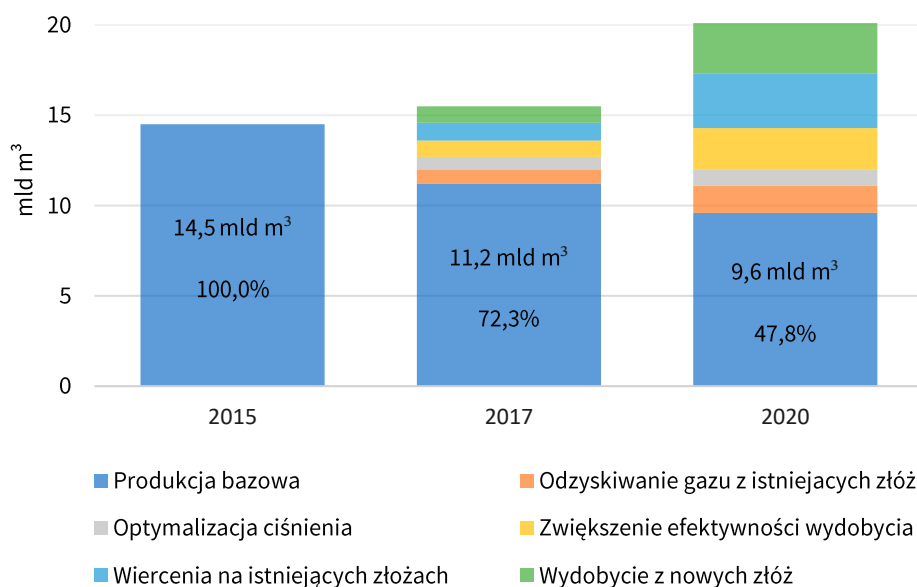
Uzyskany efekt	Data wdrożenia	Zasadnicze działania i założenia
Obniżka stawek podatkowych	12.2017	• Zmniejszenie stawki podatkowej dla nowych złóż z 29% do 12% (dla złóż o głębokości do 5 km) • Zmniejszenie stawki podatkowej z 14 do 6% (dla złóż o głębokości powyżej 5 km) • Uproszczenie mechanizmu płatności podatków
Decentralizacja dochodów podatkowych	12.2017	• Pozostawienie do dyspozycji władz samorządowych 5% podatków od wydobycia gazu i ropy
Stabilizacja polityki podatkowej	12.2017	• Wprowadzenie 5-letniego okresu moratorium na zmiany podatkowe
Uproszczenie procedury uzyskiwania pozwoleń wydobywczych	03.2018	• Zniesienie potrzeby uzyskiwania części zezwoleń i skrócenie procesu przygotowania niezbędnej dokumentacji z 3 lat do 1,5 roku • Uproszczenie procedury wydzielania gruntów pod prowadzenie działalności wydobywczej • Zniesienie wymogu uzyskania zezwolenia władz obwodowych na prace poszukiwawcze i wydobywcze w szelfie morskim
Ułatwienie dostępu do informacji geologicznej	03.2018	• Uruchomienie platformy internetowej open data
Uczynienie przejrzystym procesu przyznawania licencji na poszukiwanie złóż gazu	06.2018	• Wydawanie nowych licencji wyłącznie na podstawie otwartych aukcji • Uproszczenie procedury wnoszenia opłat za licencje • Uproszczenie wymogów dotyczących spełnienia warunków środowisk
Obniżka kosztów przesyłu gazu	12.2018	• Prawie dwukrotne obniżenie taryfy przesyłowej ukraińską GTS

Źródło: opracowanie własne na podstawie Association of Gas Producers of Ukraine, *Concept For Development of Ukraine's Gas Production Industry Until 2020*, 11.09.2016, <http://agpu.org.ua> (dostęp: 07.09.2020) oraz W. Konończuk, *Gazowa rewolucja? Perspektywy wzrostu wydobycia gazu na Ukrainie*, „Komentarze OSW” 2018, nr 287, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 07.09.2020).

Zgodnie z założeniami rządowymi, kluczową rolę w realizacji planów zwiększenia wydobycia gazu odgrywa państwowa spółka UHW³⁴. Zasadniczym problemem, dla zwiększenia przez nią wydobycia gazu z 14,5 mld m³ w 2015 r. do

34 P. Kost, *Reforma sektora gazu ziemnego...*, s. 29.

20,1 mld m³ w 2020 r., było stosunkowo duże ryzyko związane z uruchomieniem wydobycia z nowych złóż³⁵, które miało zrekompensować spadek wydobycia bazowego do 9,6 mld m³, tj. do 47,8% zakładanego poziomu (rys. 17). Ryzyko to spowodowało, że wydobycie gazu z nowych złóż miało osiągnąć 2,8 mld m³ i przyczynić się tylko w 13,9% do osiągnięcia tego poziomu. W tej sytuacji istotnymi stały się działania dotyczące istniejących, wprawdzie w dużym stopniu już wyczerpanych, złóż gazu. Działania te miały polegać przede wszystkim na podjęciu nowych wierceń na tych złóżach oraz zwiększeniu efektywności wydobycia gazu. Przyjęto, że działania te pozwolą na uzyskanie odpowiednio 3,0 mld m³ i 2,3 mld m³ gazu, co oznacza realizację odpowiednio 14,9 i 11,4% zakładanego poziomu wydobycia. Pozostałą, niezbędną do osiągnięcia tego poziomu, ilość gazu zamierzano uzyskać w wyniku odzyskiwania surowca z istniejących złóż (1,5 mld m³; 7,5%) oraz optymalizacji ciśnienia (0,9 mld m³; 0,9%).



Rysunek 17. Zakładane źródła zwiększenia wydobycia gazu spółki Ukrhaswydobycwania
Źródło: opracowanie własne na podstawie Naftohaz, *Changing ourselves – strengthening Ukraine. Annual report 2018*, <https://www.naftogaz.com> (dostęp: 05.09.2020).

³⁵ Uruchomienie wydobycia z nowych złóż wymaga zwykle od 3 do 6 lat po uzyskaniu licencji, za: Naftohaz Group, *Changing ourselves – strengthening Ukraine. Annual report 2018*, <https://www.naftogaz.com> (dostęp: 05.09.2020), s. 23.

3.2.3. Ograniczenie zapotrzebowania na węgiel grup antracytowych

Działaniem o charakterze wewnętrznym, ograniczającym zależność Ukrainy od relacji energetycznych z FR, jest redukcja zapotrzebowania na węgiel grup antracytowych, sprowadzany w znacznych ilościach z FR i wykorzystywany przez ukraińskie elektrownie ciepłne i elektrociepłownie. Bezpośrednim bodźcem do podjęcia działań przez te jednostki wytwórcze na rzecz redukcji było wstrzymanie w marcu 2017 r. przez Ukrainę (na skutek tzw. nacjonalizacji przedsiębiorstw na okupowanym terytorium) obrotu towarów między ORDLO i resztą kraju³⁶. Już w 2017 r., m.in. wskutek modernizacji bloków elektrowni Naddnieprzańskiej i Krzyworoskiej, zapotrzebowanie Ukrainy na antracyt zmalało o 44%, a w 2018 r. o kolejne 25%.

Na spadek zapotrzebowania na antracyt na Ukrainie wpłynęło także wprowadzenie stanu wyjątkowego w energetyce, który pozwolił na ręczne regulowanie zużycia surowców, oraz zakończenie projektów infrastrukturalnych pozwalających na zwiększenie przepustowości „wąskich gardeł” w sieciach przesyłowych i uwolnienie w ten sposób większej ilości energii pochodzącej z innych niż „antracytowe” jednostki wytwórcze. W efekcie, ukraińskie elektrownie ciepłne i elektrociepłownie wytwarzały w 2018 r. 84% energii bazując na węglu gazowym, a tylko 16% na węglu antracytowym, choć jeszcze na początku 2017 r. ten drugi wskaźnik był bliski 40%³⁷.

3.2.4. Rozwój odnawialnych źródeł energii

W ostatnich latach Ukraina jest miejscem dynamicznego rozwoju OZE. Jej rząd postrzega bowiem ten rozwój jako skuteczny środek, o dużym potencjale, uniezależnienia się od dostaw rosyjskiego gazu oraz istotny krok w kierunku samowystarczalności energetycznej. Podejmując działania na rzecz zwiększenia wytwarzania energii z OZE³⁸, Ukraina zamierzała bowiem ograniczyć import gazu o co najmniej 9 mld m³. Szacunki wskazywały, że wykorzystanie pełnego potencjału OZE, pozwoliłoby zmniejszyć zużycie konwencjonalnych nośników energii o ok. 30–35%³⁹. Ponadto działania te były obliczone na napływ na Ukrainę znacznych inwestycji (w tym zagranicznych), które nie tylko zmniejszą jej zależność energetyczną, ale także poprawią sytuację gospodarczą, stan środowiska i zwiększą dobrobyt lokalnych społeczności⁴⁰.

36 P. Kost, *Rosja gra antracytem...*

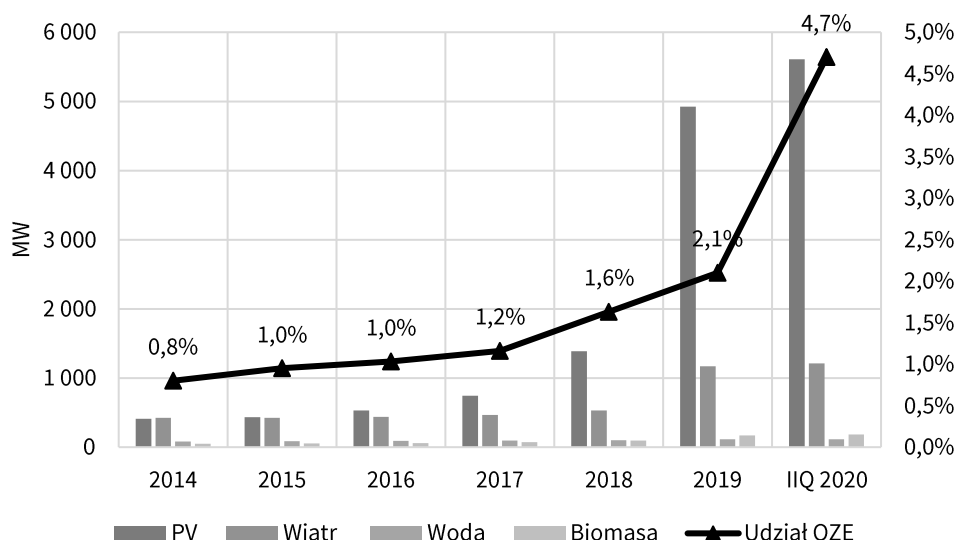
37 P. Kost, *Bez kropki nad „j”...*

38 *Ukraina tnie wsparcie dla OZE*, „GRAMWZIELONE” 03.03.2015, <https://gramwzielone.pl> (dostęp: 10.09.2020).

39 W. Izdebski, O. Makarchuk, J. Skudlarski, G. Trypolska, S. Zając, S. Aleksandrovna-Zayka, *Stan i perspektywy rozwoju energetyki odnawialnej w Polsce i na Ukrainie*, „Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu. Roczniki Naukowe”, 2015, t. XVII, z. 1, s. 75.

40 M. Kozak, *Zielona energetyka podbija Ukrainę*, „Obserwator Finansowy” 09.05.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 10.09.2020).

Po etapie stabilnego umiarkowanego wzrostu mocy zainstalowanej w energetyce odnawialnej Ukrainy w latach 2014–2018⁴¹, jego dynamika znacznie się zwiększyła w okresie 2019–2020 (rys. 18). O ile w ciągu pięciu lat tego pierwszego etapu zdolności wytwórcze instalacji odnawialnych Ukrainy zwiększyły się o 6 574 MW, to w ciągu zaledwie 18 miesięcy okresu 2019–2020 przybyło aż 13 502 MW, tj. ponad 2-krotnie więcej. W efekcie udział energetyki odnawialnej w strukturze wytwarzania energii elektrycznej na Ukrainie na koniec czerwca 2020 r. wzrósł do 4,7%⁴², tj. prawie 6-krotnie i prawie 3-krotnie w porównaniu odpowiednio z latami 2014 i 2018⁴³. Za wzrost tego udziału odpowiada głównie fotowoltaika, której moc tylko w 2019 r. i w okresie 6 miesięcy 2020 r. wzrosła odpowiednio o 4 925 MW i 5 611 MW. Istotny był wkład energetyki wiatrowej, która w analogicznych okresach zyskała odpowiednio 1 170 MW i 1 213 MW. Znacznie niższa była dynamika przyrostu mocy małych elektrowni wodnych oraz instalacji wykorzystujących biomasę⁴⁴.



Rysunek 18. Rozwój energetyki odnawialnej na Ukrainie

Źródło: opracowanie własne na podstawie European-Ukrainian Energy Agency, *Dynamics of renewable energy development in Ukraine*, <https://euea-energyagency.org> (dostęp: 10.09.2020) oraz Ukrenerho, *10 Steps towards Europe. 2018 non-financial report*, <https://ua.energy> (dostęp: 08.09.2020).

⁴¹ W okresie 2009–2014 moc ukraińskich instalacji odnawialnych wzrosła z 80 MW do 1100 MW, za: A. Malik, J. Kamiński, P. Kaszyński, *Analiza ukraińskiego rynku energii elektrycznej*, „Rynek Energii” 2016, nr 4 (125), s. 8.

⁴² Ukrenerho, *Generation profile of IPS of Ukraine*, <https://ua.energy> (dostęp: 08.09.2020).

⁴³ European-Ukrainian Energy Agency, *Dynamics of renewable energy development in Ukraine*, <https://euea-energyagency.org> (dostęp: 10.09.2020).

⁴⁴ Dane nie uwzględniają dużej energetyki wodnej, której udział w strukturze wytwarzania energii elektrycznej na Ukrainie na koniec czerwca 2020 r. wyniósł 14,7%, za: Ukrenerho, *Generation profile...*

Istotną determinantą rozwoju energetyki odnawialnej na Ukrainie są rządowe systemy wsparcia, a w szczególności system cen gwarantowanych oraz system gwarancji zakupu energii odnawialnej przez państwo⁴⁵. W dodatku pod koniec 2018 r. parlament ukraiński zwolnił z podatku VAT importowane urządzenia dla elektrowni fotowoltaicznych i wiatrowych i zwolnienie to ma obowiązywać do 2022 r.⁴⁶ O atrakcyjności systemu cen gwarantowanych może świadczyć wysokość taryf. Dla fotowoltaiki przekraczały one bowiem w 2018 r. 0,15 euro/KWh i były najwyższe w Europie, zaś dla instalacji wiatrowych były tylko o kilka eurocentów niższe⁴⁷.

Z zestawienia Climatescope agencji Bloomberg wynika, że Ukraina zajęła w 2019 r. 8. miejsce na świecie pod względem atrakcyjności dla inwestycji w energię odnawialną, co oznacza awans o 55 pozycji w stosunku roku poprzedniego⁴⁸. Warte podkreślenia jest przy tym, że wśród państw europejskich Ukraina została uznana za najbardziej atrakcyjne miejsce dla tych inwestycji. Zdaniem autorów zestawienia zadecydowały o tym nie tylko bardzo dobre warunki pogodowe do rozwoju energetyki fotowoltaicznej i wiatrowej i ceny gwarantowane, ale także opóźniające się przejście na system aukcyjny⁴⁹, stabilność makroekonomiczna Ukrainy w latach 2017–2019, proste i przejrzyste przepisy, które niemal całkowicie wykluczyły możliwość korupcji⁵⁰.

Korzystne warunki pogodowe i atrakcyjne systemy wsparcia rozwoju OZE na Ukrainie, a także duży potencjał inwestycyjny w segmencie energetyki odnawialnej, szacowany przez rząd ukraiński na 34 mld USD, wzbudziły duże zainteresowanie inwestorów, w tym wielu zagranicznych oraz międzynarodowych instytucji finansowych⁵¹. Wydaje się, że flagowym przedsięwzięciem w zakresie rozwoju fotowoltaiki na Ukrainie stał się projekt przekształcenia strefy ochronnej wokół

45 Ukraina wprowadziła taryfy gwarantowane dla OZE w 2009 r. proponując inwestorom wówczas najwyższe na świecie stawki za sprzedaż zielonej energii.

46 O. Soshenko, D. Fedoruk, O. Markov, S. Teush, *Ukraine: VAT exemption for import of certain wind and solar equipment and the simplification of land use for RES projects*, "Mondaq" 18.12.2018, <https://www.mondaq.com> (dostęp: 25.06.2020).

47 *Tak Ukraina zmieni system wsparcia dla OZE*, „GRAMwZIELONE” 27.06.2018, <https://gramw-zielone.pl> (dostęp: 10.09.2020).

48 *Climatescope 2019 by Bloomberg NEF. Which emerging market is the most attractive for clean energy investment?*, <https://global-climatescope.org> (dostęp: 10.09.2020).

49 Uruchomienie systemu aukcyjnego planowano w połowie 2019 r. Mimo swoich walorów (np. wprowadzenie konkurencji między inwestorami, wsparcie w postaci gwarantowanej ceny za sprzedaż energii na 20 lat), uznano go za mniej atrakcyjny w stosunku do systemu cen gwarantowanych. Ukraiński system aukcyjny zakładał ponadto zachowanie przez farmy fotowoltaiczne i wiatrowe prawa do korzystania z taryf gwarantowanych, jednak w 2020 r. ich poziom miał zostać obniżony o 30% dla tych pierwszych (dla tych drugich miał pozostać bez zmian), za: *Tak Ukraina zmienia system...*

50 *Ukraina przyciąga inwestycje w OZE*, „Świat OZE” 10.12.2019, <https://swiatoze.pl> (dostęp: 10.09.2020).

51 *It is right time for investment in renewable energy in Ukraine*, "InVenture" 2019, <https://inventure.com.ua> (dostęp: 11.09.2020).

elektrowni jądrowej w Czarnobylu w obszar inwestycji w energię odnawialną⁵². W październiku 2018 r. uruchomiono w tej strefie pierwszą elektrownię fotowoltaiczną o mocy 1 MW, jednak dalekosiężne plany przewidują stworzenie tam największej farmy fotowoltaicznej na świecie⁵³.

Zgodnie ze strategią ESU z 2017 r. udział energii odnawialnej w bilansie energetycznym kraju ma osiągnąć 25% w 2035 r.⁵⁴ Ogłoszony w czerwcu 2018 r. cel krótkookresowy wskazywał na możliwość osiągnięcia 11% udziału w 2020 r. Istotne przy tym jest zachęcanie inwestorów do uruchamiania elektrowni na biogaz i biomasę, których moc w 2035 r. miałyby sięgnąć 2,5 GW, tj. połowy mocy farm fotowoltaicznych i wiatrowych. Funkcjonowanie tych elektrowni nie zależy bowiem od warunków pogodowych, dlatego też mogą one być wykorzystywane jako ekologiczne źródło mocy manewrowych ukraińskiego systemu elektroenergetycznego, sprzyjając jego elastyczności⁵⁵.

3.2.5. Poprawa efektywności energetycznej

Działania na rzecz poprawy efektywności energetycznej i oszczędności energii są dla Ukrainy szczególnie istotne z punktu widzenia zmniejszenia zależności energetycznej państwa, a przez to ograniczenia zakresu i skutków stosowania przez FR instrumentów energetycznego nacisku. Umożliwiają one zagospodarowanie olbrzymiego potencjału tej poprawy i redukcję marnotrawstwa energii. Ponadto działania te są źródłem znacznych oszczędności finansowych. Najtańsza jest bowiem energia, która nie musi zostać wytworzona i przesłana. Podczas gdy sektor energetyczny Ukrainy odpowiada za około 12,6% GDP, wysoka energochłonność gospodarki stwarza ogromną przeciwwagę, która obniża dobrobyt narodowy, hamuje wzrost gospodarczy i tworzenie miejsc pracy oraz pozostawia kraj podatny na naciski polityczne ze strony dostawców energii⁵⁶.

Kierunki działań na rzecz wykorzystania potencjału poprawy efektywności energetycznej i oszczędności energii i ich cele wynikają z regulacji rządowych. Jednym z zasadniczych celów strategii SSDU (zob. tab. 19), było osiągnięcie samowystarczalności energetycznej państwa do 2020 r. Cel ten miał zostać osiągnięty m.in. w wyniku zmniejszenia intensywności energetycznej gospodarki o 20% w okresie 2015–2020.

52 Wnioski o zezwolenie na działalność na tym terenie złożyło ok. 60 firm z Danii, USA, Chin, Niemiec, Francji, Ukrainy i Białorusi.

53 A. Stando, *Elektrownia słoneczna w Czarnobylu już działa. Stoi tuż obok reaktora*, „WP Tech” 09.10.2020, <https://tech.wp.pl> (dostęp: 11.09.2020).

54 *The energy market of Ukraine*, „Flanders Investment & Trade Market Survey” 04.07.2018, <https://www.flandersinvestmentandtrade.com> (dostęp: 11.09.2020).

55 Y. Kovaliv, *Renewable energy sector. Unlocking sustainable energy potential*, „National Investment Council of Ukraine” 2018, <http://strategy-council.com> (dostęp: 11.09.2020).

56 A. Antonenko, R. Nitsovykh, O. Pavlenko, K. Takac, *Reforming Ukraine's Energy Sector: Critical Unfinished Business*, Carnegie Europe, <https://carnegieeurope.eu> (dostęp: 25.10.2020).

Oszczędność energii jest istotnym elementem „Planu działań na rzecz poprawy efektywności energetycznej” z listopada 2015 r. Dokument ten zakłada ograniczenie finalnego zużycia energii o 3,6 Mtoe, tj. o 5% do 2017 r. i o 6,5 Mtoe, tj. o 9% do 2020 r. w stosunku do średniego poziomu z lat 2005–2009 wynoszącego 72,3 Mtoe. W największym stopniu do realizacji tych celów miały się przyczynić gospodarstwa domowe, głównie poprzez termomodernizację budynków oraz wyposażenie ich w liczniki zużycia energii. Przemysł zobowiązano do wdrożenia środków efektywności energetycznej, w tym m.in. systemów zarządzania energią, przeprowadzania audytów energetycznych i stosowania taryf dynamicznych. Dla sektora usług przewidziano m.in. realizację projektów proefektywnościowych we współpracy z firmami typu ESCO⁵⁷, zaś dla transportu m.in. optymalizację struktury w ruchu pasażerskiego i towarowego w miastach⁵⁸. Zgodnie z założeniami Planu, tylko działania w zakresie termomodernizacji budynków miały ograniczyć o 8,7 mld m³ zużycie gazu⁵⁹.

Zasadniczym przesłaniem strategii ESU z sierpnia 2017 r. jest promowanie systematycznego i całościowego podejścia do reformowania energetyki, któremu, „Planem działań dotyczącym realizacji strategii ESU” z czerwca 2018 r., przypisano 186 szczegółowych działań. Za istotny element tego podejścia uznano poprawę efektywności energetycznej⁶⁰. W myśl ESU do poprawy tej należy dążyć poprzez wyeliminowanie subsydiów krzyżowych oraz wyposażenie odbiorców energii w systemy smart metering i smart grid⁶¹. Istotnymi celami szczegółowymi w zakresie poprawy efektywności energetycznej, wynikającymi z tego dokumentu, jest zmniejszenie intensywności energetycznej i ograniczenie strat w sieci elektroenergetycznej odpowiednio o co najmniej 54 i 37% w okresie 2015–2035⁶². Z badań przeprowadzonych w ramach projektu Low Carbon Ukraine, założenia ESU w zakresie efektywności energetycznej wdrożono (według stanu na koniec I kwartału 2020 r.) w części wynoszącej 22%⁶³.

57 OECD, *Enhancing Competitiveness in Ukraine through a Sustainable Framework for Energy Service Companies (ESCOs)*, <https://www.oecd.org> (dostęp: 15.10.2020), s. 10.

58 I. Horovykh, *Setting a target, development and implementation of National Energy Efficiency Action Plan (NEEAP)*, State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine 25.10.2017, <https://www.energycharter.org> (dostęp: 18.10.2020).

59 I. Horovykh, *National energy efficiency action plan implementation: experience of Ukraine*, State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine 10.03.2016, <https://sae.gov.ua> (dostęp: 18.10.2020).

60 O. Diachuk, R. Podolets, R. Yukhymets, V. Pekkoiev, *Final Report. Long-term Energy Modelling and Forecasting in Ukraine: Scenarios for the Action Plan of Energy Strategy of Ukraine until 2035*, Danish Energy Agency, Kyiv–Copenhagen 2019, <https://ens.dk> (dostęp: 18.10.2020).

61 OECD, *Monitoring the Energy Strategy...*, s. 20.

62 V. Logatskiy, *New energy strategy of Ukraine till 2035: security, energy efficiency, competitive ability*, „Razumkov Centre” 2017, <https://razumkov.org.ua> (dostęp: 18.10.2020).

63 Low Carbon Ukraine, *Quarterly Monitoring Report on the Implementation of Ukraine's Energy Action Plan. June 2020*, <https://www.lowcarbonukraine.com> (18.10.2020).

Za regulacje o charakterze wykonawczym należy uznać trzy ustawy z czerwca 2017 r., dotyczące efektywności energetycznej budynków, funduszu efektywności energetycznej oraz komercyjnego pomiaru energii cieplnej i wody, przy czym największe wsparcie finansowe wynika z tej drugiej ustawy. Ustawa o funduszu efektywności energetycznej przewiduje bowiem udzielanie niskooprocentowanych pożyczek na realizację projektów energooszczędnych⁶⁴, przy czym ok. 40–50% tych pożyczek nie będzie podlegało zwrotowi. Projekty te mają być realizowane głównie we współpracy ze wspólnotami mieszkaniowymi. Szacuje się, że pożyczki funduszu, począwszy od 2020 r., pozwolą na ograniczenie zapotrzebowania na gaz od 1 do 1,5 mld m³ surowca rocznie⁶⁵.

3.3. Działania o charakterze krajowo-międzynarodowym

3.3.1. Zastąpienie importu gazu z Federacji Rosyjskiej

Wylimitowanie importu rosyjskiego gazu pozwoliło Ukrainie istotnie ograniczyć zakres stosowania wobec niej przez FR instrumentów energetycznego nacisku. Dostawy surowca z FR zostały bowiem zastąpione dostawami z państw europejskich, które są realizowane z wykorzystaniem ich infrastruktury przesyłowej. Bezpośrednią przyczyną otwarcia dostaw rewersowych gazu, i coraz szerszego z nich korzystania, było przerwanie dostaw surowca przez spółkę Gazprom w czerwcu 2014 r., po tym, jak Ukraina odmówiła płacenia wyższych cen⁶⁶, wprowadzonych jednostronnie przez Rosjan ze względu na zmianę władzy w z prorosyjskiej na prozachodnią⁶⁷.

Wobec ograniczenia importu gazu przez Ukrainę (z 52,6 mld m³ w 2008 r. do 14,3 mld m³ w 2019 r.) oraz spadku zużycia gazu (z 66,3 mld m³ w 2010 r. do 29,8 mld m³ w 2019 r.), udział importowanego surowca w zaspokojeniu jego konsumpcji zmniejszył się z 79,3% w 2008 r. do 48,0% w 2019 r., osiągając poziom poniżej 35% w latach 2016 i 2018⁶⁸ (rys. 19). W 2013 r. Ukraina zaczęła ograniczać

64 Pożyczki dla każdego z dotowanych projektów mają być finansowane jednocześnie z dwóch źródeł, tj. „donorskiego” i państwowego. Ma to zapewnić kontrolę kosztów ze strony zachodnich partnerów funduszu.

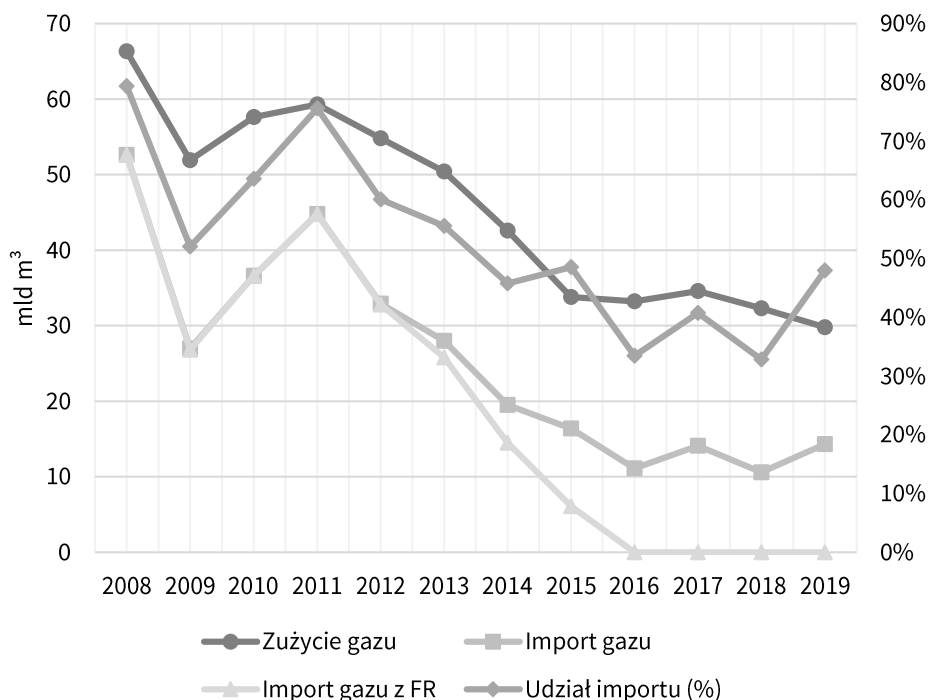
65 P. Kost, *Ukraina robi energetyczne postępy – efektywność energetyczna nad Dnieprem*, „Energetyka24” 29.11.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 18.10.2020).

66 Według Rosjan narosły dług Ukrainy z tego tytułu wyniósł 5,3 mld USD.

67 *Rosja straszy Unię ryzykiem dotyczącym dostaw gazu*, „Money” 29.08.2014, <https://www.money.pl> (dostęp: 23.07.2020).

68 Biorąc pod uwagę okres 1991–2019 najwyższy udział importu gazu w pokryciu krajowego zapotrzebowania na ten surowiec wyniósł 84,2% i dotyczył 2007 r.

import gazu z FR, wstrzymując go całkowicie w listopadzie 2015 r. Od 2016 r. Ukraina kupuje surowiec wyłącznie na europejskim rynku gazu.



Rysunek 19. Znaczenie dostaw z FR dla pokrycia zapotrzebowania Ukrainy na gaz

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych spółki Naftohaz, <https://naftogaz-europe.com> (dostęp: 15.09.2020).

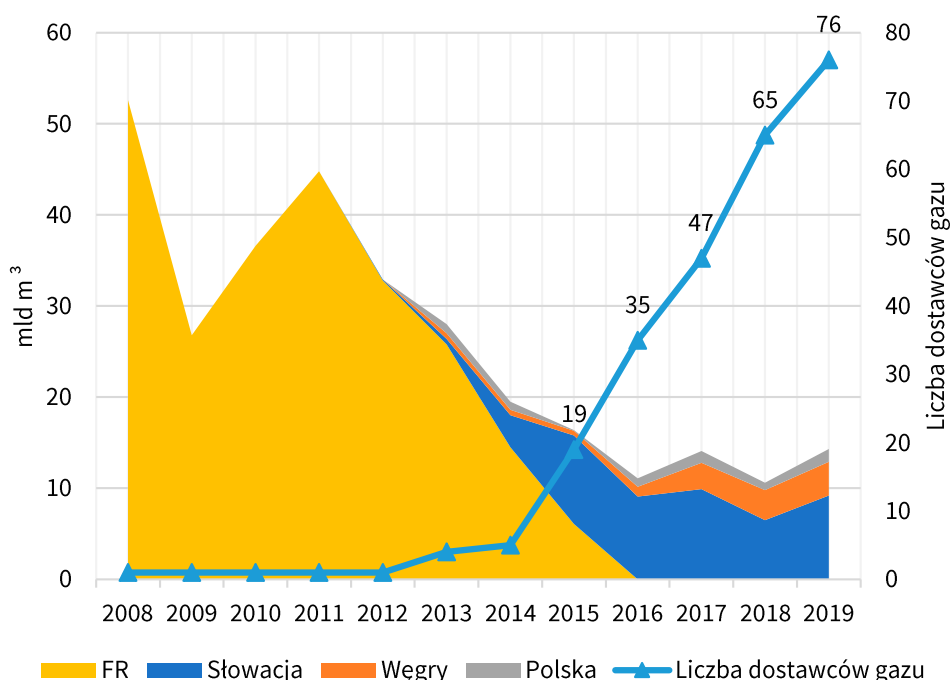
W 2019 r. 14,3 mld m³ gazu dostarczyło 76 dostawców europejskich, przesyłając go za pośrednictwem systemu gazowego Słowacji (przez połączenie w Budnicach przepłynęło 9,2 mld m³ gazu), Węgier (Beregdaroc, 3,7 mld m³) i Polski (Hermanowice, 1,4 mld m³) (rys. 20). Już w I połowie 2015 r. rewersowe dostawy gazu przewyższyły te z FR. Spółka Gazprom dostarczyła bowiem w tym okresie 1,44 mld m³ gazu, zaś łączne dostawy spółek GDF Suez (Engie), Statoil, Trailstone American, E.On, RWE i Axpo Trading wyniosły 6,5 mld m³. Rosyjski Gazprom był już wówczas tylko trzecim dostawcą gazu na Ukrainę, po GDF Suez (Engie) oraz Statoil⁶⁹, które sprzedały Ukrainie odpowiednio 1,9 i 1,5 mld m³.

Pogłębieniu dywersyfikacji dostaw gazu na Ukrainę, z kierunków innych niż rosyjski, ma służyć inicjatywa spółki Ukrtransgaz⁷⁰, zmierzająca do ich urucho-

⁶⁹ Na kolejnych pozycjach uplasowały się spółki Trailstone American i E.ON, dostarczając na Ukrainę odpowiednio 1,16 mld m³ i 0,7 mld m³. Na koniec 2015 r. w rewersowe dostawy gazu na Ukrainę zaangażowanych było 19 spółek europejskich (rys. 20), za: *Gazprom nie ma już monopolu na dostawy dla Ukrainy*, „BiznesAlert” 31.08.2020, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 23.07.2020).

⁷⁰ Spółka Ukrtransgaz jest operatorem systemu przesyłowego gazu na Ukrainie.

mienia z Rumunii. Istota tej inicjatywy tkwi w tym, iż przedmiotem tych dostaw może być gaz wydobywany w tym kraju. Rumunia jest bowiem czwartym co do wielkości producentem gazu w UE. Ma również ambitne plany eksploatacji nowych złóż na szelfie Morza Czarnego, które mogą w najbliższych latach uczynić z tego kraju eksportera netto gazu⁷¹.



Rysunek 20. Znaczenie alternatywnych dostaw dla pokrycia zapotrzebowania Ukrainy na gaz

Źródło: opracowanie własne na podstawie NaftohazEurope, *Gas imports to Ukraine*, <https://naftogaz-europe.com> (dostęp: 15.09.2020) oraz s. Makogon, *Transit via Ukraine after 2019*, „12th Gas Forum” 20 September 2017, <https://www.europeangashub.com> (dostęp: 15.09.2020).

Głównym odbiorcą gazu dostarczanego na Ukrainę przez spółki europejskie pozostaje państwowa spółka Naftohaz, ale coraz większe są wolumeny surowca sprowadzanego przez spółki prywatne. Jeszcze w 2016 r. spółka Naftohaz odebrała 8,2 mld m³ gazu, co stanowiło 73,9% importu surowca ogółem. Łączny wolumen zamówień spółek prywatnych wyniósł 2,9 mld m³ gazu, z których w I kwartale 2016 r. najbardziej aktywnymi były ERU Trading, Metida oraz Ukrgaz⁷². W 2019 r.

71 M. Zaniewicz, *Ukraina umacnia uzależnienie od rosyjskiego gazu*, „Energetyka24” 23.08.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.09.2020).

72 Wzrost aktywności spółek prywatnych w zakresie importu gazu stał się możliwy dzięki wejściu w życie ustawy o rynku gazu, która zakładała swobodną konkurencję na rynku dostaw surowca, za: P. Stępiński, *Ukraina nie sprowadza gazu z Rosji*, „BiznesAlert” 29.04.2016, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 15.09.2020).

wolumen ten obejmował już 7,1 mld m³ gazu i był nieznacznie tylko mniejszy od zamówień spółki Naftohaz (7,2 mld m³)⁷³.

Uruchomienie rewersowych dostaw gazu stwarza Ukrainie możliwość zawierana umów międzyoperatorskich, głównie z operatorami systemów przesyłowych Słowacji, Węgier i Polski, otwierając tym samym nowy jakościowo rozdział we współpracy z nimi. Możliwość ta jest dla Ukrainy źródłem elastyczności w doborze dostawców i cen gazu oraz pozwala na zawieranie krótkoterminowych umów, przede wszystkim sezonowych. Dla operatorów tych państw umowy te mogą być szczególnie interesujące m.in. z uwagi na duże pojemności podziemnych magazynów na Ukrainie Zachodniej. Stosunkowo szybkim efektem integracji ukraińskiego rynku gazu z rynkiem europejskim mogłoby być zawarcie umów międzyoperatorskich na dostawy gazu z państw członkowskich UE do Mołdawii ukraińskim GTS⁷⁴.

Wśród działań, mogących zapewnić Ukrainie realną dywersyfikację źródeł dostaw gazu, pozostaje możliwość sprowadzania surowca za pomocą polskiego systemu przesyłowego. Dodatkowe inwestycje w rozwój tego systemu oraz zwiększenie zdolności przesyłowej transgranicznego połączenia gazowego Hermanowice–Bliche Volytsia między Polską i Ukrainą do 6,6 mld m³ surowca rocznie⁷⁵, będącego elementem korytarza NSI East Gas, pozwolą bowiem Ukrainie na szerokie uczestnictwo w regionalnym rynku gazu państw Europy Środkowo-Wschodniej⁷⁶. Rynek ten jest w stanie zapewnić stabilność dostaw gazu jego uczestnikom ze względu na jego bieżące i potencjalne możliwości zasilania.

Na rynku środkowoeuropejskim będzie można handlować nie tylko gazem pochodzącym z polskiego terminala LNG w Świnoujściu o aktualnej przepustowości 5 mld m³ gazu rocznie, ale także gazem sprowadzanym do Polski z Norwegii gazociągiem Baltic Pipe o zdolności przesyłowej 10 mld m³ gazu rocznie. Dla dywersyfikacji źródeł pochodzenia gazu na tym rynku szczególne znaczenie ma rozbudowa przepustowości terminala w Świnoujściu do 10 mld m³ gazu rocznie, budowa terminalu LNG na chorwackiej wyspie Krk o przepustowości do 4 mld m³ gazu rocznie oraz uruchomienie gazociągu GIPL. Realizacja tych zamierzeń pozwoli bowiem na połączenie globalnego rynku LNG z rynkiem środkowo-europejskim⁷⁷.

73 Naftohaz rope, *Gas imports to Ukraine*, <https://naftogaz-europe.com> (dostęp: 15.09.2020).

74 P. Kost, *Porozumienia gazowe Rosji i Ukrainy: remis czy odłożona porażka?*, „Energetyka24” 06.03.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 23.07.2020).

75 M. Zaniewicz, *Ukraina jest gotowa do zwiększenia importu gazu z Polski*, „Energetyka24” 19.10.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 16.09.2020).

76 U. Motowidlak, T. Motowidlak, *Funkcjonowanie łańcuchów dostaw...*, s. 70.

77 A. Kublik, *Ukraina chce więcej gazu LNG z USA. Za pośrednictwem gazoportu w Świnoujściu*, „Gazeta Wyborcza” 06.03.2020, <https://wyborcza.pl> (dostęp: 30.10.2020).

3.3.2. Ograniczenie dostaw paliwa jądrowego z Federacji Rosyjskiej

Wyrazem dążenia Ukrainy do ograniczenia zakresu rosyjskiego instrumentarium, umożliwiające wywieranie wpływu na jej energetykę i gospodarkę, są działania zmierzające do zmniejszenia zależności krajowych elektrowni nuklearnych od dostaw paliwa jądrowego pochodzącego z FR. Działania te zostały znacznie zintensyfikowane w 2014 r., kiedy Ukraina podjęła szerszą współpracę z partnerami zachodnimi i krajowymi. Oprócz poprawy stanu bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy, współpraca ta stwarzała przesłanki do rozwoju technologicznego⁷⁸. Już w 2018 r. Ukraina zredukowała zależności od dostaw paliwa dla elektrowni jądrowych z niemal 100 do 67%. Jednocześnie ze spółką Westinghouse Electric Company, tj. nowym dostawcą części paliwa jądrowego, podpisano kolejną umowę, która ma pozwolić na zwiększenie jej udziału, w strukturze dostaw tego paliwa, do 55% do 2025 r.⁷⁹ Zgodnie z założeniami rządu Ukrainy, spółka ta ma dostarczać wówczas paliwo jądrowe dla 7 z 15 ukraińskich reaktorów jądrowych.

Kluczowymi kierunkami intensyfikacji współpracy z partnerami zachodnimi jest budowa przechowalni zużytego paliwa jądrowego oraz budowa i eksploatacja reaktorów modułowych SMR-160. Projekt tej przechowalni, realizowany od listopada 2017 r. kosztem 350 mln USD przez amerykańską firmę Holtec International⁸⁰, ma pozwolić nie tylko na zmniejszenie zależności od usług przechowywania paliwa jądrowego w FR, ale także na zaoszczędzenie kwoty ok. 200 mln USD rocznie, którą obecnie Ukraina płaci za ich świadczenie. Zakończenie tego projektu ma także duże znaczenie dla utrwalenia i rozwoju współpracy z alternatywnymi dostawcami paliwa jądrowego. Rosjanie przyjmują bowiem do przechowania wyłącznie paliwo własnej produkcji⁸¹. Z gospodarczego punktu widzenia nie bez znaczenia jest, że znaczną część zamówień w związku z budową przechowalni wykonają ukraińskie podmioty, np. charkowskie zakłady Turboatom, które od lat borykały się z problemem niedostatku zamówień⁸².

W projekcie budowy reaktorów modułowych SMR-160, oprócz spółki Enerhoatom i firmy Holtec International, tj. jego koordynatora, udział biorą także takie firmy jak GE, Hitachi, Mitsubishi Electric Corporation i SNC-Lavalin and Candu

78 P. Kost, *Skok technologiczny ukraińskiej energetyki jądrowej. „Zagrożeniem populizm i lobbyści”*, „Energetyka24” 20.03.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 16.09.2020).

79 Zgodnie z obowiązującym kontraktem spółki Enerhoatom z rosyjską firmą TVEL, co najmniej do 2020 r. odsetek rosyjskiego paliwa jądrowego w ukraińskich elektrowniach nie może spaść poniżej 65%, za: *Westinghouse expands Ukraine presence with new nuclear fuel deal*, Reuters 29.01.2018, <https://www.reuters.com> (dostęp: 17.09.2020).

80 Firma Holtec International z siedzibą w Jupiter na Florydzie specjalizuje się w projektowaniu i wytwarzaniu części do reaktorów jądrowych.

81 J. Nakano, *op. cit.*, s. 14.

82 *Energoatom, Turboatom sign contract worth US\$18.5 mln*, „EnergyCentral” 15.02.2019, <https://energycentral.com> (dostęp: 23.07.2020).

Energy⁸³. Parametry reaktorów tego typu wpisują się idealnie w potrzeby Ukrainy. Są całkowicie ekologiczne z niskim ryzykiem emisji materiałów radioaktywnych. Cechuje je wysoka elastyczność, której niedostatek jest jedną z największych bolączek ukraińskiego systemu elektroenergetycznego. Ta ostatnia cecha umożliwiłaby ograniczenie zapotrzebowania na usługi jego bilansowania, których aktualnie praktycznie wyłącznym dysponentem są elektrownie konwencjonalne koncernu DTEK R. Achmetowa.

3.3.3. Integracja systemu elektroenergetycznego z systemem europejskim

System elektroenergetyczny Ukrainy jest częścią systemu IPS/UPS⁸⁴, co oznacza, że jest technologicznie powiązany i działa równolegle m.in. z systemami elektroenergetycznymi FR, Białorusi i Mołdawii. Podstawową konsekwencją tej sytuacji dla bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy jest jego zasadnicza zależność od FR w przypadku wystąpienia poważnej awarii w sieci. Jedynym sposobem zmiany tej sytuacji jest pełna synchronizacja Zjednoczonego Systemu Elektroenergetycznego Ukrainy (UESU) z europejskim systemem elektroenergetycznym ENTSO-E⁸⁵ i oddzielenie go tym samym od równoległej pracy z systemami tych państw⁸⁶.

Ukraina oficjalnie rozpoczęła proces integracji systemów elektroenergetycznych w czerwcu 2017 r., który ma się zakończyć najpóźniej w 2025 r. pełną synchronizacją systemów UESU i ENTSO-E. Podstawą tego procesu jest Porozumienie w sprawie warunków przyszłego zjednoczenia systemów energetycznych Ukrainy i Mołdawii z systemem energetycznym Europy kontynentalnej⁸⁷ (zob. tab. 19),

83 Innymi przykładami współpracy spółki Enerhoatom z podmiotami z państw zachodnimi są umowy: o pogłębionym partnerstwie dotyczącym modernizacji i przedłużania terminów pracy ukraińskich elektrowni jądrowych (umowy podpisane w 2017 r. z firmą Holtec International i Toshiba), na dostawę systemów monitoringu stanu bezpieczeństwa Zaporoskiej Elektrowni Jądrowej (w 2017 r. z Westinghouse) oraz w sprawie oceny możliwości przeróbki wypalonego paliwa jądrowego w celu jego dalszej eksploatacji (w 2018 r. z Orano).

84 System elektroenergetyczny IPS/UPS obejmuje państwa byłego ZSRR, w tym (z państw europejskich) FR, Ukrainę, Białoruś oraz Litwę, Łotwę i Estonię. Traktowany jest on jako niekompatybilny, przy czym określenie to wykracza poza zagadnienia czysto techniczne i obejmuje także np. działanie rynku energii elektrycznej, bezpieczeństwo jądrowe, ochronę środowiska oraz zagadnienia społeczne, za: T. Motowidlak, *Efekty wdrażania polityki energetycznej Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, t. 1, s. 201.

85 System elektroenergetyczny ENTSO-E obejmuje od 2009 r. systemy elektroenergetyczne państw europejskich funkcjonujące w ramach bloków regulacyjnych UCTE, NORDEL, ATSOI, UKTSOA i BALTSO.

86 I. Klympush-Tsypnadsze, *Synchronization of Ukraine's energy system with ENTSO-E among priority tasks*, „Ukrinform”, <https://www.ukrinform.net> (dostęp: 18.09.2020).

87 Dokumenty dotyczące procesu synchronizacji systemów elektroenergetycznych i wynikające z nich zasadnicze założenia – zob. tab. 19.

podpisane, oprócz spółki Ukrenerho i OSP państw ENTSO-E, także przez spółkę Moldelectrica, tj. OSP Mołdawii. Przeprowadzenie tego procesu stało się strategicznym elementem strategii ESU. Wobec czasochłonności i złożoności tego przedsięwzięcia, w którym istotną rolę odgrywają aspekty rozwoju infrastruktury przesyłowej, reformy rynku energii elektrycznej i bezpieczeństwa energetycznego kraju, Gabinet Ministrów Ukrainy zatwierdził w grudniu 2018 r. plan działań, mający doprowadzić już w 2022 r. do gotowości UESU do integracji z ENTSO-E⁸⁸.

Różnice między systemami ENTSO-E i IPS/UPS i mają charakter zasadniczy, zarówno w zakresie parametrów technicznych, jaki i rozwiązań koncepcyjnych. Moc zainstalowana i zużycie energii elektrycznej w państwach systemu ENTSO-E wyniosły w 2018 r. odpowiednio 1 136 GW i 3 300 TWh, co oznacza, że były odpowiednio prawie 4-krotnie i prawie 3-krotnie wyższe od analogicznych parametrów cechujących system IPS/UPS. System ENTSO-E zapewnia znacznie większą swobodę i zakres międzynarodowego handlu energią elektryczną oraz, w przeciwieństwie do systemu IPS/UPS, rynkowe kształtowanie jej cen. Jasno określone są zasady i zakres odpowiedzialności państw za stabilną pracę systemu ENTSO-E. Jego funkcjonowanie bazuje na jednej podstawie prawnej, ujednolicone są także techniczne standardy operacyjne jego pracy. Funkcjonowanie systemu IPS/UPS nie jest uregulowane prawnie, a działania związane z jego bilansowaniem pozostają w gestii FR⁸⁹. Z tych względów system europejski w pełni odpowiada europejskiej strategii integracji Ukrainy. Wraz z procesem synchronizacji, oprócz osiągnięcia strategicznego celu, polegającego na zmniejszeniu zależności od FR w zakresie stabilności pracy systemu UESU, Ukraina oczekuje także istotnych korzyści gospodarczych.

Synchronizacja ma wykreować efektywną konkurencję na ukraińskim rynku energii elektrycznej, która pozwoli w szczególności na spadek cen energii elektrycznej o ok. 25–30% na rynku dnia następnego. Funkcjonowanie w reżimie równoległym z ENTSO-E ma pozwolić Ukrainie, dzięki bardziej efektywnemu wykorzystaniu dostępnych mocy wytwórczych (w tym mocy elektrowni jądrowych), nawet pięciokrotnie zwiększyć wolumen handlu energią elektryczną z państwami członkowskimi UE. Ponadto swobodny handel energią elektryczną z krajami ENTSO-E automatycznie zwiększy atrakcyjność inwestycyjną ukraińskiej energetyki, która zachęci inwestorów do budowy nowych mocy wytwórczych na Ukrainie, w tym odnawialnych⁹⁰.

Głównymi wyzwaniem dla Ukrainy w zakresie przygotowania systemu UESU do synchronizacji są rozbudowa infrastruktury przesyłowej do stopnia pozwalającego

88 P. Kost, „Uciec przed polityką”. Trudna droga ukraińskiej energetyki na Zachód, „Energetyka24” 27.02.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 18.09.2020).

89 *Integration to ENTSO: A new untold success story for UA-US energy security dossier*, Ukraine Business Council 2018, <https://www.usubc.org> (dostęp: 18.09.2020).

90 V. Kovalchuk, *SE NPC “Ukrenergo” and IPS of Ukraine EU-direction of development*, Energy Forum Necessary requirements for electric energy and its technical and economic improvement, Odessa 28–29.10.2017, <https://www.slideshare.net> (dostęp: 21.09.2020).

mu na bezawaryjne funkcjonowanie w oderwaniu od IPS/UPS oraz wypracowanie rozwiązań dotyczących dostępności mocy regulacyjnej⁹¹. Koszty sprostania tym wyzwaniom stanowią łącznie prawie 70% kosztów tego przygotowania, które tylko w okresie 2019–2021 szacowane są na ok. 2,2 mld USD. Pozostała część kosztów dotyczy głównie rozwoju kanałów komunikacji dla operacji dyspozytorskich.

3.3.4. Zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej kraju

Istotnym instrumentem, służącym zwiększeniu stopnia niezależności energetycznej Ukrainy od FR, są bezpośrednie inwestycje zagraniczne (*foreign direct investment*, FDI), lokowane w ukraińskim sektorze energetycznym. Instrument ten jest najbardziej skuteczny, gdy inwestorami są przedsiębiorstwa z USA i państw członkowskich UE⁹². Zaangażowanie inwestycyjne tych państw sprzyja bowiem nie tylko modernizacji i wzrostowi efektywności sektora energetycznego Ukrainy, ale jest także wyrazem wsparcia dążeń tego kraju do wdrożenia zachodnich standardów gospodarczych i politycznych i w konsekwencji wyeliminowania wpływów rosyjskich⁹³. Dla inwestorów zagranicznych kluczowy jest stan relacji Ukrainy z międzynarodowymi organizacjami finansowymi i gospodarczymi, w tym w szczególności z IMF. Ewentualne zaprzestanie wsparcia Ukrainy przez IMF spowodowałoby bowiem odcięcie jej od międzynarodowych rynków kapitałowych.

Zwiększenie wartości FDI wymaga od rządu Ukrainy podjęcia działań zmierzających do poprawy klimatu biznesowego w kraju, który nie jest aktualnie dostatecznie korzystny. Niewystarczająca atrakcyjność inwestycyjna kraju jest bowiem zasadniczą przyczyną znacznego spadku wartości FDI w okresie 2015–2019. Oscylowała ona bowiem między 2 mld USD i 3 mld USD rocznie i znacznie ustępowała analogicznemu parametrowi, cechującemu lata 2005–2012⁹⁴ (rys. 21). Dla gospodarki Ukrainy istota napływu FDI tkwi nie tylko w możliwości rozwiązania problemu niedoboru kapitału, ale także w wzroście ich efektywności w okresie 2018–2019. W okresie tym jednostce FDI odpowiadało bowiem od 53 do 45 jednostek GDP, a wcześniej podobne relacje miały miejsce tylko (spośród lat poddanych analizie) w latach 2000–2002⁹⁵.

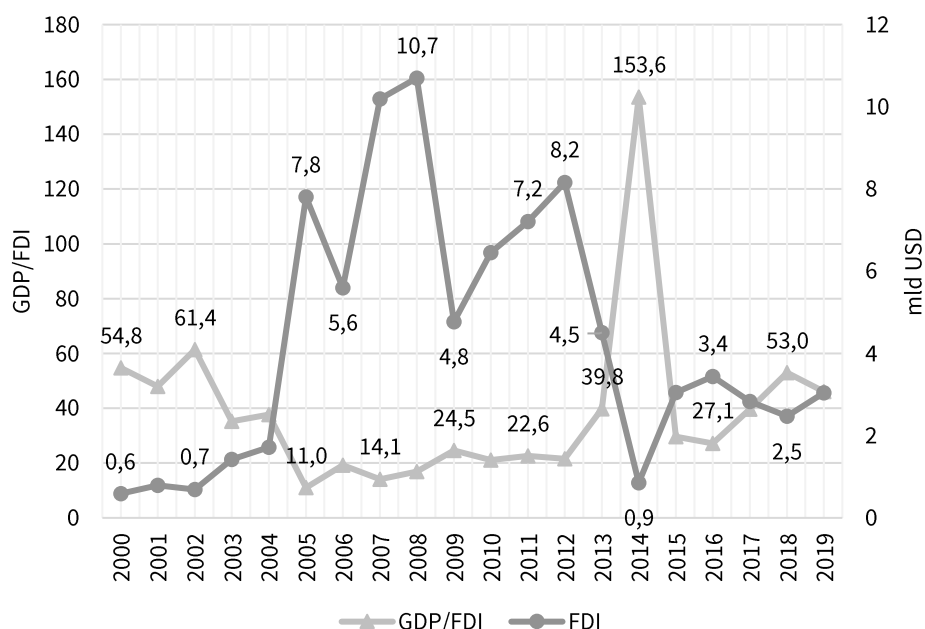
91 World Bank, *Ukraine: Facilitating Power System Integration with Europe*, <https://projects.worldbank.org> (dostęp: 21.09.2020), s. 7.

92 FDI z FR stwarzają zagrożenie dla Ukrainy ze względu na nieprzejrzysty charakter działalności rosyjskich inwestorów i ich bliskie związki z rosyjskimi władzami, które dążą do przejęcia kontroli nad ukraińskimi przedsiębiorstwami, głównie metalurgicznymi i energetycznymi, przez firmy rosyjskie, za: A. Szeptycki, *op. cit.*, s. 207. Ponad 40% dotychczasowych rosyjskich FDI, ulokowanych na Ukrainie, dotyczyło przemysłu, za: National Bank of Ukraine, *Enhancement of Foreign Direct Investment (FDI)*, Kyiv 2020, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 23.09.2020), s. 17.

93 P. Purski, P. Musiałek, *op. cit.*

94 W tym okresie poprawie klimatu inwestycyjnego na Ukrainie sprzyjało m.in. jej wstąpienie do WTO (2008 r.) do EC (2010 r.).

95 Ekstremalnie wysoka relacja GDP/FDI wynosząca 153,6 w 2014 r. była następstwem zdarzeń nadzwyczajnych, tj. wybuchu Rewolucji Godności i wojny w Donbasie.



Rysunek 21. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne i ich znaczenie dla gospodarki Ukrainy

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Banku Światowego, <https://data.worldbank.org> (dostęp: 23.09.2020) i NBU, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 23.09.2020).

Poprawa klimatu biznesowego na Ukrainie jest także konieczna dla doprowadzenia do bardziej korzystnej, z punktu widzenia zmniejszenia jej energetycznej zależności od FR, zmiany struktury inwestorskiej. Skumulowane FDI poszczególnych państw wskazują bowiem, że w strukturze tej coraz większe są udziały inwestycji cypryjskich. Wzrosły one bowiem w okresie 2010–2019 z 22,1 do 29,0% (tab. 24). Można sądzić, że zasadniczym powodem napływu bezpośrednich inwestycji zagranicznych z Cypru, a także z Wysp Dziewiczych, jest możliwość wykorzystania przez inwestorów wyjątkowo korzystnych warunków opodatkowania w tych krajach, czyli tzw. rajach podatkowych, a nie ich potencjał gospodarczy. W rzeczywistości większa część tych inwestycji stanowi niejawną formę inwestycji rosyjskich i (oligarchów) ukraińskich, których nie można traktować jako czynnik sprzyjający zmniejszeniu zależności energetycznej Ukrainy od FR.

Z punktu widzenia Ukrainy, dla możliwości ograniczenia wpływów rosyjskich w jej sektorze energetycznym, pożądane jest znacznie większe zaangażowanie przede wszystkim USA oraz państw europejskich, w tym głównie Niemiec i Francji. Udział USA w strukturze skumulowanych FDI na Ukrainie wynosił bowiem w 2019 r. zaledwie 1,8% i był porównywalny do udziałów Polski i Luksemburga, tj. państw o znacznie niższym potencjale ekonomicznym. Aż o 10,3 p.p. niższy stał się udział Niemiec w tej strukturze w okresie 2010–2019.

Tabela 24. Najbardziej znaczące państwa w zakresie skumulowanych FDI na Ukrainie

Państwo	2010 (%)	2013 (%)	2016 (%)	2019 (%)
Cypr	22,1	30,8	30,8	29,0
Holandia	19,1	16,9	19,0	23,2
Wielka Brytania	5,7	4,8	5,6	5,8
Niemcy	15,4	8,7	5,0	5,1
Szwajcaria	2,0	2,1	4,3	4,8
Austria	4,3	4,8	3,6	3,5
Wyspy Dziewicze	3,3	3,7	5,3	3,0
Francja	3,5	2,9	4,0	2,4
Federacja Rosyjska	4,9	5,9	1,1	2,2
Polska	2,2	1,7	2,1	1,9
USA	3,2	1,9	2,2	1,8
Luksemburg	0,7	1,1	1,1	1,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych SSSU Ukrainy, <http://www.ukrstat.gov.ua> (dostęp: 24.09.2020).

Zwiększeniu atrakcyjności inwestycyjnej kraju miała w szczególności służyć realizacja celów strategii SSDU, opublikowanej w styczniu 2015 r. Ten plan gruntownej przebudowy gospodarki Ukrainy zakładał bowiem w okresie do 2020 r. m.in. wzrost GDP na mieszkańca z 2,1 tys. USD do 16,0 tys. USD, spadek długu publicznego z 67,1% GDP do 60% GDP oraz poprawę ratingu kredytowego Ukrainy według skali Standard & Poor's z poziomu CCC do BBB⁹⁶. Istotnym elementem i zarazem celem tego planu był napływ na Ukrainę FDI o wartości 40 mld USD w okresie 2015–2020⁹⁷. Poprawa klimatu inwestycyjnego miała znaleźć odzwierciedlenie w znacznym awansie kraju w międzynarodowych rankingach atrakcyjności inwestycyjnej, w tym m.in. z zajmowanego w 2015 r. 96. miejsca do pierwszej trzdziestki, w prestiżowym rankingu Banku Światowego *Doing Business*.

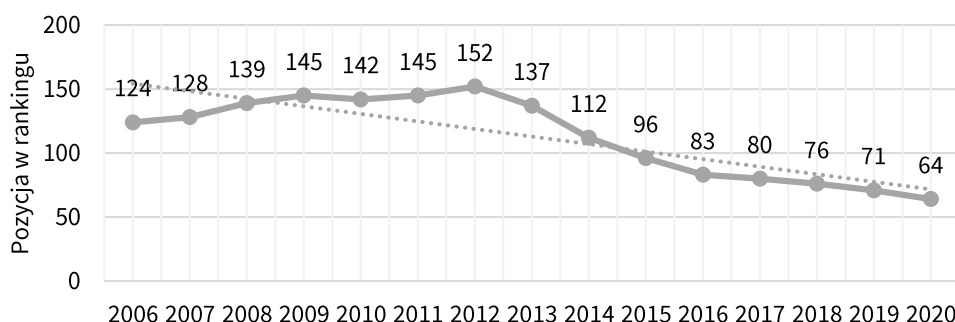
Mimo częściowej jedynie realizacji celów strategii SSDU, Ukraina znalazła się w 2020 r. na 64. miejscu w rankingu *Doing Business*⁹⁸. Strategia ta przyczyniła się zatem do umocnienia trendu poprawy atrakcyjności inwestycyjnej kraju,

96 M. Kozak, *Ukraina: ambitne plany i szara rzeczywistość*, „Obserwator Finansowy” 06.11.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 25.09.2020).

97 O. Kuzmin, N. Shpak, O. Pyrog, *Model of sustainable development of the national economy of Ukraine: assessment of current state and prospects of development*, „Econtechmod. An International Quarterly Journal” 2016, Vol. 5, No. 1. s. 44.

98 Miejsca wybranych państw w tym rankingu: Litwa – 7, Niemcy – 22, FR – 28, Polska – 40, Białoruś – 49, Rumunia – 55, Grecja – 79, za: World Bank, *Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies*, <https://openknowledge.worldbank.org> (dostęp: 24.09.2020), s. 3.

zapoczątkowanego w 2012 r.⁹⁹ (rys. 22). Podobny motyw przyświecał, opracowanej przy współudziale amerykańskiej agencji USAID, „Strategii współpracy na rzecz rozwoju kraju 2019–2024”, którą rząd Ukrainy przedstawił na początku października 2019 r. Zakłada ona wzrost ukraińskiego GDP o 40% oraz stworzenie miliona nowych miejsc pracy w okresie 2019–2024. Także tym razem jednym z kluczowych elementów (i celów zarazem) planu gospodarczego było zwiększenie napływu FDI, których wartość w tym okresie ma wynieść 50 mld USD¹⁰⁰.



Rysunek 22. Zmiany atrakcyjności inwestycyjnej Ukrainy wynikające z pozycji w rankingu *Doing Business*

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych AIN.UA, *Internet Business in Ukraine*, <https://ain.ua> (dostęp: 25.09.2020).

Pozyskanie zagranicznych partnerów jest szczególnie ważne dla Ukrainy z punktu widzenia utrzymania roli państwa tranzytowego w zakresie dostaw rosyjskiego gazu do Europy oraz zwiększenia krajowego wydobycia surowca¹⁰¹. Stabilność dochodów z usług tranzytu gazu stanowi bowiem jeden z istotnych czynników utrzymania równowagi gospodarczej, zaś większy wolumen krajowego surowca oznacza wzrost samowystarczalności energetycznej kraju. Dla realizacji obu tych celów niezbędne są FDI, zwłaszcza inwestorów z USA i państw członkowskich UE, wspomagane finansowo przez IMF.

Wobec niedoboru krajowego kapitału, FDI pozwolą na sfinansowanie niezbędnych inwestycji rzeczowych, w tym modernizacji gazowego systemu przesyłowego GTS. Istota tak ukierunkowanych FDI tkwi także w możliwości wkomponowania tych inwestycji w architekturę gazową UE, wzmocnienia pozycji Ukrainy

99 Bank Światowy (BŚ) uznał, że jednym z najistotniejszych powodów poprawy pozycji Ukrainy w rankingu była reforma rynku energii elektrycznej. Pozostałe powody według BŚ to m.in.: usprawnienie procesu wydawania pozwoleń na budowę, procedury kredytowej, ewidencji nieruchomości oraz postępy w zakresie ochrony inwestorów, <https://ain.ua> (dostęp: 25.09.2020).

100 USAID, *Country Development Cooperation Strategy 2019–2024*, <https://www.usaid.gov> (dostęp: 25.09.2020).

101 *Ukraiński falstart*, „Wysokie Napięcie” 25.10.2018, <https://wysokienapiecie.pl> (dostęp: 26.09.2020).

w negocjacjach gazowych z FR oraz ograniczenia napływu rosyjskich inwestycji do krajowego sektora energetycznego.

Dla utrzymania przez Ukrainę tranzytu gazu, i dochodów z nim związanych, istotne jest zaangażowanie zachodnich inwestorów w zarządzanie ukraińskim GTS, a przez to samym tranzytem. Starania Ukrainy doprowadziły do podpisania na początku kwietnia 2017 r., przez spółki Naftogaz, Ukrtransgaz, włoski Snam i słowacki Eustream, memorandum o wspólnej ocenie możliwości współpracy w zakresie wykorzystania oraz rozbudowy ukraińskiego systemu GTS¹⁰². W efekcie kolejnych działań, na początku 2018 r. grupę operatorów gazowych systemów przesyłowych, zainteresowanych wspólnym zarządzaniem ukraińskim GTS, utworzyły m.in. polski Gaz-System, belgijski Fluxys, Eustream, Snam, rumuński Transgaz oraz Reganosa z Hiszpanii. W kwietniu 2019 r. doszło do podpisania porozumienia między spółką Naftohaz a pięcioma operatorami gazowymi z państw członkowskich UE¹⁰³ o utworzeniu konsorcjum, które miało zarządzać tranzytowym gazociągiem¹⁰⁴. Można sądzić, że przekucie tych inicjatyw w konkretne działania lub pozyskanie kolejnych partnerów do współpracy jest uzależnione od efektów i tempa reform sektora energetycznego realizowanych przez Ukrainę.

Istotnym impulsem dla zaangażowania się zagranicznych inwestorów w modernizację i współzarządzanie GTS może być uwieńczenie sukcesem działań Ukrainy, zmierzających do zmiany zasad tranzytu rosyjskiego gazu¹⁰⁵. Przesunięcie punktu zakupu surowca kupowanego przez europejskich odbiorców na granicę ukraińsko-rosyjską¹⁰⁶, do czego dąży Ukraina, pozwoliłoby bowiem na przejście przez nią faktycznej kontroli nad przesyłem¹⁰⁷. Zastąpienie rosyjskich płatności za tranzyt, płatnościami za przesył odbiorców europejskich, ograniczyłoby możliwości FR obarczania Ukrainy winą za ewentualne problemy związane z dostawą surowca.

Dodatkowo Ukraina zyskałaby możliwość dokonania tzw. rewersu wirtualnego, polegającego na zakupie gazu przeznaczonego dla odbiorców europejskich i włączenie go do ukraińskiego systemu bezpośrednio na terytorium Ukrainy¹⁰⁸.

102 P. Stępiński, *Nord Stream 2 grozi inwazją na Ukrainę?*, „BiznesAlert” 12.04.2018, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 26.09.2020).

103 Porozumienie to, oprócz spółki Naftohaz, podpisały firmy: francuska GRTgaz S.A., holenderska N.V. Nederlandse Gasunie, włoska Snam S.p.A., słowacka Eustream a.s. i belgijska Fluxys S.A.

104 M. Kozak, *Co dalej z ukraińskimi gazociągami?*, „Obserwator Finansowy” 17.10.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 26.09.2020).

105 M. Zaniewicz, *Ukraina chce odbierać gaz przeznaczony dla Europy na granicy z Rosją*, „Energetyka24” 13.07.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 26.09.2020).

106 Obecnie rosyjski gaz przeznaczony dla państw członkowskich UE jest odbierany na granicy z UE, co powoduje, że za tranzyt odpowiada Ukraina, a opłaca go FR.

107 P. Kost, *Gra o tranzyt gazu do Europy. Ukraina trzyma Rosję w szachu?*, „Energetyka24” 13.07.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 26.09.2020).

108 Obecnie możliwy jest jedynie rewers fizyczny, polegający na przesyłaniu surowca, który już znalazł się na terytorium UE, z powrotem na Ukrainę.

Od kilku lat Ukraina, w celu zachęcenia zachodnich inwestorów do zaangażowania się w jej sektor gazowy, oferuje im magazynowanie gazu w magazynach znajdujących się na terenie kraju. Ich zainteresowanie ma pobudzić w szczególności, udostępniona w 2017 r., możliwość bezcłowego przechowywania gazu na potrzeby eksportu przez okres trzech lat od momentu wtłoczenia surowca do magazynów, usprawnienie procedury celnej oraz wprowadzenie w połowie stycznia 2020 r. zniżki na transgraniczny jego przesył¹⁰⁹. Istotnym atutem oferty Ukrainy jest lokalizacja największych magazynów gazu (5 magazynów o łącznej pojemności 25 mld m³) tuż przy jej zachodnich granicach, co skłania nie tylko do skorzystania z oferty magazynowania gazu, ale także włączenia się w proces zarządzania ukraińskim GTS¹¹⁰. W efekcie, w lipcu 2019 r. niemiecka spółka RWE, jeden z najważniejszych uczestników europejskiego rynku gazu, po raz pierwszy skorzystała z usługi magazynowania gazu na Ukrainie¹¹¹.

3.4. Działania w wymiarze międzynarodowym

3.4.1. Zabieganie o wsparcie państw oraz organizacji i instytucji międzynarodowych

Istotną kategorią działań, podejmowanych przez Ukrainę w celu ograniczenia zakresu i skuteczności instrumentarium energetycznego nacisku FR, są zabiegi o uzyskanie merytorycznego i finansowego wsparcia organizacji i instytucji międzynarodowych, które może wzmocnić proces reform ukraińskiego sektora energetycznego oraz wysuwane postulaty w negocjacjach z FR. Działania te mają także zapewnić Ukrainie dodatkowe możliwości rekompensowania strat gospodarczych (w tym stabilizacji budżetu), jakie ponosi ona z tytułu stosowania tego instrumentarium przez FR.

Większość działań Ukrainy, podejmowanych w wymiarze międzynarodowym, jest zorientowana proeuropejsko, a ich strategicznym celem jest uzyskanie członkostwa w UE i stanie się stroną umów zawartych przez jej członków lub pod jej egidą, regulujących zasady współpracy w sferze energetycznej. Członkostwo umożliwia bowiem korzystanie z wszelkiego rodzaju statutowych uprawnień. Podstawowym atutem Ukrainy w tych dążeniach, jest jej fundamentalne znaczenie dla

109 M. Marszałkowski, *Magazyny gazu mogą być atutem Ukrainy*, „BiznesAlert” 29.01.2020, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 26.09.2020).

110 P. Kost, *Reforma sektora gazu ziemnego Ukrainy. Możliwości dla Polski*, „Energetyka24” Warszawa 2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 26.09.2020), s. 16.

111 RWE skorzystała z usługi magazynowania gazu na Ukrainie, „CIRE” 07.08.2019, <https://www.cire.pl> (dostęp: 26.09.2020).

zapewnienia bezpieczeństwa energetycznego Europy¹¹², a w szczególności Europy Środkowo-Wschodniej.

Kulminacją wieloletnich proeuropejskich dążeń Ukrainy¹¹³ było podpisanie, w czerwcu 2014 r., umowy stowarzyszeniowej z UE, która w konsekwencji doprowadziła, w styczniu 2016 r., do jej przystąpienia do strefy wolnego handlu UE (tab. 25). Dla Ukrainy kluczowymi elementami tej umowy w zakresie reformowania energetyki są zobowiązania do implementacji i przestrzegania unijnych regulacji prawnych determinujących kierunki tego reformowania¹¹⁴. Nie bez znaczenia dla powodzenia reform i w konsekwencji dla gospodarki kraju jest, wynikająca z tej umowy, możliwość uczestnictwa we wspólnym europejskim rynku energii. Należy zaznaczyć, że Ukraina podjęła się realizacji tych zobowiązań już w grudniu 2010 r., kiedy przystąpiła do Wspólnoty Energetycznej.

Tabela 25. Zasadnicze dokumenty determinujące międzynarodową pozycję Ukrainy w sferze energetyki

Lp.	Dokument	Data	Główne cele/założenia w zakresie energetyki
1.	Umowa o przystąpieniu Ukrainy do IMF	03.09.1992	• Bezpośrednie finansowe wsparcie budżetu oraz możliwość współpracy z innymi międzynarodowymi instytucjami finansowymi • Kredyty z IMF są jednak uwarunkowane przeprowadzeniem reform, w tym sektora energetycznego
2.	Traktat Karty Energetycznej (ECT)	17.12.1994	• Zapewnienie swobodnego przepływu energii przez granice państw • Poprawa efektywności energetycznej • Możliwość korzystania z procedury rozstrzygania sporów między inwestorem a państwem przyjmującym w ramach ECT
3.	Ratyfikacja protokołu przystąpienia Ukrainy do WTO	16.04.2008	• Napływ inwestycji zagranicznych, w tym do sektora energetycznego • Liberalizacja wymiany handlowej z państwami członkowskimi, w tym w zakresie produktów energetycznych i energii

112 Zasadniczymi determinantami tego znaczenia są największe w Europie zdolności magazynowania gazu, system przesyłowy GTS, a także zasoby gazu i stosunkowo dobrze rozwinięta energetyka jądrowa.

113 Na europejski wybór w polityce zagranicznej Ukrainy wskazuje m.in. uchwała Rady Najwyższej (RN) Ukrainy „O podstawowych kierunkach polityki zagranicznej Ukrainy” z dnia 2.07.1993 r., „Strategia integracji Ukrainy z Unią Europejską” zatwierdzona dekretem Prezydenta Ukrainy z dnia 11.06.1998 r. lub ustawa „O zasadach wewnętrznej i zewnętrznej polityki” uchwalona przez RN Ukrainy dnia 01.07.2010 r., za: P. Pietnoczka, *Eurointegracyjna droga Ukrainy*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2018, nr IX (1), s. 155.

114 *Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part*, Official Journal of the European Union, 29.05.2014, L161/3, s. 115.

Lp.	Dokument	Data	Główne cele/założenia w zakresie energetyki
3.	Ratyfikacja protokołu przystąpienia Ukrainy do WTO	16.04.2008	• Możliwość korzystania z procedury rozstrzygania sporów handlowych z państwami członkowskimi w ramach WTO
4.	Ratyfikacja protokołu przystąpienia Ukrainy do Wspólnoty Energetycznej	15.12.2010	• Implementacja regulacji prawnych UE dotyczących sektora energetycznego, ochrony środowiska i konkurencji • Zapewnienie przejrzystych zasad prowadzenia biznesu • Szerokie uczestnictwo we wspólnym europejskim rynku energii
5.	Umowa stowarzyszeniowa Ukrainy z UE	27.06.2014	
6.	Umowa o przystąpieniu Ukrainy do strefy wolnego handlu z UE	01.01.2016	
7.	Uznanie celów zrównoważonego rozwoju ONZ w zakresie sektora energetycznego	09.2015	• Tania i czysta energia • Zrównoważony rozwój energetyki do 2030 r.
8.	Ratyfikacja Porozumienia Paryskiego	2016	• Ograniczenie emisji GHG o 40% w 2030 r. w relacji do 1990 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeglądu literatury.

Stając się stroną ECT, Ukraina włączyła się w nurt międzynarodowych działań na rzecz powstania konkurencyjnego rynku paliw, energii i usług energetycznych, swobodnego i wzajemnego dostępu do rynków energii państw-sygnatariuszy oraz do zasobów energetycznych i ich eksploatacji na zasadach komercyjnych bez jakiegokolwiek dyskryminacji¹¹⁵. Ukraina zobowiązała się także do zapewnienia dostępu do infrastruktury energetycznej w celach międzynarodowego tranzytu, ochrony inwestycji i promocji efektywności energetycznej. Korzystając z mechanizmów rozwiązywania sporów między stronami ECT, Ukraina pozwała FR przed SCC w związku z naruszeniem zapisów umowy o dostawę i tranzyt gazu¹¹⁶.

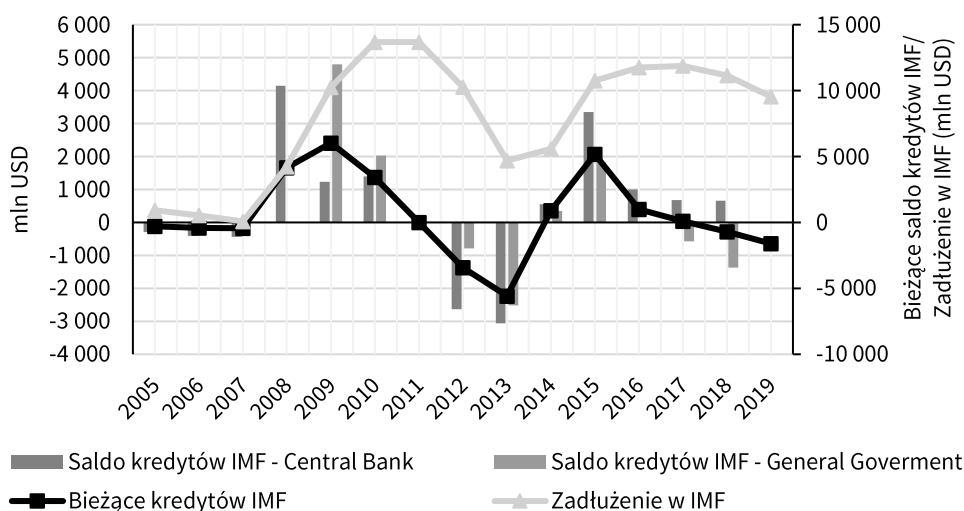
Dążeniu Ukrainy do wzmocnienia swojej pozycji w relacjach energetycznych z FR służyć ma także członkostwo w organizacjach i instytucjach o znaczeniu globalnym. Kredyty IMF pozwoliły bowiem Ukrainie nie tylko stabilizować budżet, będąc niejednokrotnie istotnym źródłem środków na spłatę zadłużenia wobec

¹¹⁵ *The International Energy Charter, consolidated Energy Charter Treaty with related documents*, „Aceris Law”, <https://www.acerislaw.com> (dostęp: 08.10.2020).

¹¹⁶ *Traktat karty energetycznej: Obecny status między państwami UE*, „International Arbitration Attorney” 25.06.2020, <https://www.international-arbitration-attorney.com> (dostęp: 08.10.2020).

spółki Gazpromu, ale także czynnikiem dyscyplinującym tę kraj, m.in. w walce z korupcją i w reformowaniu sektora energetycznego, w ustalonej z IMF formie¹¹⁷. Bez porozumienia z IMF Ukraina pozbawi się możliwości ubiegania się o pożyczki i kredyty w innych międzynarodowych instytucjach finansowych (np. BŚ, EBOR, EBI) oraz rynkach zewnętrznych. Zamkną się też dla niej możliwości emitowania na rynkach międzynarodowych obligacji rządowych¹¹⁸.

Wsparcie finansowe IMF było szczególnie cenne dla gospodarki Ukrainy w najtrudniejszych dla niej okresach. W latach 2009–2010 rząd i Narodowy Bank Ukrainy zaciągnęły w IMF pożyczki w wysokości odpowiednio 2 629 mln USD i 6 826 mln USD, co zwiększyło zaangażowanie IMF do 13 679 mln USD na koniec tego okresu (rys. 23). Te środki finansowe pozwoliły na zamortyzowanie skutków znacznego spadku GDP w 2009 r.¹¹⁹ oraz stały się istotną determinantą jego wzrostu w kolejnych latach (zob. rys. 23). Kolejny znaczny wzrost zadłużenia wobec IMF wystąpił w okresie 2014–2016 i osiągnął, na koniec tego okresu, wysokość 11 757 mln USD. Tym razem środki przekazane przez IMF pomogły przezwyciężyć słabość gospodarki Ukrainy, spowodowaną w dużej części przez Rewolucję Godności oraz wojnę w Donbasie.



Rysunek 23. Wsparcie finansowe udzielane Ukrainie przez IMF

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych NBU, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 06.06.2020).

117 S. Kuznetsov, *Ukraiński bank centralny liczy na nowy program pomocowy MFW*, „Obserwator Finansowy” 26.08.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 08.10.2020).

118 M. Kozak, *Zamrożona współpraca MFW z Ukrainą*, „Obserwator Finansowy” 09.03.2018, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 08.10.2020).

119 Jedną z przyczyn tego spadku była wstrzymanie dostaw gazu przez FR.

W czerwcu 2020 r. Rada Dyrektorów IMF zaakceptowała nowy program „stand by” dla Ukrainy na sumę 5 mld USD na okres 18 miesięcy. Środki mają zostać przeznaczone na walkę ze spowolnieniem gospodarczym oraz utrzymaniem stabilności ukraińskiej waluty. Pierwsza transza kredytu w wysokości 2,1 mld USD została przekazana 12 czerwca 2020 r.¹²⁰, natomiast wypłatę pozostałych transz IMF uzależnił m.in. od kontynuacji walki z korupcją, powrotu do dyscypliny budżetowej po zakończeniu epidemii, przyspieszenia prywatyzacji oraz urynkowania cen gazu dla ludności¹²¹.

Jako członek WTO Ukraina wspiera liberalizację wymiany handlowej z innymi państwami członkowskimi, w tym w zakresie produktów energetycznych i energii. Członkostwo uprawnia ją do korzystania z procedury rozstrzygania sporów handlowych z państwami członkowskimi w ramach WTO¹²². Z kolei za zasadniczy efekt współpracy z ONZ należy uznać dynamiczny rozwój energetyki odnawialnej, który ma się przyczynić do zrównoważonego rozwoju energetyki oraz ograniczenia o 40% emisji GHG do 2030 r.

3.4.2. Działania na rzecz utrzymania statusu państwa tranzytowego

Ryzyko utraty statusu państwa tranzytowego w zakresie przesyłu rosyjskiego gazu do odbiorców europejskich i związane z nim zagrożenie dla suwerenności ekonomicznej i politycznej, wyzwoiliło dużą aktywność Ukrainy na arenie międzynarodowej, która ma na celu uzyskanie wsparcia na rzecz zablokowania lub przynajmniej znacznego opóźnienia budowy gazociągu NS II. Aktywność ta stanowi zatem kolejny wraz dążenia do zwiększenia zaangażowania zachodnich inwestorów w ukraiński podsektor gazowy oraz włączenia ich we współzarządzanie systemem GTS, co ma prowadzić do ograniczenia tego ryzyka i zagrożenia. Mobilizacja takiego szerokiego arsenału środków na rzecz powstrzymania budowy tego gazociągu świadczy o dużej determinacji Ukrainy w dążeniu do niedopuszczenia do uzyskania przez FR dodatkowego, i bardzo skutecznego zarazem instrumentu nacisku¹²³.

Zabiegi Ukrainy na arenie międzynarodowej, w połączeniu z dużą zbieżnością celów geopolitycznych, pozwoliły na uzyskanie wsparcia jej wysiłków na rzecz niedopuszczenia do powstania gazociągu NS II, w szczególności przez USA,

120 Transza ta została wypłacona po spełnieniu przez Ukrainę dwóch zasadniczych warunków, tj. przyjęcia ustawy bankowej uniemożliwiającej zwrot znacjonalizowanych banków byłym właścicielom oraz ustawy wprowadzającej handel gruntami rolnymi.

121 S. Matuszak, *Nowe porozumienie Ukrainy z Międzynarodowym Funduszem Walutowym*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 08.10.2020).

122 M. Kozak, *Członkostwo w WTO Ukrainie bardziej szkodzi czy pomaga?*, „Obserwator Finansowy” 09.09.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 08.10.2020).

123 Wraz z uruchomionymi wcześniej gazociągami NS I i TS, gazociąg NS II pozwoli na całkowite wyeliminowanie tranzytu rosyjskiego gazu przez terytorium Ukrainy.

KE, Wielką Brytanię, Polskę, Danię, Rumunię i państwa bałtyckie. Podobnie jak Ukraina, łączą oni bowiem projekt tego gazociągu z kwestiami bezpieczeństwa, nie tylko energetycznego, nie ograniczając ich przy tym wyłącznie do Ukrainy. Postrzegają go jako kolejny potencjalny instrument FR, służący realizacji założeń doktryny Falina-Kwicińskiego.

Efekty wsparcia Stanów Zjednoczonych

USA, w najbardziej zdecydowany sposób, uwzględniły stanowisko Ukrainy odnośnie do gazociągu NS II w ustawie CAATSA z lipca 2017 r.¹²⁴ Na mocy tej ustawy prezydent USA uzyskał bowiem prawo do wprowadzania, w koordynacji z sojusznikami europejskimi, sankcji uderzających w budowę rosyjskich rurociągów eksportowych. Sankcjami może być objęty każdy podmiot, który dokonuje inwestycji w rosyjski projekt energetyczny eksportowy o wartości co najmniej 1 mln USD lub o łącznej wartości 5 mln USD w okresie 12 miesięcy. W ustawie sprecyzowano, że sankcjami może zostać objęta każda inwestycja, która ma bezpośredni i znaczący wkład w realizację rosyjskich rurociągów eksportowych i ma postać dostaw produktów, usług, technologii czy informacji¹²⁵.

Wachlarz możliwych sankcji, dla podmiotów zaangażowanych w realizację rosyjskich rurociągów eksportowych, przedstawiono w sekcji nr 232 ustawy CAATSA, zatytułowanej *Sankcje w stosunku do rozwoju projektów rurociągów w FR*. Zawiera on 12 elementów, w tym m.in. zakaz pośrednictwa amerykańskich banków w transakcjach importowych i eksportowych, ograniczenia w sprzedaży określonych towarów, technologii oraz usług, zakaz udzielania pożyczek przez amerykańskie banki i międzynarodowe instytucje finansowe, zakaz zawierania transakcji walutowych, restrykcje majątkowe oraz wstrzymanie inwestycji w instrumenty finansowe.

Niezależnie od kwestii bezpośrednio dotyczących gazociągu NS II, w ustawie CAATSA znalazła się też deklaracja wsparcia dla państw regionu Europy Środkowo-Wschodniej na rzecz ograniczenia ich zależności od rosyjskich surowców poprzez modernizację, rozwój ich sektorów energetycznych i dywersyfikację źródeł dostaw. W szczególności za niezbędne uznano podjęcie współpracy z rządem Ukrainy w celu wypracowania planu działań prowadzącego do wzrostu

124 USA, wraz z UE, już w 2014 r., w związku z konfliktem zbrojnym na Ukrainie, nałożyły na FR pakiet sektorowych sankcji gospodarczych. Wprowadzone restrykcje dotyczyły głównie sektora bankowego i energetycznego. Zakazem kredytowania, także przez EBI i EBOR, objęto rosyjskie przedsiębiorstwa, które wspierały destabilizację Ukrainy. Dotknięte nim zostały podmioty energetyczne, m.in. Rosneft, Gazprom, Gazpromneft, Surgutnieftegaz, UKOil, Novatek i Transneft oraz spółki powiązane. Amerykańskim podmiotom zakazano dostaw, eksportu, reeksportu towarów, usług (poza finansowymi) i technologii wspierających rozwój trudnodostępnych projektów naftowych i gazowych (szelfowych arktycznych, głębinowych powyżej 500 stóp i łupkowych), realizowanych w FR, za: J. Rogoża, E. Fischer, *Kolejne sankcje Unii Europejskiej wobec Rosji*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 30.09.2020).

125 B. Bielińczuk, *Groźba sankcji CAATSA wobec Nord Stream 2*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 17.07.2020, <https://www.pism.pl> (dostęp: 30.09.2020).

niezależności energetycznej tego kraju, zwiększenia produkcji surowców energetycznych na Ukrainie i redukcji zależności tego kraju od ich importu z FR¹²⁶.

Skuteczność sankcji wynikających z ustawy CAATSA, a tym samym prawdopodobieństwo zatrzymania realizacji projektu gazociągu NS II, znacznie wzrosła wraz z ustawą PEESA z grudnia 2019 r., która włączyła je do budżetu obronnego USA¹²⁷. Zapisy PEESA legalizują *de facto* karanie sankcjami firm uczestniczących w budowie tego gazociągu. W efekcie tej ustawy z udziału w tej budowie wycofała się szwajcarska firma Allseas wraz ze swymi dwoma statkami do układania rur na dnie morskim¹²⁸.

Kolejnym krokiem USA w kierunku zaostrzenia ustawy CAATSA były zmiany wprowadzone w niej w lipcu 2020 r.¹²⁹ Na podstawie dotychczasowych wytycznych sankcje w ramach CAATSA groziły podmiotom wspierającym budowę rosyjskich gazociągów eksportowych w przypadku umów zawartych dnia 2 sierpnia 2017 r. lub później. Po zmianach sankcje zagrażają podmiotom kontynuującym współpracę przy gazociągu NS II, nawet na podstawie wcześniejszych umów. Zmiany rozszerzają także zakres oryginalnych obostrzeń, poszerzając go m.in. o statki „zaangażowane we wszystkie czynności związane z układaniem rur”, podmioty, które „ułatwiają dostarczanie takich statków”, „świadczą usługi ubezpieczeniowe, portowe lub łącznościowe dla takich statków” oraz o spółki, które „zapewniają certyfikację gazociągu, celem oddania go do użytku”¹³⁰.

Sankcje mogą w praktyce prowadzić do odcięcia od amerykańskiego systemu finansowego, w związku z czym, ze względu na jego międzynarodowe znaczenie, na ryzyko takie nie może pozwolić sobie żadna z osób lub podmiotów prowadzących działalność gospodarczą w skali globalnej. Stwarzają one bardzo trudne warunki do realizacji projektu gazociągu NS II także ze względu na to, że statki, ubezpieczyciele czy porty w obrębie niemieckich wód terytorialnych (tam bowiem znajduje się brakujący odcinek połączenia) nie zaryzykują konsekwencji, jakie mogą przynieść amerykańskie sankcje¹³¹. Można sądzić, że FR nie będzie w stanie samodzielnie dokończyć tego gazociągu, nie dysponując żadną bazą logistyczną w pobliżu.

126 I. Wiśniewska, S. Kardaś, *Ustawa o amerykańskich sankcjach przeciwko Rosji*, Ósrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 30.09.2020).

127 Izba Reprezentantów włączyła sankcje na Nord Stream 2 do budżetu Pentagonu, „Biznes-Alert” 21.07.2020, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 30.09.2020).

128 J. Wiech, *Kij w gazowe szprychy Rosji. Moskwie pokrzyżowano plany w Europie*, „Energetyka24” 23.12.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 30.09.2020).

129 M. Marszałkowski, *Czy Amerykanie uderzą sankcjami atomowymi w Nord Stream 2?*, „Biznes-Alert” 21.07.2020, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 30.09.2020).

130 J. Wiech, *Wszystko o projekcie nowych sankcji USA na Nord Stream II*, „Energetyka24” 05.06.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 30.09.2020).

131 *Firmy międzynarodowe nie chcą ubezpieczać Nord Stream 2*, „Puls Biznesu” 23.09.2020, <https://www.pb.pl> (dostęp: 30.09.2020).

Efekty orędownictwa Unii Europejskiej

Po myśli Ukrainy były efekty działań KE i państw europejskich, narażonych na praktyki monopolistyczne Gazpromu, zmierzające do objęcia gazociągu NS II wymogami wynikającymi z III pakietu energetycznego UE. Działania te doprowadziły bowiem do nowelizacji w kwietniu 2019 r. dyrektywy gazowej¹³², w której zapisano, że podmorskie części gazociągów na terytorium UE będą podlegały restrykcjom tego pakietu¹³³. W szczególności nowelizacja wymusza przestrzeganie zasad rozdzielności podmiotowej (zasada unbundlingu) oraz TPA¹³⁴. W praktyce wymóg ten oznacza, że sprzedawcą gazu i operatorem gazociągów nie może być ten sam podmiot oraz obowiązek zapewnienia dostępu do takiego gazociągu innym przedsiębiorstwom. Dla spółki Gazpromu spełnienie tego wymogu stanowi poważne wyzwanie, bo zgodnie z nowym prawem unijnym będzie musiała pozwolić na korzystanie z gazociągu NS II także innym firmom zainteresowanym przesyłem, co jest równoznaczne z utratą znacznej części przychodów i spadkiem jego rentowności¹³⁵.

Najistotniejszą, z punktu widzenia interesów Ukrainy, konsekwencją objęcia gazociągu NS II przepisami znowelizowanej dyrektywy gazowej, był wymóg zaakceptowania przez KE warunków jego przebiegu poza granicą morską Niemiec, które zostaną ustalone w drodze negocjacji tego kraju i FR i potwierdzone umową międzyrządową. Konieczność zgody KE oznacza, że podstawą oceny możliwości jej wyrażenia będzie zgodność z prawem UE, na czym zależało Ukrainie i innym państwom, przeciwnym budowie NS II. Prawo UE wymaga bowiem uwzględnienia szkodliwego wpływu, jaki gazociąg NS II może wyrzucić na bezpieczeństwo energetyczne, konkurencyjność i integrację nie tylko unijnego rynku gazu, ale także rynku gazu państw Europejskiej Wspólnoty Energetycznej, której członkiem jest Ukraina. O dokuczliwości wprowadzonych przepisów dla Gazpromu świadczy fakt, że FR już w październiku 2019 r. wniosła pozew przeciw UE do SCC, motywując go „znaczącym naruszeniem jego interesów”¹³⁶.

132 Zasadniczym celem nowelizacji dyrektywy gazowej, tj. dyrektywy 2009/73/WE „dotyczącej wspólnych zasad rynku wewnętrznego gazu ziemnego” z kwietnia 2009 r., było objęcie europejskim prawem również podmorskich połączeń gazowych. Istotne przy tym było, że, dzięki prezydencji Rumunii, dyrektywę tę zdołano znowelizować przed uruchomieniem gazociągu NS II, co otworzyło drogę do jednoznacznego podporządkowania go prawu UE, za: J. Kajmowicz, *Nord Stream 2 muss sein. Niemcy przywołują do porządku przeciwników gazociągu*, „Energetyka24” 21.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 01.10.2020).

133 S. Pirani, *Russia-Ukraine transit talks: the risks to gas in Europe*, „Oxford Energy Comment” May 2019, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 02.10.2020), s. 2.

134 W. Jakóbik, M. Perzyński, *Dyrektywa gazowa, która może opóźnić Nord Stream 2 przeszła w PE*, „BiznesAlert” 04.04.2019, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 01.10.2020).

135 S. Pirani, J. Sharples, K. Yafimava, V. Yermakov, *Implications of the Russia-Ukraine gas transit deal for alternative pipeline routes and the Ukrainian and European markets*, „Oxford Energy Insights” March 2020, no. 65, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 02.10.2020), s. 4.

136 P. Zaleski, *Angela Merkel szkodzi bezpieczeństwu energetycznemu Europy*, „Energetyka24” 25.01.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 02.10.2020).

Efekty rzecznictwa Danii

Dużym wsparciem dla Ukrainy, w jej dążeniu do opóźnienia budowy gazociągu NS II i niedopuszczenia do uszczuplenia budżetu, a w konsekwencji do destabilizacji ekonomicznej i politycznej państwa, była postawa Danii. Kraj ten wydał bowiem dopiero z końcem października 2019 r., tj. jako ostatni, po FR, Szwecji, Finlandii i Niemczech, zgodę na jego położenie w swojej wyłącznej strefie ekonomicznej¹³⁷. Bezpośrednim powodem wstrzemięźliwości Danii w wydawaniu tej zgody była nowelizacja w listopadzie 2017 r. Ustawy o szelfie kontynentalnym (*Danish Continental Shelf Act*), dotyczącej warunków układania rurociągów i kabli w duńskim morzu terytorialnym. W jej myśl od stycznia 2018 r. wszelkie decyzje w zakresie tych warunków miały być uzależniane od zgodności tego rodzaju inwestycji z interesami Danii w polityce zagranicznej i bezpieczeństwem państwa¹³⁸.

Dania rozpatrywała początkowo dwa warianty przebiegu gazociągu NS II, a następnie, powołując się na Ustawę o szelfie kontynentalnym, zażądała w marcu 2019 r. od FR przedstawienia kolejnego wariantu¹³⁹ i złożenia stosownego wniosku, rozpatrywanego następnie z „wyjątkową skrupulatnością”¹⁴⁰. W efekcie w październiku 2019 r. przerwano prace związane z układaniem rur gazociągu na terenie szwedzkiej wyłącznej strefy ekonomicznej, zatrzymując je na granicy ze strefą duńską. Dania zapowiedziała, że rozpoczyna procedurę rozpatrywania wniosku, która przewiduje ocenę środowiskową oraz konsultacje społeczne, jak i konsultacje w ramach procedury Espoo z krajami ościennymi, na które projekt mógłby wywierać wpływ¹⁴¹. O dokuczliwości postawy Danii dla spółki Gazprom świadczy fakt, że rozpoczął on przygotowania do podjęcia działań prawnych wobec Danii, której władze, w jej ocenie, „zwlekają w sposób nieuzasadniony z procesem wydania zezwolenia na ułożenie gazociągu NS II”¹⁴².

137 A. Łoskot-Strachota, S. Kardaś, P. Szymański, S. Matuszak, *Denmark gives go-ahead for Nord Stream 2*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 02.10.2020).

138 A. Łoskot-Strachota, R. Bajczuk, S. Kardaś, *Nord Stream 2 dzieli Zachód*, „Komentarze OSW” 18.06.2018, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 01.10.2020).

139 Wymóg przedstawienia tego wariantu był możliwy dzięki zawarciu, w listopadzie 2018 r., polsko-duńskiego porozumienia odnośnie do rozgraniczenia wyłącznych stref ekonomicznych w części Morza Bałtyckiego, znajdującej się na południe do wyspy Bornholm, za: M. Zaniewicz, *Umowa z Danią pozwoli opóźnić Nord Stream 2 nawet o kilka lat*, „Energetyka24” 23.10.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 02.10.2020).

140 M. Zaniewicz, *Operacja Nord Stream 2 – opóźnianie w oczekiwaniu na posiłki*, „Energetyka24” 23.10.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 02.10.2020).

141 M. Zaniewicz, *Dania otrzymała wniosek o rozpatrzenie kolejnej trasy Nord Stream 2. Polska będzie brała udział w konsultacjach*, „Energetyka24” 15.04.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 02.10.2020).

142 *Gazprom grozi Danii pozwem za zwłokę ws. pozwoleń dla Nord Stream 2*, „Energetyka24” 30.04.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 02.10.2020).

Nowa umowa tranzytowa

Dla Ukrainy zasadniczą korzyścią, wynikającą z międzynarodowego wsparcia jej stanowiska i działań związanych z budową gazociągu NS II, było utrzymanie statusu kraju tranzytowego w zakresie przesyłu rosyjskiego gazu. Opóźnienie uruchomienia tej alternatywnej trasy przesyłu surowca¹⁴³ do odbiorców europejskich skłoniło bowiem FR w grudniu 2019 r. do zawarcia z Ukrainą nowej 5-letniej umowy tranzytowej. Przewiduje ona, że FR prześle przez Ukrainę w 2020 r. co najmniej 65 mld m³ gazu, a po 40 mld m³ w kolejnych latach¹⁴⁴. Można sądzić, że uzgodnione do tranzytu wolumeny gazu, wprowadzie poniżej ukraińskich oczekiwań, ale powyżej krytycznego poziomu dla opłacalności funkcjonowania GTS, będą źródłem dochodu stabilizującym budżet Ukrainy, przynajmniej w okresie 5 lat.

Dzięki nowej umowie tranzytowej Ukraina zyskała gwarancję dochodu z tytułu świadczenia usług tranzytu gazu w wysokości ok. 7,2 mld USD. Bardziej optymistyczne szacunki wskazują, że dochody z tego tytułu wyniosą 2–3 mld USD rocznie. Dla Ukrainy bardzo istotnym elementem umowy jest zapis, zgodnie z którym spółka Gazprom będzie uiszczala co roku stałą opłatę za tranzyt zgodnie z zasadą *ship or pay*, tj. niezależnie od rzeczywiście przesłanego surowca, a ewentualne dodatkowe (powyżej ustalonych wielkości) wolumeny gazu będą opłacane według taryfy ustalonej przez ukraińskiego regulatora. Dużym sukcesem Ukrainy jest przywiązanie zobowiązań spółki Gazprom do dobowych wolumenów gazu, co oznacza, że jeśli zechce on uzupełnić „niedosłany” gaz w kolejnych miesiącach, to za usługi tranzytu będzie musiała zapłacić według wyższej taryfy ukraińskiego regulatora, a nie zakontraktowanej¹⁴⁵.

Za zdecydowany sukces Ukrainy należy uznać otwarcie rewersowych wirtualnych dostaw gazu na granicach zachodnich. Taka możliwość obniża bowiem koszty transportu i samego towaru oraz, w szerszym wymiarze, otwiera szlak do integracji ukraińskiego rynku z rynkiem europejskim. Sama umowa międzyoperatora między operatorem GTS (OGTS) i spółką Gazprom została bowiem podpisana zgodnie z regulacjami unijnymi, choć dotyczy to tylko dwóch punktów wejścia do systemu ukraińskiego, tj. w Sudży i Sochraniwky.

Pod wpływem efektów wynikających z nowej umowy tranzytowej dyrektor wykonawczy Naftohazu J. Witrenko wyraził wdzięczność UE za wsparcie w rozmowach ze spółką Gazprom. Podziękował KE za spójne stanowisko, uznające niezawodność i wydajność GTS, a także partnerom amerykańskim za wspieranie bezpieczeństwa energetycznego na kontynencie europejskim. Z kolei szef spółki

143 W ukraińskich kręgach eksperckich dominuje opinia, że spółka Gazprom nie dokończy budowy gazociągu NS II co najmniej do połowy 2021 r. Jednocześnie, według tej opinii, osiągnięcie przez NS II pełnej przepustowości (w sensie technicznym) jest możliwe najszybciej pod koniec 2021 r., czyli *de facto* od 2022 r., za: P. Kost, *Porozumienia gazowe Rosji i Ukrainy...*

144 S. Pirani, J. Sharples, *The Russia–Ukraine gas transit deal: opening a new chapter*, „Oxford Energy Insights” February 2020, no. 64, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 02.10.2020), s. 3.

145 P. Kost, *Porozumienia gazowe Rosji i Ukrainy...*

Nafohaz A. Koboliew stwierdził, że podpisanie tej umowy stało się możliwe dzięki systemowej pracy całego zespołu spółki Naftohaz, który naświetlał ryzyko budowy NS II, w efekcie czego rząd USA nałożył sankcje na to przedsięwzięcie¹⁴⁶.

Mimo niewątpliwego sukcesu Ukrainy, związanego z zawarciem nowej umowy tranzytowej, niektóre związane z nią aspekty mogą być dla niej niekorzystne w perspektywie funkcjonowania GTS oraz kształtowania relacji energetycznych z FR. Zredukowane wolumeny tłoczonego gazu wywołają bowiem potrzebę optymalizacji GTS, ponieważ przy tranzycie gazu na poziomie 40 mld m³ rocznie 75–80% stacji kompresorowych będzie niepotrzebnych. Poprzez fakt zawarcia umowy ze spółką Naftohaz jako „organizatorem” tranzytu, a nie z OGTS, z którym zawarto tylko umowę międzyoperatorską, niezbędną dla uregulowania technicznych elementów współpracy, spółka Gazprom zniwelowała następstwa wdrożenia przez Ukrainę przepisów III pakietu energetycznego w zakresie wyodrębnienia operatora sieci przesyłowej. Można sądzić, że następstwem tego faktu będzie spadek zainteresowania inwestycjami w GTS Ukrainy ze strony europejskich firm, które wcześniej rozpatrywały współpracę z OGTS po jego wyodrębnieniu. Ponadto zgoda Ukrainy na zakończenie sporów sądowych, toczących się w różnych instancjach międzynarodowych, zmusiła wprowadzić Gazprom do zapłaty wcześniej orzeczonych długów, ale pozbawiła ją narzędzi nacisku na rosyjskiego dostawcę¹⁴⁷.

3.4.3. Ujawnianie niezgodnych z prawem praktyk Gazpromu

Praktyki monopolistyczne na rynkach gazu państw Europy Środkowo-Wschodniej

Szczególnym efektem członkostwa Ukrainy we Wspólnocie Energetycznej oraz zawarcia przez nią umowy stowarzyszeniowej z UE była możliwość podjęcia, na szczeblu unijnym, działań w celu ujawnienia, a następnie wyeliminowania praktyk monopolistycznych Gazpromu na rynkach gazu państw Europy Środkowo-Wschodniej oraz w związku z budową gazociągu NS II. Działania, podjęte przez KE z inicjatywy Litwy, dotyczyły wprowadzić bezpośrednio rynków gazu Polski, Czech, na Słowacji, Węgier, Bułgarii, Estonii, Litwy i Łotwy, tj. państw członkowskich UE, ale będąca w podobnej sytuacji Ukraina, mogła się w pełni czuć ich beneficjentem. Zakres praktyk monopolistycznych stosowanych wobec Ukrainy i szkody gospodarcze z nich wynikające nie były bowiem wcale mniejsze. Co więcej, praktyki monopolistyczne spółki Gazprom wobec Ukrainy mogły się stać istotnym bodźcem do podjęcia tych działań. W lipcu 2012 r., tj. na krótko przed ich rozpoczęciem, będąca w trudnej sytuacji gospodarczej Ukraina, nie uzyskała

146 *Gazprom i Ukraina podpisały kontrakt na tranzyt gazu*, „Gazeta Prawna” 31.12.2019, <https://serwis.gazetaprawna.pl> (dostęp: 02.10.2020).

147 S. Kardaś, W. Konończuk, *Temporary stabilisation: Russia–Ukraine gas transit deal*, Ośrodek Studiów Wschodnich 31.12.2019, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 02.10.2020).

bowiem zgody spółki Gazprom na zmniejszenie wolumenu importowanego gazu z zakontraktowanych 52 mld m³ do 27 mld m³, co było w zasięgu jej możliwości finansowych¹⁴⁸.

Postępowanie antymonopolowe KE przeciwko spółce Gazprom zostało formalnie wszczęte w sierpniu 2012 r.¹⁴⁹ Podnoszone zarzuty obejmowały ograniczanie swobodnego obrotu surowcem dostarczanym tą spółką w ramach rynku unijnego, blokowanie państwom członkowskim UE dostępu do innych źródeł gazu oraz łączenie ceny gazu z ceną ropy. Potwierdzenie tych zarzutów stwarzało duże ryzyko dla spółki Gazprom, nie tylko ze względu na możliwość ukarania go przez KE grzywną w wysokości 10% jego rocznych przychodów, co oznaczało kwotę ok. 15 mld USD, ale także ze względu na utratę wizerunku obiektywnego dostawcy surowca, który nie przestrzega prawa UE. Potwierdzenie podejmowania niezgodnych z prawem działań mogło także oznaczać wyraźny sygnał ostrzegawczy dla wszelkiego rodzaju międzynarodowych instytucji rozjemczych.

Wyniki postępowania doprowadziły do postawienia spółce Gazprom, we wrześniu 2015 r., formalnych zarzutów o nadużywanie monopolistycznej pozycji na rynku gazu w Europie Środkowo-Wschodniej. Świadczyły one bowiem jednoznacznie o łamaniu przez Gazprom zasad konkurencji rynkowej i unijnych przepisów antymonopolowych, czego wyrazem było m.in. utrudnianie klientom reeksportu gazu. Dochodzenie wykazało także, że indeksacja cen gazu do ropy pozwalała spółce Gazprom narzucać klientom niekorzystne ceny¹⁵⁰. Ujawniło także przypadki uzależniania warunków dostaw gazu od respektowania dodatkowych zobowiązań dotyczących działalności gazociągów w celu uzyskania korzyści związanych z dostępem do infrastruktury gazowej lub kontroli nad nią¹⁵¹.

W ogłoszonej w maju 2018 r. ostatecznej decyzji, KE zobowiązała spółkę Gazprom, w zakresie funkcjonowania rynku gazu Europy Środkowo-Wschodniej, do zniesienia barier swobodnego przepływu gazu, podjęcia aktywnych działań na rzecz zintegrowania rynków gazu, realizacji zorganizowanego procesu, pozwalającego zapewnić w przyszłości konkurencyjne ceny surowca oraz rezygnacji z uprawnień uzyskanych dzięki wykorzystywaniu pozycji rynkowej¹⁵². KE nie zdecydowała się zatem nałożyć na spółkę Gazprom, będących w jej gestii, kary

148 Zgodnie z formułą *take or pay*, będącą elementem kontraktu ze spółką Gazprom, Ukraina pozostała zobowiązana do zapłaty za 80% zamówionego gazu, tj. za co najmniej 41,6 mld m³ surowca, za: *Gazprom nie zgadza się na niższe dostawy gazu na Ukrainę*, „Gazeta Prawna” 20.07.2012, <https://serwisy.gazetaprawna.pl> (dostęp: 05.10.2020).

149 S. Kardaś, *Wyniki postępowania antymonopolowego KE przeciwko Gazpromowi*, Ośrodek Studiów Wschodnich 24.05.2018, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 05.10.2020).

150 *Zarzuty KE wobec Gazpromu to decyzja dekady*, „Money” 22.04.2015, <https://www.money.pl> (dostęp: 05.10.2020).

151 A. Gawlikowska-Fyk, *Komisja Europejska kończy postępowanie antymonopolowe wobec Gazpromu*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 25.05.2018, <https://pism.pl> (dostęp: 05.10.2020).

152 Komisja Europejska, *KE zobowiązuje Gazprom*, <https://ec.europa.eu> (dostęp: 05.10.2020).

pieniężnej i wymogu wypłaty odszkodowań. To wyjątkowo łagodne potraktowanie rosyjskiego koncernu przez KE oprostowała spółka PGNiG S.A., argumentując w skierowanej do TSUE w październiku 2018 r., skardze, że „zobowiązania nałożone na spółkę Gazprom są nieadekwatne do szkód, jakie spółki środkowo-europejskie poniosły w wyniku jej, niezgodnych z prawem UE, działań”. Polska spółka podniosła także, że „pomimo blisko półrocznego okresu obowiązywania decyzji KE, spółka Gazprom nie zaprzestała łamania prawa UE oraz nadal zawyża ceny gazu wobec swoich odbiorców w Europie Środkowej i Wschodniej”¹⁵³.

Nieprawidłowości przy finansowaniu budowy gazociągu NS II

Dotkliwa kara finansowa została nałożona na spółkę Gazprom i pięć innych spółek uczestniczących w budowie gazociągu NS II¹⁵⁴ w październiku 2020 r. przez polski Urząd Ochrony Konsumentów i Konkurencji (UOKiK). W wyniku prowadzonego od kwietnia 2018 r. przez ten urząd postępowania okazało się bowiem, że wspomniane spółki naruszyły polską ustawę o ochronie konkurencji i konsumentów. Za zawarcie umowy finansowania gazociągu NS II, co jest równoznaczne z utworzeniem „wspólnego przedsiębiorcy” i dokonaniem koncentracji, bez zgody UOKiK, w stosunku do każdej ze spółek została zarządzona maksymalna kara finansowa wynosząca 10% rocznego ich obrotu¹⁵⁵. W przypadku spółki Gazprom wynosi ona 29 mld zł, zaś w przypadku pozostałych spółek 234 mln zł, co oznacza, że łączne kary finansowe, nałożone na spółki zaangażowane w budowę gazociągu NS II, stanowią równowartość prawie 6,5 mld euro, odpowiadając tym samym ponad 2/3 szacowanych kosztów tej budowy. W związku z odmową udzielania informacji ważnych dla prowadzonego postępowania, dodatkowe kary w wysokości 172 mln zł i 213 mln zł, zostały nałożone odpowiednio w listopadzie 2019 r. i lipcu 2020 r. na spółki Engie Energy i Gazprom¹⁵⁶.

153 PGNiG złożyło skargę na decyzję Komisji Europejskiej ws. praktyk Gazpromu, „Puls Biznesu” 16.10.2018, <https://www.pb.pl> (dostęp: 05.10.2020).

154 W projekcie budowy gazociągu NS II, oprócz spółki Gazprom, uczestniczą spółki: francuska Engie Energy, niemiecka Uniper, austriacka OMV, holendersko-brytyjska Shell oraz niemiecka Wintershall.

155 Obowiązek uzyskania zgody Prezesa UOKiK na dokonanie koncentracji przez spółki zagraniczne, a także obowiązek współpracy z Urzędem i udzielania żądanych informacji oraz dokumentów wynika z przepisów europejskich, na których opiera się polska ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów z dnia 16.02.2007 r. Zgodnie z przepisami tej ustawy, uprzedniemu zgłoszeniu do Prezesa UOKiK podlegają m.in. transakcje polegające na utworzeniu przez dwóch lub więcej przedsiębiorców „wspólnego przedsiębiorcy” (joint venture). Obowiązek taki dotyczy również transakcji dokonywanych za granicami Polski, jeżeli wywołują one lub mogą wywoływać skutki na terytorium RP za: M. Dyl, R. Stankiewicz, *Przejęcie wspólnej kontroli nad przedsiębiorcą jako przesłanka zgłoszenia zamiaru koncentracji* Prezesowi UOKiK, <https://sip.lex.pl> (dostęp: 11.10.2020).

156 S. Van Dorpe, *Poland hits Gazprom with the world's largest competition fine*, „Politico” 10.10.2020, <https://www.politico.eu> (dostęp: 11.10.2020).

Decyzja UOKiK potwierdza, że uczestnicy projektu gazociągu NS II działali nie tylko ze z pominięciem przepisów dotyczących koncentracji przedsiębiorców, ale ze szkodą dla konkurencji na rynku gazu. Finansowanie „wspólnego przedsiębiorcy”, dokonywane przez uczestników rynku gazu, a nie instytucje finansowe, świadczy bowiem o istnieniu wspólnych interesów gospodarczych pomiędzy tymi uczestnikami. Polski urząd antymonopolowy uznał, że niepowiadomienie go o zamiarze dokonania koncentracji stanowi przejaw lekceważenia obowiązującego w Polsce prawa, które jest tożsame z obowiązującymi regulacjami UE. Zawarcie umowy finansowania projektu gazociągu NS II i jego realizacja stanowi zatem złamanie przepisów prawa, wskutek czego zwiększy się zależność ekonomiczna od rosyjskiego gazu nie tylko Polski, ale i innych krajów europejskich¹⁵⁷.

Mimo bezpośredniego ukierunkowania na obronę polskiego rynku gazu, orzeczenie UOKiK, wspiera stanowisko Ukrainy dotyczące gazociągu NS II, prezentowane na arenie międzynarodowej. Jego uruchomienie nie tylko nie zmniejszy jej zależności od rosyjskiego gazu (importowanego pośrednio od dostawców europejskich), ale pozbawi ją dochodów z tytułu świadczenia usług tranzytu gazu, które są istotnym elementem stabilności jej budżetu.

Próba dysponowania zdolnościami przesyłowymi gazociągu OPAL

Spółka PGNIG S.A., działając w obronie własnych interesów, doprowadziła do wydania przez TSUE w grudniu 2016 r. korzystnego dla Ukrainy postanowienia, ograniczającego spółce Gazprom dostęp do gazociągu OPAL¹⁵⁸, a przez to wielkość wolumenu gazu, który może one przesłać gazociągiem NS I¹⁵⁹. Postanowienie to zawiesiło bowiem wykonalność rozstrzygnięcia KE z października 2016 r., dzięki któremu spółka Gazprom uzyskała dostęp do 80%, zamiast dotychczasowych 50%, przepustowości tego gazociągu, co miało jej pozwolić na przesyłanie od 13,5 mld m³ do 14,5 mld m³ więcej gazu rocznie tym gazociągiem.

Wyrok TSUE w sprawie OPAL nie tylko zmusił spółkę Gazprom do zwiększenia przesyłu gazu przez Ukrainę, zapewniając tym samym jej budżetowi wyższe dochody¹⁶⁰, ale znacząco umocnił jej pozycję negocjacyjną przed rozmowami z FR

157 UOKiK, *Nord Stream 2 – maximum penalties imposed by UOKiK President*, <https://www.uokik.gov.pl> (dostęp: 11.10.2020).

158 Gazociąg OPAL o przepustowości 36,5 mld m³ gazu rocznie został uruchomiony w lipcu 2011 r. Stanowi on lądowe przedłużenie gazociągu NS I, które biegnie wzdłuż zachodniej granicy Polski w kierunku Czech, tzn. jest elementem systemu gwarantującego ominięcie Ukrainy. Na mocy decyzji KE z 2009 r., połowa przepustowości tego gazociągu została wyłączona spod zapisów III pakietu energetycznego UE, za: M. Zaniewicz, *Winter is coming...*

159 A. Łoskot-Strachota, S. Kardaś, T. Dąbrowski, *OPAL dla Gazpromu? Decyzja Komisji Europejskiej w sprawie niemieckiej odnogi gazociągu Nord Stream*, „Komentarze OSW” 09.11.2016, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 05.10.2020).

160 Obliczenia spółki Naftohaz wykazały, że zapewnienie spółce Gazprom większej przepustowości OPAL i spadek wolumenu gazu ślanoego przez Ukrainę o 13,5–14,5 mld m³ rocznie doprowadzi do ograniczenia zysków z tranzytu o 395–425 mln USD, za: *Raport: Gazowa kurtyna nad Europą*, „BiznesAlert” 03.12.2016, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 30.10.2020).

w sprawie zawarcia nowej umowy tranzytowej. TSUE w uzasadnieniu swojego wyroku wskazał, że zapewnienie spółce Gazprom szerszego dostępu do gazociągu OPAL nie tylko podważa założenia UE dotyczące wspólnej polityki energetycznej, nie sprzyja konkurencji i dywersyfikacji źródeł gazu na rynki państw Europy Środkowo-Wschodniej, ale ugruntowuje na tych rynkach dominację głównego dostawcy, tj. spółki Gazprom¹⁶¹.

3.4.4. Korzystanie z orzecznictwa międzynarodowych organów arbitrażowych

Skutecznym instrumentem przeciwstawienia się rosyjskim naciskom w zakresie dostaw i tranzytu gazu, okazało się skierowanie wniosków o ich stosowanie do Instytutu Arbitrażowego Izby Handlowej w Sztokholmie (SCC). Ten międzynarodowy organ rozjemczy, wszczynający postępowania na podstawie Traktatu ECT oraz Konwencji ICSID¹⁶², wydał bowiem, w odpowiedzi na złożone przez ukraińską spółkę Naftohaz wnioski, orzeczenia, które przyniosły Ukrainie duże korzyści wizerunkowe i gospodarcze.

W pierwszym wniosku z czerwca 2014 r. Naftohaz pozwał Gazprom, żądając ustanowienia sprawiedliwej ceny dostarczanego gazu, zaś w drugim, z października tego samego roku, zaskarżył warunki tranzytu. Ostateczny wyrok SCC, dotyczący dostaw gazu, z grudnia 2017 r., zawiera wiele korzystnych dla spółki Naftohazu rozstrzygnięć (tab. 26). Do najbardziej istotnych z nich należy zaliczyć oddalenie roszczeń spółki Gazpromu w wysokości 56 mld USD za nieodebrany gaz w okresie 2009–2017¹⁶³ oraz w wysokości 1,3 mld USD za surowiec dostarczony na obszar ORDLO. Podobny charakter miały rozstrzygnięcia ostatecznego orzeczenia SCC z lutego 2018 r., w sprawie przestrzegania warunków tranzytu. Spółce Naftohaz przyznane zostało bowiem odszkodowanie w wysokości 4,63 mld USD¹⁶⁴ za to, że spółka Gazprom nie dostarczała do tranzytu uzgodnionej ilości, tj. 110 mld m³ gazu rocznie¹⁶⁵.

161 T. Motowidlak, *Głównie linie podziału między Komisją Europejską a Polską w zakresie polityki energetycznej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica” 2018, nr 1 (333), s. 211–212.

162 U. Rogużińska, *Orzeczenie Instytutu Arbitrażowego Izby Handlowej w Sztokholmie w sprawie Nykomb Synergetics Technology Holding AB v. Republika Łotwy*, <http://arbitraz.laszczuk.pl> (dostęp: 06.10.2020).

163 S. Kardaś, W. Konończuk, *Naftogaz's victory over Gazprom: the Arbitral Tribunal's award on the transit contract*, Ośrodek Studiów Wschodnich 07.03.2018, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 07.10.2020).

164 Po uwzględnieniu kwoty zadłużenia Naftohazu w wysokości 2,1 mld USD, której przekazania na rzecz spółki Gazprom nakazał SCC w swoim orzeczeniu z grudnia 2017 r., efektywna płatność na rzecz ukraińskiej spółki, wynikająca z obu orzeczeń SCC, wyniosła 2,56 mld USD.

165 S. Pirani, *After the Gazprom-Naftogaz arbitration: commerce still entangled in politics*, „Oxford Energy Insights” March 2018, no. 31, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 07.10.2020).

Tabela 26. Główne korzyści spółki Naftohaz i Ukrainy wynikające z orzeczeń SCC

Wyszczególnienie	Data	Korzystne dla spółki Naftohaz rozstrzygnięcia Instytutu Arbitrażowego w Sztokholmie
Orzeczenie SCC w sprawie umowy na dostawę gazu	22.12.2017	• Uznanie za nielegalne praktyk cenowych Gazpromu • Uchylenie klauzuli <i>take or pay</i> i oddalenie roszczeń Gazpromu w wysokości 56 mld USD za nieodebrany gaz w okresie 2009–2017 • Obniżenie ceny o 27,4%, tj. do 352 USD za 1 000 m³ surowca • Zmniejszenie ilości gazu, który Naftohaz jest zobowiązany nabyć od Gazpromu w latach 2018–2019 z poziomu 52 mld m³ do 5 mld m³ rocznie • Anulowanie zakazu reeksportu rosyjskiego gazu • Uznanie za nieważne zapisów w kontrakcie gazowym z 2009 r. między Ukrainą i FR z nakaz dostosowania ich do standardów rynkowych • Zwolnienie Naftohazu z płatności za surowiec dostarczany przez Gazprom na obszar ORDLO
Orzeczenie SCC w sprawie umowy tranzytowej	28.02.2018	• Nałożenie na Gazprom obowiązku zapłaty na rzecz Naftohazu kwoty 4,63 mld USD za niedostarczenie uzgodnionej ilości gazu do przesyłu • Zobowiązanie Gazpromu do przestrzegania zasady <i>ship or pay</i> na poziomie 110 mld m³ rocznie do końca trwania umowy tranzytowej, tj. do 01.01.2020 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie S. Pirani, *After the Gazprom-Naftogaz arbitration: commerce still entangled in politics*, „Oxford Energy Insights” March 2018, no. 31, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 07.10.2020).

Oba orzeczenia SCC miały dla Ukrainy istotne znaczenie ekonomiczne. Ewentualne uznanie roszczeń Gazpromu pogorszyłoby bowiem poważnie sytuację finansową spółki Naftohaz, która dopiero w 2016 r. osiągnęła zysk. Orzeczenia te odciążyły budżet Ukrainy, z którego finansowany był deficyt tej spółki, sięgający nawet 7% ukraińskiego PKB¹⁶⁶.

Orzeczenia radykalnie zmieniły dotychczasowy model relacji gazowych obu państw, stanowiąc kulminację procesu uwalniania się Ukrainy spod rosyjskiej dominacji energetycznej, rozpoczętego po Rewolucji Godności. Stanowią one ocenę, trwającej prawie trzy dekady, współpracy gazowej Ukrainy i FR, naznaczonej korupcją, brakiem przejrzystości i decyzjami motywowanymi politycznie¹⁶⁷. Znacząco wzmacniają one pozycję Ukrainy nie tylko wobec FR, a także względem UE, ponieważ to spółka Gazprom została uznana za stronę naruszającą kontrakt

166 B. Bieliszczuk, *Werdykt Trybunału Arbitrażowego w sporze Gazprom–Naftohaz*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 01.06.2017, <https://www.pism.pl> (dostęp: 06.10.2020).

167 S. Kardaś, T. Iwański, *Od wasalizacji do emancypacji. Rewizja modelu ukraińsko-rosyjskiej współpracy gazowej*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 06.10.2020).

gazowy z 2009 r. Spółce tej nie udało się zatem zdyskredytować Ukrainy jako kraju tranzytowego. Orzeczenia SCC poprawiły międzynarodowy wizerunek ukraińskiej spółki gazowej, która w ostatnich latach była przedstawiana przez Gazprom jako „niewiarygodny partner”¹⁶⁸.

Nieudane próby wywołania kryzysu gazowego na Ukrainie w marcu 2018 r.¹⁶⁹, jako odpowiedź na orzeczenie SSC z lutego 2018 r., pokazały, że FR straciła potężny instrument energetycznego nacisku na Ukrainę. Orzeczenia SCC pozwoliły Ukrainie podjąć działania na arenie międzynarodowej wskazując, że spółka Gazprom jest nie tylko niewiarygodnym partnerem w dostawach gazu do Europy, ale także podmiotem, który odmawia realizacji postanowień SSC, w tym w szczególności płatności zasądzonej kwoty¹⁷⁰. Wiarygodność rosyjskiej spółki gazowej na rynkach europejskich ucierpiała także w wyniku sądowych postępowań egzekucji jej zadłużenia w ramach wyroku SCC, zainicjowanych wiosną 2018 r. przez spółkę Naftohaz w kilku jurysdykcjach, w tym w Holandii, Wielkiej Brytanii, Szwajcarii, USA i Luksemburgu.

Szeroki zakres i różnorodny charakter korzystania przez FR z dominującej pozycji we wzajemnych relacjach gazowych skłonił Ukrainę do zaskarżenia innych jego przejawów przed międzynarodowymi i krajowymi organami orzekającymi. W lipcu 2018 r. spółka Naftohaz złożyła w SCC wniosek o przyznanie odszkodowania w wysokości ok. 12,3 mld USD z tytułu potencjalnych strat na wypadek rezygnacji przez spółkę Gazprom z tranzytu surowca przez terytorium Ukrainy w związku z planowanym uruchomieniem alternatywnych szlaków przesyłowych¹⁷¹. Z kolei w styczniu 2016 r. AMKU nałożył na spółkę Gazprom karę w wysokości ok. 3,5 mld USA z tytułu nadużywania przez nią pozycji dominującej na ukraińskim rynku gazu. Ukraina zrzekła się obu tych roszczeń w grudniu 2019 r., podpisując nową umowę tranzytową.

Dalsze stosowanie przez FR instrumentów energetycznego nacisku dało Ukrainie powód do przygotowania wniosku o kolejne roszczenia. Na początku 2020 r. Radzie Nadzorczej spółki Naftohaz przedłożony został do zatwierdzenia wniosek o odszkodowanie w wysokości 17,3 mld USD. W opinii autorów tego wniosku, wskazana kwota roszczeń wynika z blokowania przez spółkę Gazprom

168 S. Matuszak, S. Kardaś, *Arbitraż w Sztokholmie: strategiczny sukces Ukrainy, doraźne korzyści Gazpromu*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 07.10.2020).

169 Po wydaniu orzeczenia spółka Gazprom złożyła apelację oraz rozpoczęła procedurę wypowiedzenia umów na dostawy gazu, co miało sprowokować Ukrainę do odbioru gazu z systemu GTS i w konsekwencji naruszenie zobowiązań tranzytowych wobec państw europejskich. Sytuacja się ustabilizowała po tym, jak Ukraina wdrożyła plan ograniczania zużycia gazu oraz zwiększyła dostawy surowca z Polski, Węgier i Słowacji.

170 Kwota w wysokości 2,918 mld USD (zasądzona kwota w wysokości 2,56 mld USD powiększona o odsetki), wynikająca z orzeczeń SCC, została przekazana przez spółkę Gazprom spółce Naftohaz dopiero pod koniec grudnia 2019 r., za: J. Aliyev, *Russia's Gazprom pays \$2.9B to Ukraine's Naftogaz*, „AA” 28.12.2019, <https://www.aa.com.tr> (dostęp: 07.10.2020).

171 *Naftogaz zapowiada swoje działania w przypadku uruchomienia Nord Stream 2*, „CIRE” 05.10.2018, <https://www.cire.pl> (dostęp: 07.10.2020).

przeniesienia punktów przesyłu gazu na granicę rosyjsko-ukraińską, eksportu gazu niezależnym rosyjskim jego producentom, tranzytu surowca z Azji Środkowej oraz odzyskania strat, wynikających z udziału tej spółki w zobowiązaniach dłużnych RUE¹⁷².

Podsumowanie i wnioski

Przeprowadzone badania pozwoliły na identyfikację głównych instrumentów energetycznego nacisku FR na Ukrainę, którym przypisano cztery zasadnicze kierunki oddziaływania, tj. powodowanie sytuacji kryzysowych w energetyce Ukrainy, utrwalanie zależności energetycznej Ukrainy, ograniczenie roli Ukrainy jako państwa tranzytowego gazu oraz sprzyjanie destabilizacji funkcjonowania energetyki Ukrainy.

Porównanie skuteczności zidentyfikowanych instrumentów wykazało, że jej poziom zmniejszył się w okresie 2010–2020 (tab. 27). Na znaczeniu zyskały instrumenty obliczone na ograniczanie roli Ukrainy jako państwa tranzytowego (głównie w wyniku budowy alternatywnych tras przesyłu gazu) oraz na sprzyjanie destabilizacji funkcjonowania energetyki Ukrainy (głównie poprzez utrudnianie procesu reform energetyki). Mniej istotne za to stały się instrumenty ukierunkowane na utrwalanie zależności energetycznej Ukrainy (głównie poprzez ograniczone możliwości utrudniania dostaw gazu ze źródeł alternatywnych) oraz powodowanie sytuacji kryzysowych w energetyce Ukrainy (głównie poprzez ograniczone możliwości powodowania kryzysów gazowych).

Tabela 27. Znaczenie głównych instrumentów energetycznego nacisku FR na Ukrainę

Lp.	Instrument	2010	2020
I.	Wywoływanie kryzysów gazowych	3	1
	Możliwość kreowania niedoborów paliw płynnych	1	1
	Wykorzystywanie zależności Ukrainy od dostaw antracytu i koksu	1	1
	Możliwość wpływania na funkcjonowanie energetyki jądrowej	3	2
	Cyberataki na systemy energetyczne	1	1
	Razem I: Powodowanie sytuacji kryzysowych w energetyce Ukrainy	9	6
II.	Utrudnianie realizacji dostaw gazu ze źródeł alternatywnych	3	1
	Ograniczanie produkcji paliw płynnych na Ukrainie	1	1
	Próby przejęcia kontroli nad ukraińskim gazowym systemem przesyłowym	3	1
	Razem II: Utrwalanie zależności energetycznej Ukrainy od FR	7	3
III.	Ograniczanie roli Ukrainy jako państwa tranzytowego gazu	1	3
	Razem III: Ograniczanie roli Ukrainy jako państwa tranzytowego gazu	1	3

172 D. Czyżewski, *Kolejne kłopoty Gazpromu. Naftohaz ogłasza roszczenia na 17,3 mld dolarów*, „Energetyka24” 08.04.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 06.010.2020).

Lp.	Instrument	2010	2020
IV.	Utrudnianie reformowania energetyki	1	2
	Wykorzystywanie struktur oligarchicznych	3	3
	Oslabianie bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy	0	1
	Razem IV: Sprzyjanie destabilizacji funkcjonowania energetyki Ukrainy	4	6
	Razem I-IV	21	18

Oznaczenia: „3” – instrument o wysokiej istotności, „2” – instrument o umiarkowanej istotności, „1” – instrument o niskiej istotności, „0” – instrument nieistotny.

Źródło: opracowanie własne.

Rozpoznanym działaniom Ukrainy, zmierzającym do ograniczenia zakresu i skutków stosowania instrumentów energetycznego nacisku FR, przypisano charakter krajowy, krajowo-międzynarodowy oraz międzynarodowy.

Skuteczność wszystkich działań Ukrainy znacznie wzrosła w okresie 2010–2020 (tab. 28). Do wzrostu istoty działań o charakterze krajowym w największym stopniu przyczyniło się doprowadzenie do wyeliminowania importu gazu z FR i zastąpienie go dostawami z państw europejskich oraz znaczna dynamizacja procesu rozwoju energetyki odnawialnej. Najbardziej znaczącym efektem działań o charakterze krajowo-międzynarodowym było ograniczenie zależności kraju od dostaw paliwa jądrowego z FR. W mniejszym stopniu do tego efektu przyczyniły się postępy w procesie synchronizacji systemu elektroenergetycznego Ukrainy z systemem ENTSO-E oraz poprawa atrakcyjności inwestycyjnej kraju. Za główne determinanty wzrostu skuteczności działań w wymiarze międzynarodowym należy uznać korzystanie z orzeczeń międzynarodowych organów arbitrażowych oraz ujawnianie niezgodnych z prawem aktywności spółki Gazprom.

Połączenie spadku znaczenia instrumentów energetycznego nacisku FR ze znacznym wzrostem skuteczności działań Ukrainy na rzecz zmniejszenia zakresu i skutków ich stosowania świadczy o postępie Ukrainy w zakresie umocnienia swojej odporności na siłę rosyjskiego wpływu na stan bezpieczeństwa energetycznego i gospodarkę.

Tabela 28. Skuteczność działań Ukrainy na rzecz zmniejszenia zakresu i skutków stosowania instrumentów energetycznego nacisku FR na Ukrainę

Lp.	Działanie	2010	2020
1	Reformowanie sektora energetycznego	1	2
	Dążenie do wzrostu krajowego wydobycia gazu	0	1
	Ograniczanie zapotrzebowania na węgiel grup antracytowych	0	1
	Rozwój odnawialnych źródeł energii	1	3
	Poprawa efektywności energetycznej	0	1
	Zastąpienie importu gazu z FR	0	3

Tabela 28 (cd.)

Lp.	Działanie	2010	2020
II.	Ograniczenie dostaw paliwa jądrowego z FR	0	2
	Integracja systemu elektroenergetycznego z systemem europejskim	0	1
	Zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej kraju	1	2
	Razem II: Działania o charakterze krajowo-międzynarodowym	1	5
III.	Zabieganie o wsparcie państw oraz organizacji i instytucji międzynarodowych	1	2
	Działania na rzecz utrzymania statusu państwa tranzytowego	1	2
	Ujawnianie niezgodnych z przepisami prawa działań Gazpromu	1	3
	Korzystanie z orzecznictwa międzynarodowych organów arbitrażowych	0	3
	Razem III: Działania w wymiarze międzynarodowym	3	10
Razem I–III		6	26

Oznaczenia: „3” – działanie o wysokim stopniu skuteczności, „2” – działanie o umiarkowanym stopniu skuteczności, „1” – działanie o niskim stopniu skuteczności, „0” – efekty nieistotne.

Źródło: opracowanie własne.

Zasadniczym wskaźnikiem znaczenia sektora energetycznego w strukturze wytwarzania GVA Ukrainy jest nie tylko bezpośredni jego udział w tej strukturze wynoszący niespełna 9%, ale także fakt, że przemysł, rolnictwo, transport oraz sektor usług publicznych, tj. typy działalności gospodarczej, odpowiedzialne za ok. 34,1% GVA, konsumowały finalnie łącznie ok. 63% energii pierwotnej ogółem. Ujemne saldo wymiany handlowej z FR negatywnie wpływa na kształtowanie się GDP, bilansu płatniczego i budżetu Ukrainy. W dużym stopniu jest ono pochodną relacji energetycznych między oboma krajami. Import surowców energetycznych (głównie węgla, koksu i paliwa jądrowego) i energii (głównie paliw płynnych) jest istotną determinantą ujemnego salda wymiany towarowej. Z kolei wpływy z tytułu świadczenia usług tranzytu rosyjskiego gazu warunkują dodatnie saldo wymiany usług Ukrainy, łagodząc tym samym ujemne saldo wymiany handlowej. Wpływy te stanowią jednocześnie ok 3% GDP oraz ok. 10% dochodów budżetowych Ukrainy. Gospodarcze efekty stosowania instrumentów energetycznego nacisku FR na Ukrainę warunkują znacząco jej poziom zadłużenia zewnętrznego oraz atrakcyjności inwestycyjnej, determinującej napływ bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Stąd też wynika istota działań Ukrainy, zmierzających do ograniczenia zakresu i skutków tego nacisku.

Bibliografia

- Afanasyeva A., *Russia halts transit of Kazakh LPG and coal to Ukraine*, Reuters 27.05.2019, <https://www.reuters.com> (dostęp: 19.07.2020).
- Aliyev J., *Russia's Gazprom pays \$2.9B to Ukraine's Naftogaz*, „AA” 28.12.2019, <https://www.aa.com.tr> (dostęp: 07.10.2020).
- Antonenko A., Nitsovych R., Pavlenko O., Takac K., *Reforming Ukraine's Energy Sector: Critical Unfinished Business*, Carnegie Europe, <https://carnegieeurope.eu> (dostęp: 25.10.2020).
- Bajek M., *Jak na Ukrainie walczy się z mafią paliwową*, „Gazeta Prawna” 12.02.2020, <https://www.gazetaprawna.pl> (dostęp: 28.07.2020).
- Baldwin D.A., *Interdependence and Power: A Conceptual Analysis*, „International Organization” 1980, Vol. 34, No. 4.
- Balmaceda M.M., *Ukraine's Persistent Energy Crisis*, „Problems of Post-Communism” 2004, Vol. 51, No. 4.
- Białoruś zawiesiła eksport produktów naftowych, „Energetyka24” 03.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 20.07.2020).
- Bieleń S., *Polityka w stosunkach międzynarodowych*, Oficyna Wydawnicza Aspra, Warszawa 2010.
- Bieleń S., *Tożsamość uczestników stosunków międzynarodowych*, [w:] *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, R. Zięba, S. Bieleń, J. Zając (red.), Warszawa 2015.
- Bieliszczuk B., *Grożba sankcji CAATSA wobec Nord Stream 2*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 17.07.2020, <https://www.pism.pl> (dostęp: 30.09.2020).
- Bieliszczuk B., *Werdykt Trybunału Arbitrażowego w sporze Gazprom–Naftohaz*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 01.06.2017, <https://www.pism.pl> (dostęp: 06.10.2020).
- Biskup J., Rosienik L., *Międzynarodowy podział pracy*, [w:] *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, A. Budnikowski, E. Kawecka-Wyrzykowska (red.), Wydawnictwo PWE, Warszawa 1996.
- Bojanowicz R., *Rozwój magistrali Odessa–Brody szansą na stały dostęp do ropy naftowej dla Polski i Ukrainy*, „PolUkr”, <http://www.polukr.net> (dostęp: 30.10.2020).
- Boratyński J., Plich M., Przybyliński M., *Krótkookresowe efekty zmian cen energii w polskiej gospodarce*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2010, t. LXXXII.
- BP Statistical Review of World Energy 2020*, <https://www.bp.com> (dostęp: 04.09.2020).
- Bryc A., *Rosja w XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Budnikowski A., *Ekonomia międzynarodowa*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2017.
- Bugriy M., *The Cost to Ukraine of Crimea's Annexation*, „Eurasia Daily Monitor” 14.04.2014, <https://jamestown.org> (dostęp: 13.08.2020).
- Buzan B., *Economic Structure and International Security: The Limits of the Liberal Case*, „Internal Organisation” 1984, Vol. 38, No. 38.
- Cameron R., *Ukraine paid \$1.67 billion to Russia for coal supplies*, „IEA Clean Coal Centre” 13.12.2018, <https://112.international> (dostęp: 20.07.2020).

- Cardoso F., Faletto E., *Zależność a rozwój w Ameryce Łacińskiej. Próba interpretacji socjologicznej*, Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
- Cenusa D., *Diagnosis of oligarchy in Moldova, Ukraine and Georgia and de-oligarchization solutions*, „ResearchGate” February 2018, <https://www.researchgate.net> (dostęp: 13.10.2020).
- Changing ourselves – strengthening Ukraine. Annual Report 2018*, Naftohaz Group 2019, <https://www.naftogaz.com> (dostęp: 08.09.2020).
- Climatescope 2019 by Bloomberg NEF. Which emerging market is the most attractive for clean energy investment?*, <https://global-climatescope.org> (dostęp: 10.09.2020).
- Concept For Development of Ukraine's Gas Production Industry Until 2020*, Association of Gas Producers of Ukraine 11.09.2016, <http://agpu.org.ua> (dostęp: 07.09.2020).
- USAID, *Country Development Cooperation Strategy 2019–2024*, <https://www.usaid.gov> (dostęp: 25.09.2020).
- Crozier B., *Neo-Colonialism*, The Bodley Head, London 1964.
- Czaputowicz J., *Teorie stosunków międzynarodowych. Krytyka i systematyzacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Czech A., *Polityczne aspekty bezpieczeństwa energetycznego kraju*, „Studia ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Wydziałowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2011, nr 85.
- Cziomer E. (red.), *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2014.
- Czyżewski D., *Kolejne kłopoty Gazpromu. Naftohaz ogłasza roszczenia na 17,3 mld dolarów*, „Energetyka24” 08.04.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 06.10.2020).
- Diachuk O., Podolets R., Yukhymets R., Pekkoiev V., *Final Report. Long-term Energy Modelling and Forecasting in Ukraine: Scenarios for the Action Plan of Energy Strategy of Ukraine until 2035*, Danish Energy Agency, Kyiv–Copenhagen 2019, <https://ens.dk> (dostęp: 18.10.2020).
- Domagała M., *Bezpieczeństwo energetyczne*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 2008.
- Dostawy gazu spadły o połowę*, „NetTG” 01.10.2014, <https://nettg.pl> (dostęp: 23.01.2020).
- Dyl M., Stankiewicz R., *Przejęcie wspólnej kontroli nad przedsiębiorcą jako przesłanka zgłoszenia zamiaru koncentracji Prezesowi UOKiK*, <https://sip.lex.pl> (dostęp: 11.10.2020).
- Ehrlich L., *Prawo narodów*, Księgarnia Stefana Kamieńskiego, Kraków 1948.
- Energetyka na celowniku rosyjskich hakerów*, „WysokieNapięcie” 16.03.2018, <https://wysokienapiecie.pl> (dostęp: 21.01.2020).
- Energioatom, Turboatom sign contract worth US\$18.5 mln*, „EnergyCentral” 15.02.2019, <https://energycentral.com> (dostęp: 23.07.2020).
- The energy market of Ukraine*, „Flanders Investment & Trade Market Survey” 04.07.2018, <https://www.flandersinvestmentandtrade.com> (dostęp: 11.09.2020).
- European-Ukrainian Energy Agency, *Dynamics of renewable energy development in Ukraine*, <https://euea-energyagency.org> (dostęp: 10.09.2020).
- Firmy międzynarodowe nie chcą ubezpieczać Nord Stream 2*, „Puls Biznesu” 23.09.2020, <https://www.pb.pl> (dostęp: 30.09.2020).
- NaftohazEurope, *Gas imports to Ukraine*, <https://naftogaz-europe.com> (dostęp: 15.09.2020).
- Gawlikowska-Fyk A., *Komisja Europejska kończy postępowanie antymonopolowe wobec Gazpromu* Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 25.05.2018, <https://pism.pl> (dostęp: 05.10.2020).
- Gazprom grozi Danii pozwem za zwłokę ws. pozwoleń dla Nord Stream 2*, „Energetyka24” 30.04.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 02.10.2020).
- Gazprom i Ukraina podpisały kontrakt na tranzyt gazu*, „Gazeta Prawna” 31.12.2019, <https://serwisy.gazetaprawna.pl> (dostęp: 02.10.2020).
- Gazprom nie ma już monopolu na dostawy dla Ukrainy*, „BiznesAlert” 31.08.2020, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 23.07.2020).
- Gazprom nie zgadza się na niższe dostawy gazu na Ukrainę*, „Gazeta Prawna” 20.07.2012, <https://serwisy.gazetaprawna.pl> (dostęp: 05.10.2020).

- Gazprom proponuje Ukrainie utworzenie konsorcjum*, „WNP” 20.08.2008, <https://www.wnp.pl> (dostęp: 28.07.2020).
- Gazprom uderza w Słowację*, „CIRE” 16.09.2014, <https://www.cire.pl> (dostęp: 16.09.2014).
- Giuli M., *Nord Stream 2: Rule no more, but still divide*, European Policy Centre 25.06.2018, <https://www.epc.eu> (dostęp: 04.08.2020).
- Gradziuk A., Lach W., Posel-Cześniak E., Sochacka K., *Co to jest bezpieczeństwo energetyczne państwa?* [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, S. Dębski, B. Górka-Winter (red.), PISM, Warszawa 2003.
- Greenberg A., *New Clues Show How Russia's Grid Hackers Aimed for Physical Destruction*, „Wired” 09.12.2019, <https://www.wired.com> (dostęp: 14.07.2020).
- Grujić P., *Designing Public Service Obligations*, „Energy Community” 4 May 2017, www.energy-community.org (dostęp: 14.10.2020).
- Gwiazda A., *Międzynarodowa współzależność ekonomiczna we współczesnym świecie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1985.
- Henderson J., Sharples J., *Gazprom in Europe – two “Anni Mirabiles”, but can it continue?*, The Oxford Institute For Energy Studies, University of Oxford 2018, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 31.07.2020).
- Honczar M., *Pierwsze kroki w nieznane. Perspektywy wydobywania gazu niekonwencjonalnego na Ukrainie*, Ośrodek Studiów Wschodnich 27.04.2013, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 04.09.2020).
- Högselius P., *Red Gas. Russia and the Origins of European Energy Dependence*, Palgrave Macmillan Transnational History Series, London–New York 2012.
- Horovykh I., *National energy efficiency action plan implementation: experience of Ukraine*, State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine 10.03.2016, <https://sae.gov.ua> (dostęp: 18.10.2020).
- Horovykh I., *Setting a target, development and implementation of National Energy Efficiency Action Plan (NEEAP)*, State Agency on Energy Efficiency and Energy Saving of Ukraine 25.10.2017, <https://www.energycharter.org> (dostęp: 18.10.2020).
- Impact of nuclear industry of the development of Ukraine. Analytical Report*, Ukrainian Nuclear Society 2020, <https://ukrns.org> (dostęp: 30.07.2020).
- Integration to ENTSO: A new untold success story for UA-US energy security dossier*, Ukraine Business Council 2018, <https://www.usubc.org> (dostęp: 18.09.2020).
- International Energy Agency, *Data and statistics*, <https://www.iea.org> (dostęp: 17.06.2020).
- The International Energy Charter, consolidated Energy Charter Treaty with related documents*, „Aceris Law”, <https://www.acerislaw.com> (dostęp: 08.10.2020).
- It is right time for investment in renewable energy in Ukraine*, „InVenture” 2019, <https://inventure.com.ua> (dostęp: 30.10.2020).
- Iwański T., Sarna A., *Partnerstwo polityczno-oligarchiczne. Stan i wyzwania sektora elektroenergetycznego Ukrainy*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017.
- Izba Reprezentantów włączyła sankcje na Nord Stream 2 do budżetu Pentagonu*, „BiznesAlert” 21.07.2020, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 30.09.2020).
- Izdebski W., Makarchuk O., Skudlarski J., Trypolska G., Zając S., Aleksandrovna-Zayka S., *Stan i perspektywy rozwoju energetyki odnawialnej w Polsce i na Ukrainie*, „Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu. Roczniki Naukowe” 2015, t. XVII, z. 1.
- Jakóbiak W., *Gazprom nie rezygnuje z Ukrainy*, <https://wjakobiak.com> (dostęp: 15.09.2020).
- Jakóbiak W., *Rozmowy gazowe KE-Ukraina-Rosja bez finału. Rośnie napięcie przed zimą*, „CIRE” 26.09.2014, <https://www.cire.pl> (dostęp: 23.07.2020).
- Jakóbiak W., Perzyński, W. *Dyrektywa gazowa, która może opóźnić Nord Stream 2 przeszła w PE*, „BiznesAlert” 04.04.2019, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 01.10.2020).

- Janukowycz zaprasza Unię i Rosję do konsorcjum gazowego, „CIRE” 05.03.2010, <https://www.cire.pl> (dostęp: 06.03.2010).
- Kajmowicz J., *Nord Stream 2 muss sein. Niemcy przywołują do porządku przeciwników gazociągu*, „Energetyka24” 21.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 01.10.2020).
- Kardaś S., *Wyniki postępowania antymonopolowego KE przeciwko Gazpromowi*, Ośrodek Studiów Wschodnich 24.05.2018, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 05.10.2020).
- Kardaś S., Iwański T., *Od wasalizacji do emancypacji. Rewizja modelu ukraińsko-rosyjskiej współpracy gazowej*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 12.07.2020).
- Kardaś S., Konończuk W., *Naftogaz's victory over Gazprom: the Arbitral Tribunal's award on the transit contract*, Ośrodek Studiów Wschodnich 07.03.2018, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 07.10.2020).
- Kardaś S., Konończuk W., *Temporary stabilisation: Russia-Ukraine gas transit deal*, Ośrodek Studiów Wschodnich 31.12.2019, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 02.10.2020).
- Karolak-Michalska M., *Pozycja oligarchów ukraińskich po Euromajdanie*, „Przegląd Zachodni” 2016, nr 1.
- Kieniewicz J., *Od ekspansji do dominacji. Próba teorii kolonializmu*, Wydawnictwo Czytelnik, Warszawa 1986.
- Klymush-Tsyndashe I., *Synchronization of Ukraine's energy system with ENTSO-E among priority tasks*, „Ukrinform”, <https://www.ukrinform.net> (dostęp: 18.09.2020).
- Komisja Europejska, *KE zobowiązuje Gazprom*, <https://ec.europa.eu> (dostęp: 05.10.2020).
- Konończuk: *Ukraina może zrezygnować z importu gazu*, „BiznesAlert” 25.09.2018, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 04.09.2020).
- Konończuk W., *Gazowa rewolucja? Perspektywy wzrostu wydobycia gazu na Ukrainie*, „Komentarze OSW” 2018, nr 287, <https://www.osw.waw.pl>, (dostęp: 24.06.2020).
- Konończuk W., *Niekończąca się zapaść. Stan ukraińskiego sektora naftowego*, „Komentarze OSW” 2017, nr 4, <https://www.osw.waw.pl>, (dostęp: 24.06.2020).
- Konończuk W., *Oligarchs after the Maidan: the old system in a 'new' Ukraine*, „OSW Commentary” 2015, number 162, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 27.08.2020).
- Konończuk W., *The never-ending collapse. The state of the Ukrainian oil sector*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2014, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 24.07.2020).
- Korczemkin M., *EU gas supply after Nord Stream 2*, „EEGA”, <https://eegas.com> (dostęp: 04.08.2020).
- Kost P., *Bez kropki nad „i”. Jak Ukraina żegna się z antracytem*, „Energetyka24” 12.10.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 21.07.2020).
- Kost P., *Czy Rosja szykuje Ukrainie kryzys paliwowy?*, „Energetyka24” 27.09.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 18.07.2020).
- Kost P., *„Deformowana reforma”. Rynek energii elektrycznej Ukrainy*, „Energetyka24” 20.09.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.10.2020).
- Kost P., *Dmytro Firtasz - rosyjska figura na ukraińskiej szachownicy*, „Energetyka24” 19.07.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 14.10.2020).
- Kost P., *Dokąd zmierza energetyka Ukrainy pod rządami Zełenskigo?*, „Energetyka24” 29.11.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 20.07.2020).
- Kost P., *Dywersyfikacja rynku paliw Ukrainy*, „Energetyka24” 04.07.2017, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 18.07.2020).
- Kost P., *Efektywność energetyczna pozwoli Ukrainie przetrwać wojnę z Rosją?*, „Energetyka24” 30.04.2017, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 17.10.2020).
- Kost P., *Energetyka jądrowa Ukrainy na rozdrożu*, „Energetyka24” 03.12.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 16.09.2020).
- Kost P., *Gra o tranzyt gazu do Europy. Ukraina trzyma Rosję w szachu?*, „Energetyka24” 13.07.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 26.09.2020).

- Kost P., *Jak Ihor Kołomojski trzyma Ukrainę w szachu*, „Energetyka24” 19.08.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 11.08.2020).
- Kost P., *„Król ukraińskiej energetyki” i niejasne powiązania z Moskwą*, „Energetyka24” 24.04.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 21.07.2020).
- Kost P., *„Minimum gospodarki, maksimum polityki”. Rosyjskie sankcje na Ukrainę*, „Energetyka24” 03.04.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 13.08.2020).
- Kost P., *Monopoly: Ukraina. Jakie aktywa energetyczne Kijowa mogą trafić w polskie ręce?*, „Energetyka24” 05.11.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 11.08.2020).
- Kost P., *„Obroniona reforma”. Rok rynku energii elektrycznej na Ukrainie*, „Energetyka.24” 07.08.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.10.2020).
- Kost P., *„Ocalenie bez uzdrowienia”. Przyszłość ukraińskich rafinerii*, „Energetyka24” 30.03.2020, <https://energetyka24.com> (dostęp: 24.07.2020).
- Kost P., *Od „rynku” do rynku. Sektor energii elektrycznej Ukrainy w dobie reform*, „Energetyka24” 29.05.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 30.07.2020).
- Kost P., *Odcinanie się od Wielkiego Brata – podsumowanie 2018 roku w ukraińskiej energetyce*, „Energetyka24” 11.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 11.08.2020).
- Kost P., *Ostrożne postępy, niejasne perspektywy. Reforma rynku energii elektrycznej Ukrainy*, „Energetyka24” 03.07.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 10.08.2020).
- Kost P., *Paliwowa lekomyślność Ukrainy. „Dziwna tolerancja dla działań Rosji”*, „Energetyka24” 19.04.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 26.06.2020).
- Kost P., *Porozumienia gazowe Rosji i Ukrainy: remis czy odłożona porażka?*, „Energetyka24” 06.03.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 23.07.2020).
- Kost P., *Reforma sektora gazu ziemnego Ukrainy. Możliwości dla Polski*, „Energetyka24” 25.06.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 17.10.2020).
- Kost P., *Rosja gra antracytem z Donbasu. „Potrzebna stanowcza reakcja polskich władz”*, „Energetyka24” 12.10.2017, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 21.07.2020).
- Kost P., *Rosja przygotowuje całkowitą blokadę morską Ukrainy? Posłużą do tego platformy wiertnicze*, „Energetyka24” 13.12.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 11.08.2020).
- Kost P., *Rosyjska „prawie blokada” Ukrainy. Moskwa próbuje wzbudzić panikę*, „Energetyka24” 02.05.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 18.07.2020).
- Kost P., *Rząd w Kijowie bagatelizuje naftowe uzależnienie od Rosji?*, „Energetyka24” 16.04.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 18.07.2020).
- Kost P., *Skok technologiczny ukraińskiej energetyki jądrowej. „Zagrożeniem populizm i lobbyści”*, „Energetyka24” 20.03.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 16.09.2020).
- Kost P., *„Uciec przed polityką”. Trudna droga ukraińskiej energetyki na Zachód*, „Energetyka24” 27.02.2019, <https://energetyka24.com> (dostęp: 30.07.2020).
- Kost P., *Ukraina potrzebuje 40 mld euro na poprawę efektywności energetycznej*, „Energetyka24” 22.02.2016, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.06.2020).
- Kost P., *Ukraina przyspiesza reformę sektora gazowego*, „Energetyka24” 14.08.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.10.2020).
- Kost P., *Ukraina robi energetyczne postępy – efektywność energetyczna nad Dnieprem*, „Energetyka24” 29.11.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.06.2020).
- Kost P., *Ukraina wznawia import energii z Rosji. W tle rozgrywka oligarchów*, „Energetyka24” 05.02.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 27.08.2020).
- Kost P., *Ukrainie grozi wojna gazowa z Rosją. „Ryzyko największe od 2009 r.”*, „Energetyka24” 17.10.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 04.08.2020).
- Kost P., *Ukraiński sen gazowy: Tak blisko i tak daleko*, „Energetyka24” 30.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 17.10.2020).
- Kost P., *„Wielka improwizacja”. Jak Zełenski (de)oligarchizuje Ukrainę*, „Energetyka24” 25.10.2019, <https://energetyka24.com> (dostęp: 13.10.2020).

- Kost P., „Wielka improwizacja”. Przetasowania oligarchiczne Zełenskigo, „Energetyka24” 28.10.2019, <https://energetyka24.com> (dostęp: 13.10.2020).
- Kovalchuk V., *SE NPC “Ukrenergo” and IPS of Ukraine EU-direction of development*, Energy Forum Necessary requirements for electric energy and its technical and economic improvement, Odessa, 28–29.10.2017, <https://www.slideshare.net> (dostęp: 21.09.2020).
- Kovaliv Y., *Renewable energy sector. Unlocking sustainable energy potential*, National Investment Council of Ukraine 2018, <http://strategy-council.com> (dostęp: 11.09.2020).
- Kozak M., *Co dalej z ukraińskimi gazociągami?*, „Obserwator Finansowy” 17.10.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 26.09.2020).
- Kozak M., *Członkostwo w WTO Ukrainie bardziej szkodzi czy pomaga?*, „Obserwator Finansowy” 09.09.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 08.10.2020).
- Kozak M., *Ukraina: ambitne plany i szara rzeczywistość*, „Obserwator Finansowy” 06.11.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 25.09.2020).
- Kozak M., *Ukraina liczy straty i szuka rozwiązań*, „Obserwator Finansowy” 11.01.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 11.08.2020).
- Kozak M., *Ukraińska gospodarka bierze kurs na Wschód?*, „Forsal” 09.01.2020, <https://forsal.pl> (dostęp: 11.07.2020).
- Kozak M., *Ukraińska walka z dziurą budżetową – z armatą na wróble?*, „Forsal” 01.12.2019, <https://forsal.pl> (dostęp: 28.06.2020).
- Kozak M., *Ukraiński węgiel pełen paradoksów*, „Obserwator Finansowy” 06.08.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 25.06.2020).
- Kozak M., *Zamrożona współpraca MFW z Ukrainą*, „Obserwator Finansowy” 09.03.2018, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 08.10.2020).
- Kozak M., *Zielona energetyka podbija Ukrainę*, „Obserwator Finansowy” 09.05.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 10.09.2020).
- Koźmiński A., Piotrowski W., *Zarządzanie. Teoria i praktyka*, Warszawa 2005.
- Kryzys gazowy. Dlaczego Rosja odcięła dopływ gazu, najpierw na Ukrainę, a następnie do Europy?*, „Ziemia na rozdrożu”, <https://ziemianarozdrozu.pl> (dostęp: 13.07.2020).
- Krzyżanowska I., *Wpływ współzależności na konfliktowość stosunków międzynarodowych*, „Politeja” 2007, nr 8.
- Kublik A., *Gazprom ujawnił astronomiczne koszty lądowej części Nord Streamu 2*, „Gazeta Wyborcza” 16.01.2018, <https://wyborcza.pl> (dostęp: 04.08.2020).
- Kublik A., *Ukraina chce więcej gazu LNG z USA. Za pośrednictwem gazoportu w Świnoujściu*, „Gazeta Wyborcza” 06.03.2020, <https://wyborcza.pl> (dostęp: 30.10.2020).
- Kukułka J., *Problemy teorii stosunków międzynarodowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Kukułka J., *Teoria stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000.
- Kulish A., *Full range of legal services of Ukraine. W temacie zmian na rynku energii elektrycznej Ukrainy*, „SDM-Partners” 15.03.2019, <https://ukraine.trade.gov.pl> (dostęp: 07.09.2020).
- Kuzio T., *Democratization, Corruption and the New Russian Imperialism*, Praeger Security International, Santa Barbara 2015.
- Kuzmin O., Shpak N., Pyrog O., *Model of sustainable development of the national economy of Ukraine: assessment of current state and prospects of development*, „Econtechmod. An International Quarterly Journal” 2016, Vol. 5, No. 1.
- Kuznetsov S., *Ukraiński bank centralny liczy na nowy program pomocowy MFW*, „Obserwator Finansowy” 26.08.2019, <https://www.obserwatorfinansowy.pl> (dostęp: 08.10.2020).
- Kwiatkiewicz P., *Ukraina – zmiany cen nośników energii a zagrożenia bezpieczeństwa wewnętrznego*, [w:] *Europejski wymiar bezpieczeństwa energetycznego a ochrona środowiska*, P. Kwiatkiewicz, R. Szczerbowski (red.), Fundacja na rzecz Czystej Energii, Poznań 2014.

- Lasoń M., *Dekolonizacja i Ruch Państw Niezaangażowanych*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, E. Cziomer (red.), Krakowska Szkoła Wyższa im. A.F. Modrzewskiego, Kraków 2008.
- Logatskiy V., *New energy strategy of Ukraine till 2035: security, energy efficiency, competitive ability*, „Razumkov Centre” 2017, <https://razumkov.org.ua> (dostęp: 18.10.2020).
- Law of Ukraine “On the natural gas market”*, No. 329-VIII, 01.10.2015.
- Law of Ukraine “On the electricity market”*, No. 2019-VIII, 13.04.2017.
- Lorek M., *Bezpieczeństwo energetyczne a bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Modern Management Review” 2017, Vol. XXII, 24 (3/2017).
- Low Carbon Ukraine, *Quarterly Monitoring Report on the Implementation of Ukraine’s Energy Action Plan. June 2020*, <https://www.lowcarbonukraine.com> (dostęp: 18.10.2020).
- Łabuszewska A., *Ukraina wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2001, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 01.09.2020).
- Łoskot-Strachota A., Bajczuk R., Kardaś S., *Nord Stream 2 dzieli Zachód*, „Komentarze OSW” 18.06.2018, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 01.10.2020).
- Łoskot-Strachota A., Kardaś S., Dąbrowski T., *OPAL dla Gazpromu? Decyzja Komisji Europejskiej w sprawie niemieckiej odnogi gazociągu Nord Stream*, „Komentarze OSW” 09.11.2016, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 05.10.2020).
- Łoskot-Strachota A., Kardaś S., Szymański P., Matuszak S., *Denmark gives go-ahead for Nord Stream 2*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 02.10.2020).
- Macey A., Bos B.A., *Gazprom: Russia’s nationalized political weapon and the implications for the European Union*, Georgetown University, Washington 2012, <https://repository.library.georgetown.edu> (dostęp: 13.07.2020).
- Maciążek P., *Pozorna dywersyfikacja. Ukraina uzależniona od rosyjskiego węgla, paliwa jądrowego i importu energii elektrycznej*, „CIRE” 08.12.2014, <https://www.cire.pl> (dostęp: 17.09.2020).
- Makogon S., *Transit via Ukraine after 2019*, “12thGas Forum” 20 September 2017, <https://www.europeangashub.com> (dostęp: 15.09.2020).
- Malik A., Kamiński J., Kaszyński P., *Analiza ukraińskiego rynku energii elektrycznej*, „Rynek Energii” 2016, nr 4 (125).
- Marszałkowski M., *Czy straszak kryzysu gazowego zadziała?*, „BiznesAlert” 13.12.2019, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 29.07.2020).
- Marszałkowski M., *Czy Amerykanie uderzą sankcjami atomowymi w Nord Stream 2?*, „BiznesAlert” 21.07.2020, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 30.09.2020).
- Marszałkowski M., *Magazyny gazu mogą być atutem Ukrainy*, „BiznesAlert” 29.01.2020, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 26.09.2020).
- Martynenko O., *Natural gas production in Ukraine in 2018: on the threshold of change*, ICU 22.05.2018, <https://www.icu.ua> (dostęp: 17.10.2020).
- Matuszak S., *Demokracja oligarchiczna. Wpływ grup biznesowych na ukraińska politykę*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2012.
- Matuszak S., *Nowe porozumienie Ukrainy z Międzynarodowym Funduszem Walutowym*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 08.10.2020).
- Matuszak S., *Polityka gospodarcza ekipy Zełenskiego – ambitne zapowiedzi, niepokojące sygnały*, „Komentarze OSW” 2019, nr 311, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 06.08.2020).
- Matuszak S., Kardaś S., *Arbitraż w Sztokholmie: strategiczny sukces Ukrainy, doraźne korzyści Gazpromu*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 07.10.2020).
- Misiągiewicz J., Pietraś M. (red.), *Bezpieczeństwo energetyczne we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Wyzwania, zagrożenia, perspektywy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2017.
- Molo B., *Stosunki międzynarodowe – pojęcie, zakres oraz forma z perspektywy wybranych teorii i podejść badawczych*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2018, nr 3 (XV).

- Motowidlak T., *Efekty wdrażania polityki energetycznej Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2010, t. 1.
- Motowidlak T., *Główne linie podziału między Komisją Europejską a Polską w zakresie polityki energetycznej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica”, 2018, nr 1 (333), s. 211–212.
- Motowidlak T., *Kształtowanie się cen energii elektrycznej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2019.
- Motowidlak U., Motowidlak T., *Funkcjonowanie łańcuchów dostaw ropy naftowej i gazu ziemnego do Polski. Uwarunkowania infrastrukturalne i geopolityczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2018.
- Naftohaz Group, *Changing ourselves – strengthening Ukraine. Annual Report 2018*, <https://www.naftogaz.com> (dostęp: 08.09.2020).
- Naftogaz zapowiada swoje działania w przypadku uruchomienia Nord Stream 2, „CIRE” 05.10.2018, <https://www.cire.pl> (dostęp: 07.10.2020).
- Naftohaz Group, *Historical victory and the beginning of transformation. Annual report 2017*, <https://www.naftogaz.com> (dostęp: 08.09.2020).
- Naftohaz Group, *On to new heights. Annual report 2019*, <https://www.naftogaz.com> (dostęp: 04.09.2020).
- Nakano J., *The Changing Geopolitics of Nuclear Energy. A Look at the United States, Russia, and China*, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC 2020, <https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com> (dostęp: 17.09.2020).
- National Bank of Ukraine, *Enhancement of Foreign Direct Investment (FDI)*, Kyiv 2020, <https://bank.gov.ua> (dostęp: 23.09.2020).
- Naumenko D., *Russian gas transit through after Nord Stream 2: scenario analysis*, Konrad Adenauer Stiftung, Ukrainian Centre for European Policy, Kyiv 2018.
- Nikiforov P., Harat R., *Ekonomiczne reformy na Ukrainie jako czynnik bezpieczeństwa narodowego*, „Ante Portas – Studia nad Bezpieczeństwem” 2015, nr 2 (5).
- Nobiyeva K., *Reformy energetyczne na Ukrainie – na drodze do ochrony klimatu i zrównoważonego rozwoju?*, Heinrich Böll Stiftung, Warszawa 2016.
- Nyga-Łukaszewska H., *Bezpieczeństwo energetyczne na międzynarodowym rynku gazu ziemnego*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2019.
- OECD, *Enhancing Competitiveness in Ukraine through a Sustainable Framework for Energy Service Companies (ESCOs)*, <https://www.oecd.org> (dostęp: 15.10.2020).
- OECD, *Monitoring the Energy Strategy of Ukraine 2035*, <https://www.oecd.org> (dostęp: 25.10.2020).
- OECD, *Snapshot of Ukraine's Energy Sector: Institutions, Governance and Policy Framework*, <https://www.oecd.org> (dostęp: 08.09.2020).
- OECD, *State-Owned Enterprise Reform in the Electricity Sector in Ukraine*, <https://www.oecd.org> (dostęp: 08.09.2020).
- Oil Refining Industry in Ukraine 2020, „Research and Markets”, <https://www.researchandmarkets.com> (dostęp: 24.07.2020).
- Olechowski A., Piaścik M. (red.), *Polska Organizacja Gazu Płynnego. Raport Roczny 2018*, <http://pogp.pl> (dostęp: 28.06.2020).
- Olszański T.A., *Ukraina wobec Rosji: stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2001.
- Omelchenko V., *How the Energy Sector Is to Become the Driver of Ukraine's Economy Development*, <https://razumkov.org.ua> (dostęp: 25.10.2020).
- Opinion 1/20 pursuant to Article 3(1) of Regulation (EC) No 714/2009 and Article 10(6) of Directive 2009/72/EC – Ukraine – Certification of Ukrenergo, „Energy Community” 05.02.2020, www.energy-community.org (dostęp: 09.09.2020).
- Pawłuszko T., *Kategoria systemu międzynarodowego*, [w:] *Teorie i podejścia badawcze w nauce o stosunkach międzynarodowych*, R. Zięba, S. Bieleń, J. Zając (red.), Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2015.

- PGNiG złożyło skargę na decyzję Komisji Europejskiej ws. praktyk Gazpromu, „Puls Biznesu” 16.10.2018, <https://www.pb.pl> (dostęp: 05.10.2020).
- Pietnoczka P., *Eurointegracyjna droga Ukrainy*, „Przegląd Wschodnioeuropejski” 2018, nr IX (1).
- Pietras M., Kapuśniak T., *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007.
- Pietraś Z.J., *Polityka zagraniczna państwa*, [w:] *Współczesne stosunki międzynarodowe*, T. Łoś-Nowak (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.
- Pirani S., *After the Gazprom-Naftogaz arbitration: commerce still entangled in politics*, „Oxford Energy Insights” March 2018, no. 31, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 07.10.2020).
- Pirani S., *Russian gas transit through Ukraine after 2019: the options*, „Oxford Energy Insights” November 2018, no. 41, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 31.07.2020).
- Pirani S., *Russia-Ukraine transit talks: the risks to gas in Europe*, „Oxford Energy Comment” May 2019, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 02.10.2020).
- Pirani S., *Ukraine's gas sector*, Oxford Institute for Energy Studies, 2007, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 04.09.2020).
- Pirani S., *Ukraine's imports of Russian gas: how a deal might be reached*, „Oxford Energy Comment” July 2014, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 14.07.2020).
- Pirani S., Sharples J., *The Russia-Ukraine gas transit deal: opening a new chapter*, „Oxford Energy Insights” February 2020, no. 64, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 02.10.2020).
- Pirani S., Sharples J., Yafimava K., Yermakov V., *Implications of the Russia-Ukraine gas transit deal for alternative pipeline routes and the Ukrainian and European markets*, „Oxford Energy Insights” March 2020, no. 65, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 02.10.2020).
- Pirani S., Stern J., Yafimava K., *The Russo-Ukrainian gas dispute of January 2009: a comprehensive assessment*, Oxford Institute for Energy Studies, 2009, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 14.07.2020).
- Pirani S., Yafimava K., *Russian Gas Transit Across Ukraine Post-2019: pipeline scenarios, gas flow consequences, and regulatory constraints*, „Oxford Institute for Energy Studies Paper” February 2016, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 16.07.2020), s. 10.
- Polityuk P., Vukmanovic O., Jewkes S., *Ukraine's power outage was a cyber attack: Ukrenergo*, Reuters 18.01.2018, <https://www.reuters.com> (dostęp: 14.07.2020).
- Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych S.A., *Sektor energetyczny w Polsce*, www.paii.gov (dostęp: 13.06.2020).
- Potyahaylo K., *Polityka bezpieczeństwa energetycznego Ukrainy*, [w:] *Bezpieczeństwo energetyczne – surowce kopalne vs alternatywne źródła energii*, P. Kwiatkiewicz (red.), Wydawnictwo Wyższej szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2013.
- Purski P., Musiałek P., *Duża prywatyzacja na Ukrainie – szansa na ekspansję gospodarczą polskich firm*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, Wojnowice 2018, <http://www.kew.org.pl> (dostęp: 11.08.2020).
- Raport: *Gazowa kurtyna nad Europą*, „BiznesAlert” 03.12.2016, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 30.10.2020).
- Raporty roczne Ukrenerho z lat 2011–2018, <https://ua.energy> (dostęp: 22.06.2020).
- Raporty roczne Naftogazu z lat 2014–2019, <https://www.naftogaz.com> (dostęp: 02.09.2020).
- Riedel R., *Supranacjonalizacja bezpieczeństwa energetycznego w Europie. Podejścia teoretyczne*, Centrum Europejskie Natolin, Warszawa 2010.
- Rogoża J., Fischer E., *Kolejne sankcje Unii Europejskiej wobec Rosji*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 30.09.2020).
- Rogoża J., Rodkiewicz W., Wierzbowska-Miazga A., *Rosyjska polityka wobec Ukrainy: lokalne działania, globalne cele*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 12.07.2020).
- Roguzińska U., *Orzeczenie Instytutu Arbitrażowego Izby Handlowej w Sztokholmie w sprawie Nykomb Synergetics Technology Holding AB v. Republika Łotwy*, <http://arbitraz.laszczuk.pl> (dostęp: 06.10.2020).

- Rosecrance R., *The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World*, Basic Books, New York 1987.
- Rosja chce położyć kres gazowemu rewersowi, „Forbes” 22.09.2014, <https://www.forbes.pl> (dostęp: 23.07.2020).
- Rosja grozi Zachodowi przerwaniem dostaw gazu, „Gazeta Prawna” 25.09.2014, <https://serwisy.gazetaprawna.pl> (dostęp: 23.07.2020).
- Rosja straszy Unię ryzykiem dotyczącym dostaw gazu, „Money.pl” 29.08.2014, <https://www.money.pl> (dostęp: 23.07.2020).
- Rosja wstrzymała dostawy ropy na Białoruś, „Energetyka24” 03.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 20.07.2020).
- Rozwałka P., Tordengren H., *The Ukrainian residential gas sector: a market untapped*, „Oxford Institute for Energy Studies Paper” July 2016, <https://www.oxfordenergy.org> (dostęp: 04.09.2020).
- Rosyjska polityka energetyczna – gaz ziemny, „CIRE” 03.2016, <https://www.cire.pl> (dostęp: 14.07.2020).
- Rosyjska ropa nadal zanieczyszczona, „Energetyka24” 29.04.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 20.07.2020).
- Ruszel M., *Dywersyfikacja kierunków dostaw gazu ziemnego na Ukrainę – cel polityczny czy instrument negocjacyjny*, [w:] *Bezpieczeństwo energetyczne. Rynki surowców i energii – teraźniejszość i przyszłość*, P. Kwiatkiewicz (red.), Fundacja im. Tymoteusza Karpowicza, Poznań 2014, t. I, s. 84.
- Ruszel M., *Wpływ rosyjsko-ukraińskich kryzysów gazowych na politykę energetyczną UE – ujęcie teoretyczne*, „Przegląd Politologiczny” 2015, nr 2.
- Rutkowski J., *Ukraina jest nie do zastąpienia w tranzycie gazu z Rosji*, „Forsal” 01.06.2019, <https://forsal.pl> (dostęp: 13.07.2020).
- RWE skorzystała z usługi magazynowania gazu na Ukrainie, „CIRE” 07.08.2019, <https://www.cire.pl> (dostęp: 26.09.2020).
- Sanderski A., *Reguły WTO w handlu energią*, „Biuletyn URE” 2003, nr 2.
- Sarna A., *Prezydent Janukowycz zapowiada porozumienie gazowe z Rosją*, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 28.07.2020).
- Sawicki B., *Gazprom wraca do pomysłu konsorcjum do zarządzania gazociągami na Ukrainie*, „BiznesAlert” 22.03.2019, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 28.07.2020).
- Sikora A.P., Sikora M.P., *Rosyjska polityka „wysokiej ceny” gazu*, „BiznesAlert” 19.07.2016, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 13.07.2020).
- Soshenko O., Fedoruk D., Markov O., Teush S., *Ukraine: VAT exemption for import of certain wind and solar equipment and the simplification of land use for RES projects*, „Mondaq” 18.12.2018, <https://www.mondaq.com> (dostęp: 25.06.2020).
- Stando A., *Elektrownia słoneczna w Czarnobylu już działa. Stoi tuż obok reaktora*, „WP Tech” 09.10.2020, <https://tech.wp.pl> (dostęp: 11.09.2020).
- Stankiewicz W., *Proces integracji Ukrainy z Unią Europejską*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2013, nr 2 (5).
- State Atomic Energy Corporation Rosatom. *Performance in 2018*, <https://rosatom.ru> (dostęp: 17.09.2020).
- Stępiński P., *Nord Stream 2 grozi inwazją na Ukrainę?*, „BiznesAlert” 12.04.2018, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 29.07.2020).
- Stępiński P., *Ukraina nie sprowadza gazu z Rosji*, „BiznesAlert” 29.04.2016, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 15.09.2020).
- Symantec, *Targeted Attacks Against the Energy Sector*, <https://docs.broadcom.com> (dostęp: 14.07.2020).

- Sytuacja z dostawami gazu na Ukrainie ustabilizowana. Gazprom rozpoczął wypowiadanie umów, „BusinessInsider” 03.03.2018, <https://businessinsider.com.pl> (dostęp: 08.08.2020).
- Szeptycki A., *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013.
- Szurlej A., Łaciak M., Boiko O., Olijnik A., *The natural sector on Ukraine – opportunities and barriers to growth*, „Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal” 2019, Vol. 22, Issue 4.
- Świrski K., *Wybory na Ukrainie 2019 energetycznie i gazowo*, „CIRE” 04.02.2019, <https://www.cire.pl> (dostęp: 16.09.2020).
- Tak Ukraina zmieni system wsparcia dla OZE, „GRAMwZIELONE” 27.06.2018, <https://gramwzielone.pl> (dostęp: 10.09.2020).
- Traktat karty energetycznej: Obecny status między państwami UE, „International Arbitration Attorney” 25.06.2020, <https://www.international-arbitration-attorney.com> (dostęp: 08.10.2020).
- Transneft zrekomensuje wszystkim stronom straty spowodowane zanieczyszczoną ropą naftową, ale te muszą udowodnić szkodę, „CIRE” 17.05.2019, <https://www.cire.pl> (dostęp: 20.07.2020).
- У нас є всі передумови почати експортувати газ, „Ukrinform” 12.02.2018, <https://www.ukrinform.ua> (dostęp: 17.10.2020).
- Ukraina przyciąga inwestycje w OZE, „Świat OZE” 10.12.2019, <https://swiatoze.pl> (dostęp: 10.09.2020).
- Ukraina sprowadzi więcej paliwa jądrowego od Amerykanów. Straci na tym Rosja, „Biznes-Alert” 26.04.2016, <https://biznesalert.pl> (dostęp: 17.09.2020).
- Ukraina tnie wsparcie dla OZE, „GRAMwZIELONE” 03.03.2015, <https://gramwzielone.pl> (dostęp: 10.09.2020).
- World Bank, *Ukraine: Facilitating Power System Integration with Europe*, <https://projects.world-bank.org> (dostęp: 21.09.2020).
- Ukrainian wholesale electricity market opening: 53% of electricity generation traded on the free market, but reforms may be at risk, „Energy Community” 05.09.2019, <https://energy-community.org> (dostęp: 15.10.2020).
- Ukraiński falstart, „WysokieNapięcie” 25.10.2018, <https://wysokienapiecie.pl> (dostęp: 26.09.2020).
- Ukrenerho, *10 steps towards Europe, Non-Financial Report Ukrenerho 2018*, <https://ua.energy> (dostęp: 18.06.2020).
- Ukrenerho, *Generation profile of IPS of Ukraine*, Ukrenerho 08.09.2020, <https://ua.energy> (dostęp: 08.09.2020).
- UOKiK, *Nord Stream 2 – maximum penalties imposed by UOKiK President*, <https://www.uokik.gov.pl> (dostęp: 11.10.2020).
- Van Dorpe S., *Poland hits Gazprom with the world's largest competition fine*, „Politico” 10.10.2020, <https://www.politico.eu> (dostęp: 11.10.2020).
- Vorotin V., *Rotterdam Plus: Where has the investigation gone?*, „New Eastern Europe” 09.04.2018, <https://neweasterneurope.eu> (dostęp: 03.10.2018).
- Voytyuk O., *Sektor naftowy Ukrainy: historia i przyszłość*, „Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal” 2015, Tom 18, Zeszyt 2.
- Westinghouse expands Ukraine presence with new nuclear fuel deal, Reuters 29.01.2018, <https://www.reuters.com> (dostęp: 17.09.2020).
- Wiech J., *Kij w gazowe szprychy Rosji. Moskwie pokrzyżowano plany w Europie*, „Energetyka24” 23.12.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 30.09.2020).
- Wiech J., *Rosja buduje geopolityczne wpływy swoim przemysłem jądrowym*, „Energetyka24” 23.03.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 17.09.2020).
- Wiech J., *Wszystko o projekcie nowych sankcji USA na Nord Stream II*, „Energetyka24” 05.06.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 30.09.2020).
- Wiśniewska I., Kardaś S., *Ustawa o amerykańskich sankcjach przeciwko Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa 2017, <https://www.osw.waw.pl> (dostęp: 30.09.2020).

- World Bank, *Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies*, <https://openknowledge.worldbank.org> (dostęp: 24.09.2020).
- Wyciszewicz E., *Wpływ rosyjsko-ukraińskiego sporu gazowego na budowę Gazociągu Północnego*, „Biluetyn PISM” 2009, nr 7 (539).
- Yablonsky D., Prokhorov B., *Privatisation in Ukraine: high jump after years of crawling?*, Center for Economic Strategy 03.03.2020, <https://ces.org.ua> (dostęp: 08.09.2020).
- Zaleski P., *Angela Merkel szkodzi bezpieczeństwu energetycznemu Europy*, „Energetyka24” 25.01.2020, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 02.10.2020).
- Zaleski P., *Nord Stream II – polityczny projekt uderzający w jedność energetyczną Europy*, „CIRE” 06.10.2015, <https://www.cire.pl> (dostęp: 04.08.2020).
- Zaniewicz M., *Dania otrzymała wniosek o rozpatrzenie kolejnej trasy Nord Stream 2. Polska będzie brała udział w konsultacjach*, „Energetyka24” 15.04.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 02.10.2020).
- Zaniewicz M., *Gaz zamiast czołgów, czyli w jaki sposób Rosja zmusza Europę Środkową do posłuszeństwa*, „Energetyka24” 4.10.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 07.07.2020).
- Zaniewicz M., *Manipulację i propagandę – jak Kreml atakuje dywersyfikację dostaw gazu*, „Energetyka24” 03.01.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 13.07.2020).
- Zaniewicz M., *Na wschodzie bez zmian. Energetyczne skutki wprowadzenia stanu wojennego na Ukrainie*, „Energetyka24” 28.11.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.10.2020).
- Zaniewicz M., *New gas pipeline geopolitics in Central and Eastern Europe*, <https://warsawinstitute.org> (dostęp: 21.07.2020).
- Zaniewicz M., *Operacja Nord Stream 2 – opóźnianie w oczekiwaniu na posiłki*, „Energetyka24” 23.10.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 02.10.2020).
- Zaniewicz M., *Polski gaz uchroni Ukrainę przed skutkami rosyjskiej agresji na Morzu Czarnym*, „Energetyka24” 21.03.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 23.07.2020).
- Zaniewicz M., *Putin i Erdogan instalują kurek do stabilności Ukrainy na Kremlu. Jakie będą skutki budowy Turk Stream?*, „Energetyka24” 20.11.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 31.07.2020).
- Zaniewicz M., *Rosja uderza w Ukrainę. Sabotaż negocjacji ws. tranzytu gazu*, „Energetyka24” 18.09.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 29.07.2020).
- Zaniewicz M., *Ukraina chce odbierać gaz przeznaczony dla Europy na granicy z Rosją*, „Energetyka24” 13.07.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 26.09.2020).
- Zaniewicz M., *Ukraina będzie samowystarczalna gazowo? Nie bez pomocy z USA i Polski*, „Energetyka24” 26.02.2019, <https://energetyka24.com> (dostęp: 30.07.2020).
- Zaniewicz M., *Ukraina jest gotowa do zwiększenia importu gazu z Polski*, „Energetyka24” 19.10.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 16.09.2020).
- Zaniewicz M., *Ukraina może przetrwać ponad rok bez importu gazu. Czy później kupi go od Polski?*, „Energetyka24” 07.11.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 21.06.2020).
- Zaniewicz M., *Ukraińcy od stycznia za gaz będą płacić wg cen rynkowych*, „Energetyka24” 14.10.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.10.2020).
- Zaniewicz M., *Ukraiński ekspert: kryzys gazowy będzie trwał całą zimę 2020 roku*, „Energetyka24” 22.11.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 23.07.2020).
- Zaniewicz M., *Umowa z Danią pozwoli opóźnić Nord Stream 2 nawet o kilka lat*, „Energetyka24” 23.10.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 02.10.2020).
- Zaniewicz M., *USA uczynią z Ukrainy Teksas Europy?*, „Energetyka24” 14.11.2018, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 11.08.2020).
- Zaniewicz M., *Ukraina umacnia uzależnienie od rosyjskiego gazu*, „Energetyka24” 23.08.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 15.09.2020).
- Zaniewicz M., *Walka na śmierć i życie. Bez tranzytu rosyjskiego gazu Ukraina nie przetrwa?*, „Energetyka24” 06.06.2018, <https://energetyka24.com> (dostęp: 31.07.2020).

- Zaniewicz M., *Winter is coming. Fiasko dzisiejszych negocjacji może przynieść kryzys gazowy*, „Energetyka24” 19.09.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 04.08.2020).
- Zaniewicz M., *Zanieczyszczona ropa z Rosji – kolejny argument za dywersyfikacją dostaw do Europy Środkowej*, „Energetyka24” 14.06.2019, <https://www.energetyka24.com> (dostęp: 20.07.2020).
- Zarzuty KE wobec Gazpromu to decyzja dekady, „Money” 22.04.2015, <https://www.money.pl> (dostęp: 05.10.2020).
- Zastawnyj F., Kusiński W., *Ukraina – Ludność – Gospodarka*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2003.

Strony internetowe

- Bank Światowy: <https://data.worldbank.org>.
- CEIC Data: <https://www.ceicdata.com>.
- Gazprom Export: <http://www.gazpromexport.ru>.
- Międzynarodowa Agencja Energetyczna: <https://www.iea.org>.
- Ministerstwo Finansów Ukrainy: <https://mof.gov.ua>.
- Naftogaz Group, <http://www.naftogaz.com>.
- Narodowy Bank Ukrainy: <https://bank.gov.ua>.
- Państwowa Służba Statystyki Ukrainy: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- Naftohaz: <https://naftogaz-europe.com>.
- Trading Economics: <https://tradingeconomics.com>.
- Grupa UPECO: <http://upeco.ru>.

Spis tabel

Tabela 1.	Regionalna struktura bilansu wymiany towarowej i bilansu wymiany usług Ukrainy	28
Tabela 2.	Struktura sald rachunków obrotów bieżących Ukrainy	33
Tabela 3.	Rola usług tranzytu gazu w kształtowaniu salda wymiany usług Ukrainy (mln USD)	34
Tabela 4.	Sektorowa struktura wytwarzania wartości dodanej brutto Ukrainy	38
Tabela 5.	Sektorowa struktura konsumpcji energii Ukrainy	39
Tabela 6.	Sektorowa struktura konsumpcji energii elektrycznej Ukrainy	40
Tabela 7.	Źródła pochodzenia globalnej podaży energii pierwotnej na Ukrainie	43
Tabela 8.	Surowcowa struktura produkcji i importu energii pierwotnej Ukrainy	44
Tabela 9.	Podstawowe parametry importu paliw i energii Ukrainy	45
Tabela 10.	Surowcowa struktura TPES Ukrainy	48
Tabela 11.	Paliwowa struktura wytwarzania energii elektrycznej na Ukrainie	49
Tabela 12.	Oligarchizacja sektora energetycznego Ukrainy	52
Tabela 13.	Zasadnicze instrumenty energetycznego nacisku FR na gospodarkę Ukrainy	61
Tabela 14.	Źródła pokrycia zapotrzebowania Ukrainy na paliwa płynne	67
Tabela 15.	Struktura własnościowa rafinerii ukraińskich	77
Tabela 16.	Trasy przesyłowe rosyjskiego gazu do Europy	87
Tabela 17.	Kierunki wykorzystania struktur oligarchicznych w energetyce Ukrainy przez FR	94
Tabela 18.	Zasadnicze kategorie działań podejmowanych przez Ukrainę w celu ograniczenia szkodliwości gospodarczej instrumentów energetycznego nacisku FR	104
Tabela 19.	Główne regulacje prawne dotyczące reformowania energetyki Ukrainy	107
Tabela 20.	Główne działania w zakresie reformowania energetyki Ukrainy	111
Tabela 21.	Ukraińskie zasoby gazu w porównaniu z zasobami wybranych państw europejskich	115
Tabela 22.	Wielkość i struktura zużycia gazu na Ukrainie	116
Tabela 23.	Główne działania w zakresie wzrostu wydobywania gazu na Ukrainie	118
Tabela 24.	Najbardziej znaczące państwa w zakresie skumulowanych FDI na Ukrainie	134
Tabela 25.	Zasadnicze dokumenty determinujące międzynarodową pozycję Ukrainy w sferze energetyki	138
Tabela 26.	Główne korzyści spółki Naftohaz i Ukrainy wynikające z orzeczeń SCC	152
Tabela 27.	Znaczenie głównych instrumentów energetycznego nacisku FR na Ukrainę	154
Tabela 28.	Skuteczność działań Ukrainy na rzecz zmniejszenia zakresu i skutków stosowania instrumentów energetycznego nacisku FR na Ukrainę	155

Spis rysunków

Rysunek 1.	Zasadnicze typy współzależności w stosunkach międzynarodowych	17
Rysunek 2.	Główne skutki zagrożenia bezpieczeństwa energetycznego państwa	23
Rysunek 3.	Produkt krajowy brutto i zadłużenie zewnętrzne Ukrainy	26
Rysunek 4.	Główne komponenty GDP Ukrainy	28
Rysunek 5.	Salda wymiany towarowej Ukrainy	30
Rysunek 6.	Salda wymiany usług Ukrainy	31
Rysunek 7.	Bilanse płatnicze Ukrainy	32
Rysunek 8.	Saldo budżetu i bilansu płatniczego Ukrainy w relacji do GDP	35
Rysunek 9.	Dług publiczny i dług zewnętrzny Ukrainy w relacji do GDP	36
Rysunek 10.	Podmiotowa struktura długu publicznego i zewnętrznego Ukrainy	36
Rysunek 11.	Intensywność energetyczna gospodarki Ukrainy	41
Rysunek 12.	Ceny rosyjskiego gazu dla Ukrainy i Europy	65
Rysunek 13.	Znaczenie wpływów z tranzytu rosyjskiego gazu dla gospodarki Ukrainy	82
Rysunek 14.	Znaczenie ukraińskiego GTS w przesyle rosyjskiego gazu dla odbiorców europejskich i Turcji	84
Rysunek 15.	Istniejące i planowane przepustowości gazociągów omijających Ukrainę vs. scenariusze eksportu rosyjskiego gazu do Europy	89
Rysunek 16.	Zapotrzebowanie na przepustowość ukraińskiego GTS w różnych scenariuszach eksportu rosyjskiego gazu do Europy	90
Rysunek 17.	Zakładane źródła zwiększenia wydobycia gazu spółki Ukrhaswydobychania	119
Rysunek 18.	Rozwój energetyki odnawialnej na Ukrainie	121
Rysunek 19.	Znaczenie dostaw z FR dla pokrycia zapotrzebowania Ukrainy na gaz	126
Rysunek 20.	Znaczenie alternatywnych dostaw dla pokrycia zapotrzebowania Ukrainy na gaz	127
Rysunek 21.	Bezpośrednie inwestycje zagraniczne i ich znaczenie dla gospodarki Ukrainy	133
Rysunek 22.	Zmiany atrakcyjności inwestycyjnej Ukrainy wynikające z pozycji w rankingu <i>Doing Business</i>	135
Rysunek 23.	Wsparcie finansowe udzielane Ukrainie przez IMF	140

